

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

**HADİS VE FİKİH USÛLÜNDE HABER KAVRAMININ FARKLILIĞI VE
BUNUN DÖRT MEZHEPTEKİ ETKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

MADOU DİARRA

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

ANKARA – 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİS VE FIKIH USÛLÜNDE HABER KAVRAMININ FARKLILIĞI VE
BUNUN DÖRT MEZHEPTEKİ ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Enbiye YILDIRIM
- 2- Prof. Dr. Bünyamin ERUL
- 3- Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN
- 4- Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM
- 5- Hüseyin AKYÜZ

Tez Savunması Tarihi: 08.07.2020

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM danışmanlığında hazırladığım “HADİS VE FIKIH USÛLÜNDE HABER KAVRAMININ FARKLILIĞI VE BUNUN DÖRT MEZHEPTEKİ ETKİLERİ” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:08.07.2020

Madou Diarra

İmza

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖNSÖZ	v
TEZİN ÖNEMİ.....	viii
TEZİN SEÇİM SEBEPLERİ	ix
TEZİN AMACI.....	ix
ARAŞTIRMA SORUNLARI	x
BENZER ÇALIŞMALAR	x
ÇALIŞMA ALANI VE SINIRI	xi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
HADİS USÛLÜ, FIKİH USÛLÜ VE İSLAM FIKHÎNİN EVRELERİ VE BUNLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLERİ	3
1.1. Hadis Usûlünün Doğuşu ve Önemi.....	3
1.1.1. Hadis Usûlü ’nün Doğuşu	5
1.1.2. Hadis Usûlünün Geçirdiği Evreler	8
1.2. Fıkıh Usûlünün Doğuşu ve Önemi.....	21
1.3. Dört Fıkıhî Mezheb. Doğuşu ve Önemi	30
1.4. Hadis Usûlü İlminin Fıkıh Usûlü ve Fıkıh İlmiyle Alakası	58
1.5. Hadis Usûlü, Fıkıh Usûlü ve Fıkıh Âlimlerinin Sünnete Hizmetleri	65

İKİNCİ BÖLÜM	82
HADİS USÛLÜ VE FIKİH USÛLÜ ARASINDA HABER KAVRAMI, BÖLÜMLERİ, DELİLLERİ VE SİKA'NIN ZİYADESİ.....	82
2.1. Muhaddislere göre Haber Kavramı ve Bölümleri	82
2.2. Usûlcülere Göre Haber Kavramı ve Kısımları.....	95
2.3. Muhaddis ve Usûlcülere Göre Âhâd ve Mütevâtir Haberin Özellikleri	106
2.4. Muhaddis ve Usûlcülere Göre Haberin Delil Olması ve Münakaşası	114
2.5. Muhaddis, Usûlcüler ve Fakihlere Göre, Sikanın Haberdeki Önemi.....	128
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	140
DÖRT FIKİH OKULUNA GÖRE USÛLCÜLER VE MUHADDİSLER ARASINDA HABERDEKİ İHTİLAFIN NEDEN VE SONUÇLARI.....	140
3.1. Dört Fıkıh Okulu Arasında İhtilafları	140
3.2. İhtilafın Rivayet ve Dirayetle Alakalı Sebepleri	155
3.3. Senetteki İhtilafın Dört Fıkıh Okuluna Etkileri	166
3.4. Metindeki ihtilafın Dört Fıkıh Okulundaki Etkileri	184
3.5. Senet ve Metindeki İhtilafın Dört Fıkıh Okuluna Etkisi	198
SONUÇ	222
ÖZET	226
ABSTRACT	227
KAYNAKÇA.....	228
ÖZGEÇMİŞ	255

KISALTMALAR LİSTESİ

a g e. : Adı geçen eser

a g m. : Adı geçen makale

a.g. t. : Adı geçen tez

bkz. : Bakınız

b : Bin

c. c. : Celle celaluhu

c. : Cilt

çev. : Çeviren

m.y : Matbaa yok

b.y : Baskı yer yok

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

H.z. : Hazreti

h : Hicri

haz. : Hazırlayan

ör. : Örnek

m.	: Miladi
s.a.v.	: SallAllahu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
Yay.	: Yayınımlayan/Yayınları/ Yayınevi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yy.	: basım yeri yok
ts.	: tarihsiz
ibid	:ayne eser

ÖNSÖZ

Yüce Allah insanları ve cinleri kendisine ibadet etmeleri için yarattığını “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”.¹ nutkuyla beyan etmiş, kullarından nasıl bir ibadet beklediğini Kur’an-ı Kerim’deki kaidelerle ortaya koymuş, bu kaidelerin anlaşılması için de Hz. Peygamber’i (s.a.v.) elçi olarak göndermiştir.

İslam’da Müslümanların Kur’an’da ve Sünnette bulunan bu kaidelerin anlamaları için çaba sarf etmeleri de büyük ibadetlerden sayılmıştır. Buna b.a.en Müslümanların içinden çeşitli konularda dini ilimlere hizmet etmek için ömür boyu mesai harcayan ilim adamları çıkmıştır. Allah Resulü’nün fiil, söz ve takrirleri ile ilgilenen Hadis ilmi ve bunları aktaran nakillerin gerçeğe uygunluğu ile ilgilenen Hadis Usûlü ilmi de bu alanlardandır. Hiç şüphesiz Hz. Peygamber’den (s.a.v.) ulaşan sahih haberlerin dinimizde büyük bir ehemmiyeti vardır. Yüce Allah bu sahih haberlerin ehemmiyetini Kur’an-ı Kerimde şöyle ifade eder: “Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan kaçının.”² Âlimler, sahâbe döneminden itibaren Peygamber (s.a.v.) tarafından meydana gelen bu sahih haberleri toplamaya başlamışlar ve râvilerin durumlarını, haberlerin senetlerini ve metinlerini araştırarak haberlerin sıhhat derecelerini tespit etmişlerdir.

Kaideleri araştırma metotları ve şartları farklı olmasına rağmen, Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü kitaplarını incelediğimizde, bazı meselelerin ortak yönlerini görmek mümkündür. Konuyla ilgili araştırma yapanlar, Usûlü Fıkıh ile Usûlü Hadis arasında güçlü bir alaka olduğunu açık bir şekilde görebilirler. Söz konusu, Usûlü Fıkıh âlimleri, İslam dininin kaynaklarının hüviyeti ve mahiyeti konusunda araştırmalar yaparak ortak yönleri hakkında bilgiler vermişlerdir. İlgili kaynaklardan biri de Peygamber (s.a.v.)’in

¹ Zâriyât 51/56

² Haşr 59/7

sünnetidir. Sünnet ile ilgili konulardan biri de haber ve onunla alakalı yazılan eserlerdir. Özellikle konuyu farklı perspektiften incelendiğinde İslam Hukuku'ndaki etkisi görülmektedir.

Tarihî konuların incelenme ve araştırmalarında, kaynakların tahlil ve tenkit edilmesinin konunun bütünlüğü ve objektifliği açısından vazgeçilmez bir yöntem olduğu söylenebilir. Usûlü Fıkıh âlimleri ile Hadis âlimleri arasındaki ortak meselelerin bir araya getirilmesi ve bu ortak meselelerin farklı metodlarının incelenmesi, mukayese edilmesi, akab.de ise her bir ilmin (Usûlü Fıkıh ve Usûlü Hadis) ihtilaf ettiği konuları tespit edip, bunların dört mezhep üzerinde etkisinin anlaşılması için çeşitli ayet ve kaynaklardan örnekler vererek incelenecektir.

Çalışmanın konusu, “Hadis ve Fıkıh Usûlünde Haber Kavramının Farklılığı ve Bunun Dört Mezhepteki Etkileri” incelenmesinin amacı Afrika/Fildişi Sahili’de konuya bakış ile diğer İslam ülkelerindeki farklı yorumları değerlendirmek, analiz etme isteğini doğurmuş ve neticede bu eserin ortaya çıkması için zemin hazırlamıştır.

Mevcut tezin, tarih metodu uygulanarak söz konusu konunun ayrıntıları ile yazılan kaynaklar referans alınarak hazırlanmasına özen gösterilmiştir. Söz konusu konu ile ilgili kaynaklara Afrika ülkeleri ve Türkiye’de mevcut olan birçok kütüphanelere müracaat ederek objektif bakış açısı yakalamak için onları karşılaştırmalı olarak inceledik.

Mevcut tez çalışması; Önsöz, Özet, Giriş, Üç ana bölüm, Sonuç ve Kaynaklar kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında Hadis Usûlü, bu ilmi kurduklarında objektif tutumları ve Hz. Peygamber’den gelen her bir haber ile ilgili hükümler, sünneti korumak üzere sahih haberleri kusurlu olanlardan ayırt edebilmesi ele alınmıştır.

Birinci Bölüm’de; Hadis Usûlü, Fıkıh Usûlü ve İslam Fıkıhının evreleri ve bunlar arasındaki ilişkileri, Hadis ve Fıkıh Usûlü’nün doğuşu ve önemi, dört mezheb. Doğuşu ve önemi, Hadis Usûlü ilminin, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilmiyle ilişkisi, ilim adamlarının senet ve metin yönünden sünnete hizmette gayretleri ile bu alanda ortaya çıkan gelişmeler değerlendirilmiştir.

İkinci Bölüm’de; Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü arasında haber kavramı, bölümleri, hüciyeti ve sika’nın ziyadesi, muhaddislere ve usûlcülere göre haber kavramı, muhaddis ve usûlcülere göre mütevâtir ve âhâd haber’in ifade ettiği anlamlar, muhaddis ve usûlcülere göre haberin delil olması ve münakaşası gibi konular ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü Bölüm’de; Dört fıkıh okuluna göre usûlcüler ve muhaddisler arasında haberdeki ihtilafın sonuçları, dört fıkıh okulu arasında ihtilaflar, ihtilafın rivayet ve dirayetle bağlantılı sebepleri, dört fıkıh okuluna göre senetteki ve metindeki ihtilafları ve sonuçları Fıkıh ve Hadis Usûlü açısından ele alınmıştır.

Tez çalışmasının Sonuç kısmında, araştırmanın asıl gayesine ulaşmak için Fıkıh Usûlü ile Hadis Usûlü arasındaki ihtilaflı konulara açıklık getirilerek değerlendirilmiştir.

Tez sürecinde yardımlarını esirgemeyen çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM’a içten bir teşekkürü borç bilirim. Ayrıca konu hakkındaki fikirlerini paylaştan tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Bünyamin ERUL, Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN ve bu eserin vücut bulmasında emeği geçen Dr. Vugar AKİFOĞLU ve herkese teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak manevi desteğiyle her zaman yanımda olan sevgili eşime teşekkürü bir borç bilirim.

TEZİN ÖNEMİ

Son zamanlarda Hadis Usûlü ilmiyle ilgilenmenin ve onu Fıkıh Usûlü ile karşılaştırmanın İslam'a ne kadar büyük hizmet ettiği görülmektedir. Özellikle günümüzde İslam dinine en çok saldırılan yönlerinden birisi de bu konu olmuştur. Tez ile ilgili aşağıdaki noktalara açıklık getirilerek konunun ehemmiyeti açısından önem arz edecektir :

1. Hadis Usûlüâlimlerinin üzerinde durduğu meseleler aslında Fıkıh Usûlü âlimleri tarafından da benimsenmiş ve kendilerine özgü kurallar çerçevesinde çok titiz bir şekilde genişçe ele alınmıştır. Bu bakımdan Fıkıh Usûlü ile Hadis Usûlü arasındaki ortak meselelerin neticesini ortaya çıkarmak hadis araştırmacıları için son derece mühimdir.

2. Bu iki usûl arasındaki ortak meseleler; şer'i delillerden hüküm çıkarmak konusunda dört mezhep fakihlerinin üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla İslam fikhı açısından bu meselelerin araştırılması İslam fikhı delillerinin korunması yönünden önemli olacaktır.

3. Usûl âlimlerinin kitaplarında hadis meseleleri üzerinde çalışmak ve Fıkıh Usûlü ile Hadis Usûlümeselelerini birleştirmek bu ilimlere güç ve itibar kazandıracaktır. Çünkü Usûl âlimleri, delillerin kendilerini ve onların delalet yönlerini genişçe ele almışlar, neticede bu çalışma Hz. Peygamber'den gelen haberlerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

4. Birçok Fıkıh Usûlü meseleleri, Usûl-ü Hadis'te de çok büyük bir öneme sahiptir. Mesela birbiriyle zahiren çelişen hadislerin ilmen bir hal tarzına bağlanması ve bu duruma karşı olanlara reddiyeler yazılması gibi örneklendirilebilir. Bu nedenle, hadis ilminde

ihtisas yapmak isteyenlere bu konuları ihtiva eden kitapları araştırması büyük bir ehemmiyet arz eder.

TEZİN SEÇİM SEBEPLERİ

İlk önce şunu belirtmeliyim ki Müslümanların karşılaştıkları sorunların çözümünde ilk elden birincil kaynaklara başvurmaları gerekmektedir. Nitekim haber konusu ilk asırlardan beri Müslümanları meşgul eden bir problemdir.

Bu bakımdan hadisçilerin ve Usûl âlimlerinin haber kavramındaki görüşlerini, Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü arasındaki bağlantıları açıklamak, dört mezhepteki haber kavramının farklı anlaşılmasındaki etkisini tespit edebilmek asıl amacım olmuştur.

Çizmiş olduğum çerçevede yeterince akademik çalışma olmasına rağmen Afrika'daki konuya bakış açısı ile diğer islam ülkelerindeki yaklaşımların yetersiz olduğunu farkettim. Bu bağlamda ilk elden kaynaklara ulaşarak usûlcülerin haber konusundaki görüşlerinin dört mezhep ekolüne mensup âlimleri nasıl etkilediğini tespit etmek arzusu bu tezin hazırlanmasına sebep olmuştur.

TEZİN AMACI

1. Haber kavramın Hadis Usûlündeki anlayışıyla Fıkıh Usûlündeki anlayış arasındaki farklılıkları ortaya koymak.

2. Haber konusunda, iki ilim arasındaki farklılığın dört mezhep üzerindeki etkisini açıklamak.

3. Hadis Usûlüminde olmayıp Hadisçilerin de değinmediği ancak Fıkıh Usûlü âlimlerinin ele aldığı meseleler üzerinde durmak ve dört mezhep üzerindeki etkisini açıklamak.

4. Fıkıh âlimlerinin üzerinde durmadığı lakin Hadisçilerin haber konusunda koyduğu kaidelerin üzerinde durup dört mezhep üzerindeki etkisine açıklık kazandırmak.

5. Fıkıh Usûlünde istifade edilmesi gereken meseleleri tespit ederek, Hadis Usûlündeki meselelerle kıyaslayarak konuya açıklık getirmektir.

ARAŞTIRMA SORUNLARI

Konu ile ilgili sorunları, Usûl âlimleri ve hadis âlimlerinin kitapları arasında haber kavramının mukayese edilmesiyle ortaya çıkacaktır. Nitekim araştırma esnasında, haber konusunda iki ilmin arasında birçok ortak nokta tespit edileceği gibi, Fıkıh Usûlü’da ilaveten ele aldığı konular da bulunacaktır. Usûl âlimlerinin haber değerlendirmesi ile hadis âlimlerinin haber değerlendirmesinin bazı yönlerden farklı olduğu görülecek ve böylece bu konunun çalışılmasının önemi daha da anlaşılabilecektir.

BENZER ÇALIŞMALAR

Bu konuyla ilgili kaynakları okurken, konuyu tüm ayrıntılarıyla anlatan ve açıklayan kaynakların eksik olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan bazı kaynaklar konuyu cüz’i bir şekilde açıklık getirirken bazı kaynaklarda ise ayrıntılara girmeden ele almışlardır. Örneğin:

1. Mesud b. Musa Felusî, el-cedel Indel Usuliyin beyne'n Nazariyyeti ve't tatbik .
2. Emira bt. Abdullah es-Sâidî, el-Kavâidu ve'l-Mesâilu'l-Hadisiyyet'ul Muhtelefu fihâ beyne'l-Muhadisin ve Ba'dil Usûliyyin ve Eseru Zalike fî Kabuli'l-Ehâdîsi ev Raddiha.
3. Salahuddin Ahmed el-İdlibî, Menhacü'l Nakdi'l Metni Inde Ulemâi'l-Hadîsi'n Nebevî.
4. Muhamed Lokman es-Selefî, ihtimâmu'l-muhaddisin bi seneden ve metnen vedahdu Neza'inül-Müsteşrikin ve Etbaihim.
5. Abdulkerîm İsmail Sabbah, el-Hadisu's Sahih ve Menhecu ulemâi'l Müslimîne fi- 't tashih.
6. Kaysar Hamad Abdul Muhîdi el-Halbûsî Usulû'l-Fıkıh ve Eseruhu fî Ulumi'l-Hadis Mecelletu Külhiyeti's Şeria, 3. Sayı
7. Ahmed b. Muhamed b. Hüseyin Cevde, et-tetahül ve't Tekâmül beyne ilmey usuli'l-Fıkıh ve Usuli'l Hadis.

ÇALIŞMA ALANI VE SINIRI

Tez çalışmasında, *Hadis Usûlüile Fıkıh Usûlü* konularında *haber kavramını* ele alıp dört mezheb üzerindeki etkisini açıklamaya çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışmada, *haber kavramı* konusunda söz konusu usulcülerin değerlendirmesini mukayese edilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

GİRİŞ

Hadis Usûlü, hadis ilimleri arasında en önemli bilim alanlarından biridir. Kur'an'dan sonra şerî kaynakların ikincisi sünnettir. Hadis Usulü sünnetin veri tabanı olan haberlerin sahih olanı ile olmayanını ayırt eden bir ilim dalıdır.

Bu ilim; Usûl, hükümler, kurallar, olaylar, yetkin âlimlerin bu alan için oluşturdukları terimler ile önde gelen hadisçilerin koydukları kurallar üzerine b.a edilmiştir.

Hadis Usûlü âlimleri, bu ilmin oluşmasında objektif bir tutum sergilemişler ve Hz. Peygamber'den gelen her bir haber ile ilgili hükümlerini büyük bir titizlikle vermişlerdir. Bu yüzden onların Hz. Peygamber'in hadislerine ulaşmak ve sünneti korumak üzere sahih haberleri kusurlu olanlardan ayırt edebilmek için sabit temeller, sağlam kurallar ve güçlü bir Usûl ortaya koydukları ifade edilebilir.

Âlimlerin koydukları bu kurallar, Hz. Peygamber'in haberlerinin kendisiyle ölçüldüğü hassas bir terazidir. Buradaki amaç, hiçbir sahih hadisin terk edilmemesi ve hüküm koyarken de hiçbir zayıf hadisin kabul edilmemesidir. Dolayısıyla hadis Usûlü âlimlerinin ortaya koydukları kurallar, Hz. Peygamber'in haberleriyle alakalı şerî hükümlerin tespit edilmesinde dayanak görevi görmüşlerdir.

Diğer bir husus da, Fıkıh Usûlü âlimlerinin sünnete, şerî kaynakların ikincisini teşkil etmesi bakımından önem gösterdikleri söylenebilir. Bu yüzden onlar, makbul olsun ve kendilerinden hüküm çıkarılsın diye söz konusu sünnetlerin kabulü için belirli kaideler, Usûller ve şartlar koymuşlardır.

Konuyla ilgili bazı usûlcülerin sünneti söz konusu kurallar ile Usûllere arz ederek sahih haberleri reddettikleri ve sıhhat şartlarına itibar etmeksizin kimi haberleri kabul etmedikleri görülmektedir.

Mamafih hadis Usûlü ile fıkıh Usûlü arasındaki sıkı bağ, bu alanı araştıranların gözlerinden kaçmasa gerekir. Nitekim fıkıh Usûlü, kendisiyle tafsili hükümlere ulaşılan icmalî kaideleri de ele almaktadır.

Bu nedenle İslam dininde ihticac yöntemleriyle ilgili her konu Fıkıh Usûlü çalışmalarından sayılmaktadır. Sünnet de ihticac yöntemlerinden biri olduğundan bu meselelerinin incelenmesi Fıkıh Usûlü iliminde gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak Hadis Usulü âlimleri ile Usûlcülerin çalışmalarında ortaklık arz eden meselelerin bir araya getirilmesi zorunlu bir ihtiyaç teşkil etmektedir. Söz konusu tez çalışmasında kullanılan metod ve inceleme Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü âlimlerinin idda ettikleri bilgiler nezdinde karşılaştırmak ve dört fıkıh ekole olan tesiri somut örnekler ve veriler ışığında incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS USÛLÜ, FİKİH USÛLÜ VE İSLAM FİKHİNİN EVRELERİ VE BUNLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLERİ

1.1. Hadis Usûlünün Doğuşu ve Önemi

Müslümanlar tarafından kesin olarak bilinmektedir ki Allah (c.c.) İslam dinini kendi katında itimat edilen bir din olarak seçmiştir. Zira Allah (c.c.) Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾

“Şüphesiz Allah katında din İslam'dır”³

﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

“Ve Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır”⁴ Allah (c.c.). Seçmiş olduğu dini tebliğ etmek ve korumak için Hz. Muhammed'i (sav.) gönderdi. Kendisine kitabı ve hikmeti indirmek suretiyle de destekledi. Allah (c.c.). Kur'an'da şöyle buyurmaktadır;

﴿وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا﴾

³ Ali İmran 3/19

⁴ Ali İmran 3/85

“Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi, bilmediğini sana öğretti. Sana Allah’ın lütfu gerçekten büyüktür”.⁵ Bu ayette geçen kitap ile Kur’an, Hikmet ile Sünnet kastedilmektedir.⁶

Bununla beraber yukarıda belirtilen ve belirtilmeyen birçok ayetin manasına b.a.en şüphesiz Kitap ve Hikmet (Sünnet) Allah (c.c.) kullarını hesaba çekmek için kullanacağı iki temel esastır, çünkü itikâdî ve amelî hükümleri müspet ve menfi olarak bir sonuca dayandırmak, ancak bu iki esas ile mümkün olmaktadır.

İlim adamlarının katında meşhûr olan ‘Nakledensen doğrulamak, iddia edensen delil getirmen gerekir’⁷ kaidesinden hareketle; şer’î nasla (Kur’an-Sünnet) istidlal yapana veya bu ikisiyle işlem-amel edene düşen görev, kendisiyle istidlal yapılan nassın asıl kaynağına doğru dayandırıldığını bir şekilde ispat etmesidir. Başka bir deyişle, istidlal yapılan nassın herhangi bir hükmü ispatlayıcı olduğundan emin olması ve bunu kanıtlaması gerekir.

Kur’an’la istidlâl etmek, sadece tek bir alanda incelemeye ihtiyaç duymaktadır. Bu da ‘Nassın’, ‘Hükme’ delaletini tespit etmektir. Öte yandan ayetlerin senedi olmadığından dolayı bu alanda herhangi bir gayret sarf edilmeyecektir. Çünkü Kur’an’ın sübutu, lafzen ve manen mütevâtir nakille kat’îdir. Allah (c.c.) Kur’an’da;

⁵ Nisa 4/133

⁶ Bkz. Ebû'l-Fedâi İsmail b. Ömer b. Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru Taybe Li'n-Neşr ve't-Tevzî', (b.y) 1420/1999, II/410.

⁷ Bkz. Muhammed Yusrî, *Tarîku'l Hidâye- Meb'adi ve Mukaddimêtu İlmi't Tevhîr inde ehli's Sünneti ve'l Cemâa*, Baskı:2, 1427/2006, s.326.

“Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz”⁸ buyurmaktadır.

Sünnete gelince; Sünnetle istidlâl, iki incelemeye ihtiyaç duymaktadır; 1- Hz. Peygamber’e nispet edilenlerin hepsi sahih olmadığı için, Sünnet’in zapt kuralları ve kâidelerine göre Hz. Peygamber’e aidiyetini tespit etmek 2- Nassın hükme delaletini incelemektir.

İlim adamları, Sünnetle istidlâl yapmada, birinci incelemenin zorluğundan dolayı bu alanda isnat ve metinle alakalı araştırmacıya yardım edecek ve Hz. Peygamber’e isnat edilmiş ve edilmekte olan mevzû, zayıf ve sahîh’i ayırt etmesini kolaylaştıracak bir takım kaide koymaya ihtiyaç duydu. Bu kaidelere, mustalahu'l-Hadis ve usûlü'l-Hadis ismini verdiler.

1.1.1. Hadis Usûlü ’nun Doğuşu

İlim adamlarının, Hadis Usûlü ilmi için ortaya koydukları kaidelere dikkatlice bakıldığında ve Kur'an-Sünnet hakkında derinlemesine düşünüldüğünde bu ilmin Hz. Peygamber zamanında Kur'an’la beraber doğduğu söylenebilir. Zira Allah (c.c.) rivayet Usûlünün ve rükûnlarının en önemli olan haberin sıhhatinin sübutuna işaret etmiştir. Nitekim Allah (c.c.). Kur'an’da şöyle buyurmaktadır:

⁸ Hicr 15/9

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾

“Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, bir fasık (yoldan çıkmışın biri) size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın”.⁹

Bu ayette, müminlere haberleri nasıl alacakları, bunlarla nasıl tasarrufta bulunacakları açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca söz konusu ayette haber kaynaklarının da da tespit edilmesinin zarureti vurgulanmıştır.

İbn Kesir bu ayetin tefsirinde şunu söylemektedir: “Allah (c.c.) fâsık’ın sözüyle hükmetmede ihtiyatlı olunması için getirdiği haberin tespit edilmesini emretmektedir. Fâsık aynı durumda yalancı ve hatalı olabilir. Hâkim de onun sözüyle habere b.aen fetvâ vermiş olur. Allah (c.c.). Fâsıkların yoluna tabi olmayı yasaklamıştır. Bundan dolayı bir gurup ulema hali-vasfı meçhul olan kişinin rivayetini aynı durumda fâsık olabileceği ihtimaliyle kabul etmekten imtina etmiştir. Bazıları da biz fâsıkın haberini tespit etmekle emrolunduk, bununla beraber bu durum hali meçhul olduğundan dolayı onun fisklığı için geçerli değildir düşüncesini kabul etmiştir.”¹⁰

Hiz. Peygamber, Buhari’nin naklettiği bir rivayette de şöyle demektedir:

“بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً وَحَدَّثُوا عَنِ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَدًّا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ”

“Benden size ulaşan Kur’an’dan bir ayet bile olsa insanlara ulaştırınız. Sizden önce yaşayan toplumlardan olan İsrail oğullarının ibretli kıssalarından bahsetmeniz de bir

⁹ Hucurat 49/6

¹⁰ İsmail b. Ömer Kesîr el Kureyşî el Basrî, *Tefsîru Kur’ân’il Azîm* Thk: Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Baskı:1, 1419, s. 345.

sakınca yoktur. Kim bile bile bana yalan uydurarak hadis isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.”¹¹

Bu hadiste Hz. Peygamber, tebliğ anında yalan söylemeyi yasaklamakla beraber hadislerin tebliğ edilmesini istemektedir. Tirmizi'nin Sünen'inde bize kendisinden duyduklarımızı zapt etmemizi emretmektedir:

”نضر الله امرأ سمع منا حديثاً فحفظه حتى يبلغه غيره فرب حامل فقه إلى من هو أفقه منه ورب حام فقه
ليس بفقيه”

‘Bizden bir hadis işiten ve onu hafızasında tutarak başkasına aktaran kişinin yüzünü Allah ak etsin. Nice ilim yüklenen kişiler vardır ki bazen onu kendisinden daha anlayışlı birisine aktarabilir. Bazen da ilim yüklenen kişinin kendisi dirayetli olmaz’.¹²

Zikredilen ayet ve iki hadisin medlûlünde (anlamında) şunlara değinilmiştir;

- Haberi alırken emin olma ve sübutunun sıhhati,
- Haberin nasıl zapt edileceği,
- Habere en güzel şekilde dikkat kesilme,
- Haberi kavramada dikkat,
- Haberi en güzel şekilde almak,
- Haberi sahih bir yolla eda etmek.

¹¹ Muhammed b. İsmail el-Buhari (ö.256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*. Thk: Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1407/1987, Kitâb: el Enbiya, Bâb: Mâ Zükira an Benî İsrail, Hadis No:3274, c.3, s.1275.

¹² Muhammed b. İsa Ebû İsa et-Tirmîzî es-Sülemî (ö.279/892), *el-Câmi es-Sahîh Sünenü't-Tirmîzî*, Thk: Ahmed Muhammed Şâkir vd. Dâru İhya et-Turâs el-Arabî, Beyrût, Kitâb: İlim, Bâb: el Hassu alâ tebliği's Semâ, Hadis No: 2656, c. 5, s. 33.

1.1.2. Hadis Usûlünün Geçirdiği Evreler

Hadis Usûlü ilmi, Müslüman ve Gayri Müslim milletlerin faydalandığı ve faydalanmaya devam ettiği zirveye ulaşana kadar birçok devir geçirmiştir. Araştırmacı beş temel devirle iktifâ edecektir.

-Birinci Devir

Doğuş Devri: Hicri birinci asırdır. Hz. Peygamber'in sahâbenin arasında yaşadığı bu zamanın bazı özellikleri vardır. Sahâbe, Hz. Peygamber'in emirlerine sarılmak için hadisleri ezberlemeye, anlamaya, kavramaya ve gereğince yaşamaya özen gösterdi. Bu dönem, ezberleme, tebliğ ve rivayet dönemi olarak bilinmektedir.

Sahâbe, Hz. Peygamber'in vefatı ve ölümüyle vahyin kesilmesi, İslam beldelerinin genişlemesi, hâdiselerin ve sıkıntıların artmasından dolayı daha geniş bir şekilde hadislerin rivayetine ihtiyaç duymuştur. Sahâbenin hadisleri kabul ve redkonusunda kendilerine has kıstas ve ince ölçütleri vardı. Bununla beraber bu mevzuda aşırı da değillerdi. Çünkü hepsi de âdil ve zâbit olup aralarında yalancı yoktu. Bazılarından sehiv (unutkanlık) ve galat (hata) meydana gelse bile, bu nadir ve önemsizdi.

Böylece hadisin sıhhati ve ricalinin adâletinden dolayı senet sağlandı. Metin ise senet gibi değildir. Sahâbe metinde birçok tenkit metodu kullanmıştır:

1- Rivayet Kur'an'a arz olunur ve Kur'an'a muhalif olursa bu rivâyet merduttur. Bu onların Hz. Peygamber'in sözünü yalanladıklarını göstermez. Bilakis hataya düşmeye karşı dikkatli-uyanık olduklarına, hadisin sahih veya mevzuluğunu tespit et bulunduklarına ve bu rivayetin Hz. Peygamber'den olup-olmadığını bildiklerine delalet

etmektedir. İhtimaldir ki râvî hata etmiştir veya şüphe etmiştir.¹³ Zira Kur'an ve sahih hadis arasında ihtilaf mümkün değildir. Sahih-i Müslim'de buna örnek:

عن محمد بن عمرو بن جبلة، حدثنا أبو أحمد، حدثنا عمار بن رزيق عن أبي إسحاق، قال: كنت م الأسو بن يزيد جالسا في المسجد الأعظم، ومعنا الشعبي فحدث الشعبي بحديث فاطمة بنت قيس، أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - لم يجعل لها سكنى ولا نفقة ثم أخذ الأسود كفا من حصى فحصبه به، فقال ويلك تحدث بمثل هذا، قا عمر: لا نترك كتاب الله وسنة نبينا - صلى الله عليه وسلم - لقول امرأة لا ندري لعلها حفظت أو نسيت لها السكنى والنفقة قال الله عز وجل: ﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ﴾¹⁴

Muhammed b. Amr b. Cebele-Ebu Ahmed ve Ammar b. Ruzeyk-Ebi İshak tarîkiyle: Ben Esved b. Yezid'le Ulu Cami'de otuyordum. Şa'bî de bizimle beraberdi. Şa'bi bize Fâtîma binti Kays'ın hadisini anlattı: Hz. Peygamber ona mesken ve nafaka vermedi. Esved de yerden bir avuç taş aldı ve onun üzerine attı. Ve şunları söyledi: Yazık sana! Böyle bir şeyi rivayet ediyorsun! Ömer: Biz Allah'ın kitabını ve Hz. Peygamber'in sünnetini, belledi mi unuttu mu bilmediğimiz bir kadının sözü ile terk edemeyiz; ona mesken de vardır, nafaka da. Allah (c.c.). Şöyle buyurmaktadır: 'Onları evlerinden çıkarmayın; kendileri de çıkmasınlar. Meğerki aşikâr bir kötülük işlemiş olsunlar.'

2- Aynı şekilde başka bir tenkit yolu; rivayetin başka bir rivayete arz edilmesidir. İki rivayet çatıştığında kendilerinden ihtisas sahiplerine veya iki rivayet arasındaki bulanıklığı ortadan kaldırmak için Hz. Peygamber'in eşlerine müracaat etmektedirler:

¹³ Bkz.Talip Türcan, *İslam Hukuku*, Grafiker Yayınları, Baskı:7, Ankara, 2018, s. 43.

¹⁴ Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccâc b. Muslim (ö.261/875), *el-Cami'us-Sahih*, Thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kitâb: etTalâk, Bâb: el-Mutallaka selâsen lâ nafakate lehê Hadis No:1480, c.2, s.1114

قول عائشة رضي الله عنها-حينما سمعت حديث عمر -رضي الله عنه -عن رسول الله -صلى الله عليه وسلم
-في تعذيب الميت ببكاء أهله عليه، قالت: «يرحم الله عمر لا والله ما حدث رسول الله -صلى الله عليه وسلم -إن الله
يعذب المؤمن ببكاء أحد ولكن قال إن الله يزيد الكافر عذابا ببكاء أهله عليه قال: وقالت عائشة حسبكم القرآن (وَلَا
تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى)¹⁵

Hız. Aışe Hız. Ömer'in Hız. Peygamber'den 'ailesinin ardından ağladığında ölüye işkence edildiğini rivayet ettiğini duyunca şöyle demiştir: 'Allah (c.c.). Ömer'e rAhmed eylesin; hayır vAllahi Hız. Peygamber 'Allah mü'min bir kimsenin ağlaması sebebi ile azap eder.' demedi. Lâkin: 'Ailesinin ağlaması sebebiyle Allah kâfirin azabı artırır.'buyurdu ve sözlerine şöyle devam etti:

"إِنَّ اللَّهَ يَعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بَبْكَاءِ أَحَدٍ وَلَكِنْ قَالَ إِنَّ اللَّهَ يَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبْكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ"

'Allah (c.c.). Mümine bir kişinin ağlamasıyla azap etmez. Fakat Allah (c.c.). Ailesinin ağlamasıyla kâfirin azabı artırır.' Kur'an size yeter diyerek

(وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى¹⁶)

"Hiçbir günahkâr nefis başkasının günahını yüklenmez."

¹⁵ Müslim, El Cenâiz, Bâb, elMeyyit yuazzEbu bi bekêi ehlihi aleyhi, Hadis No:929, c.2, s. 641.

¹⁶ En'am 6/164

3- Aynı tenkit yollarından biri; Ravinin doğruluğunu veya halini bilmediklerinden dolayı rivayette şüphe ettiklerinde açıklama talep etmeleridir. Buhari'deki hadis buna örnektir:

حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سَفِيَّانٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خَصِيفَةَ عَنْ بَسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسٍ مِنْ مَجَالِسِ الْأَنْصَارِ إِذْ جَاءَ أَبُو مُوسَى كَأَنَّهُ مَذْعُورٌ فَقَالَ: اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عَمْرٍ ثَلَاثًا فَلَمْ يُؤْذِنْ لِي فَرَجَعْتُ فَقَالَ: مَا مَنَعَكَ؟ قُلْتُ اسْتَأْذَنْتُ ثَلَاثًا فَلَمْ يُؤْذِنْ لِي فَرَجَعْتُ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: (إِذَا اسْتَأْذَنْ أَحَدُكُمْ ثَلَاثًا فَلَمْ يُؤْذِنْ لَهُ فَلْيَرْجِعْ)، فَقَالَ: وَاللَّهِ لَتَقِيمَنَّ عَلَيْهِ بَيْتَةً، أَمْنَكُمْ أَحَدٌ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -؟ فَقَالَ: أَبِي بْنُ كَعْبٍ وَاللَّهِ لَا يَقُومُ مَعَكَ إِلَّا أَصْغَرُ الْقَوْمِ فَكُنْتُ أَصْغَرَ الْقَوْمِ، فَقُمْتُ مَعَهُ فَأُخْبِرْتُ عَمْرٌ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: ذَلِكَ¹⁷

Ali b. Abdullah şöyle dedi: Bana Sufyân haber verdi. Bana Yezîd İbn Husayfe, Busr'dan tahdîs etti. Busr: Ben bu hadîsi Ebû Saîd'den işittim, şöyle demişti: Ben Ensâr'ın meclislerinden bir mecliste idim. Bu sırada Ebû Mûsâ sanki birşeyden korkmuş gibi geldi şöyle dedi: (Ömer beni çağırtmıştı.) Ben Ömer'in yanına girmek için üç kere izin istedim, bana izin verilmeyince geri döndüm. Ömer bana: Seni bize gelmeden men eden nedir? Dedi. Ben: Senin yanına girmek için üç kere izin istedim, bana izin verilmeyince geri döndüm. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.): "Sizden biriniz üç kere izin istediği zaman kendisine izin verilmezse, hemen geri dönsün" buyurdu, dedim. Ömer: Vallahi bu rivayet ettiğin hadis üzerine muhakkak bir delil getireceksin! Dedi. Sizlerde bunu Hz. Peygamber'den işitmiş bir kimse var mı? dedi. Ubeyy İbn Ka'b: Vallahi senin ile beraber bu şehâdeti kavmin en küçüğü bile yerine getirir, dedi. Ben kavmin en küçüğü idim. Ebû Mûsâ ile beraber kalkıp gittim ve Ömer'e, Peygamber (s.a.v.)'in bunu söylediğini haber verdim.

¹⁷ El-Buhârî, *el-Câmi' s Sahîhi*, Kitâb: el İsti'zên, Bâb: et Teslîm ve'l İsti'zên selâsen, Hadis No: 5891, c.5, s. 2305.

Bu metin tenkidıyla alakalıydı. İsnat tenkidi ise, üçüncü halife Osman b. Affan (r.a.) zamanında siyasi fitne meydana gelene kadar kendi aralarındaki güven ve adalet anlayışından dolayı (isnat tenkidine) ihtiyaç duymadılar. Bu dönemde işler karıştı ve İslami siyasi fırkalar ortaya çıkmaya başladı. Buradan ortaya çıkan zaruret, Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerin kabulünde çok sıkı davranmaya götürdü. Rivayetleri ancak sıdk, emanet, hayır, salah, hıfz ve itkanla (işini iyi yapma) maruf olanlardan alıyorlardı. İbn Sîrîn, Müslim'in rivayetinde şöyle demektedir: 'Eskiden isnadı sormazlardı. Fitne vuku bulunca, bize râvilerinizin isimlerini söyleyin demeye başladılar. Şimdi Ehli-Sünnete dikkat ediliyor ve (Ehl'i Sünnet'ten ise) hadisleri kabul ediliyor; Ehl'i Bidate bakılıyor, onların da hadisleri kabul edilmiyor.'¹⁸

Şüphesiz zikredilen bütün bu örneklerden daha fazlası vardır. Eğer bütün bunlar bir şeye delalet ediyorsa o da Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlere inanma, emin olma ve tespit edilmesine büyük önem verilmesine ve yüksek bir gayrete delalet etmektedir. Bu karanlık dönemde (Tarih boyunca) hiç kimse Sahâbe ve Tâbiîn'in hadislerinin korunması görüşünün, İslam dininin ana kaynaklarını aldatma ve sahtekârlıktan muhafaza etmede açık bir tesiri olduğunu inkâr etmiyor¹⁹.

Rivayet ancak senedi bilindikten sonra kabul edildiğinden dolayı 'Cerh ve Ta'dil' ilmi ortaya çıktı. Esasen bu Hz. Peygamber'e atfedilen sözün sihhatinden emin olma ve tespit edilmesine dayanmaktadır. Böylece sahih hadis diğer haberlerle karıştırılmaz. Bütün bunlardan dolayı sahâbe bu derin ilmin temelini oluşturan ilk kişiler olarak itibar edilmektedir. Ravilerle alakalı konuşmaya, senet yönünden muttasıl veya munkatı olanı

¹⁸ El-Buhârî, *el-Câmiî's Sahîhi*, Bâb: bâbu beyânî enne'l isnâd mineddîn ve enne er-rivâyete lâ tekûnu illâ an essikâti ve ila êhir. c.1, s.12.

¹⁹ Bkz. Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2018. s. 9.

ve de gizli illetleri tanımaya başladılar. Bütün bunlar ilk başta cerh edilen râvîlerin azlığından dolayı çok değildi.

-İkinci Devir

Kökleşme ve Gelişme Devri (Tabiin Dönem): Hicri birinci asrın sonundan, ikinci asrın sonuna kadardır. Bu devir, Sahâbe neslinin sonu ve Tâbiin neslinin başlangıcıyla sonu arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu devirdekiler, omuzlarındaki ağır mesuliyeti iyi derecede bilmekteydiler. Bu mesuliyet, tebliğ-davet ile ilim-iman anlayışının sindire sindire yerine getirilmesi idi. Sahâbeden kendilerine ulaştığı gibi Tabiin'den bazıları da bu görevi aynı hassasiyet ve ciddiyetle muhafaza etmiştir. Bu mesuliyet, rivayet esaslarının varlığına rağmen kolay değildi. Rivâyetin esasları; isnadı talep etmek, rivâyetin metin olarak tespiti, nakilde hassasiyet, rivâyet ve haberleri tenkit metodunun netliğidir. Zira bu dönem (Tâbiin dönemi) Müslümanların farklı fırkalara ayrıldığı bir dönemdir. Takipçileri gittikçe çoğalan sapkın gruplar ortaya çıktı. Bid'atler ve hurafeler açıktan konuşulur ve işlenir oldu. Asabiyet, grup ve mezhep asabiyeti olarak geri döndü. İnsanlar, kendi grup ve mezheplerini desteklemek için rivâyetlerde bilerek yalan söylemeye başladılar. Buradan hareketle Hz. Peygamber'e nispet edilen rivâyetlerin daha fazla incelenmesi, araştırılması ve rivâyetlerin tespit edilmesi gayesiyle sahâbenin yayıldığı şehirlere sahih hadisleri almak için yolculuk yapılması gereği ortaya çıktı. Tâbiin'in önde gelenleri, ilim öğrenirken özellikle de hadis rivayetinde dikkatli olma ve hassasiyet göstermeye davet ettiler. İbn Sîrîn'in bu mevzuda bir sözü meşhurdur: 'Bu ilim dindir. Dolayısıyla dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.'²⁰

²⁰ Müslim, el-Mukaddime, Bâb: bâbu beyânî enne elisnâd mineddîn ve enne erRivâyete lâ tekûnu illâ an esskâti ve ila êhir. c.1, s.12

İbn Kesir bu hususta şunu söylemektedir: Sahâbe yazdıklarına iltifat etmeksizin ilk olarak kalplere ve zihinlere kaydetme ve ezberlemeye itimat etmekteydi. Kur'an'ı ezberledikleri gibi bu ilmi korumak için yazmaya ihtiyaç duymuyorlardı. İslam yayılıp, ülke genişleyip, sahâbe farklı bölgelere dağılıp, fetihler çoğalıp, sahâbelerin çoğu vefat edip, sahâbe ve tabiin dağılıp zapt-kayıt azalınca ulema hadisin tedvini ve yazıya geçirilmesine ihtiyaç duydu. Ömrüme yemin ederim ki; zihnim gaflet eder, kaybolur, zikir ihmal eder; kalem korur ve unutmaz.²¹

Hicri ilk asrın sonunda genel olarak Sünnet, İslam şehirlerinde açığa çıkmış olan hadis uydurma ve hurafe olgusunu tanıdı. Bu olgunun tehlikesinden dolayı, ilim adamları, Sünneti resmi olarak tedvin etmek için harekete geçtiler. Bu da ilk defa Ömer b. Abdülaziz döneminde olmuştur. Ömer b. Abdülaziz, İbn Şihâb ez Zührî'ye, Sünneti cemetme ve yazma görevini yüklemiştir.²²

Bu nedenle Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerin kabulü ve reddi yönüyle râvîlerin hallerini araştırmak için cerh-ta'dîl alanında yazma hareketi ortaya çıktı. İslam beldelerinde cerh ve ta'dîl alanında seçkin âlimlerden oluşan büyük bir topluluk ortaya çıktı. Daha önce sunduğumuz gibi bazılarını zikredeceğiz: Muhammed b. Müslim b. Şihab ez-Zührî, halife Ömer b. Abdulaziz'in emriyle kendisine ulaşan hadis ve eserlerin hepsini ister hükümlerle isterse dinin diğer alanları ile alakalı olsun tedvin etmiştir. Hatip Bağdadî, Ebi Zenad'dan naklettiği rivâyetiyle bunu teyit etmektedir: Biz helal ve haramı yazardık. Zühri ise bütün işittiklerini yazmaktaydı. Bunlara ihtiyaç duyulunca onun

²¹ Bkz. Ebu's Seâdât Mecdüddin el-Mubârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş Şeybânî el Cezerî (ö 606/1210), *Câmiu'l Usûl fî Ehâdisi'r Rasûl*, Thk: Abdulkadir Arnavut, Baskı: 1, Mektebetu dâri'l Beyân 1389/1969 c:1, s.40.

²² Bkz. Mac-mau'l Melik Fahd li Tıbbâti'l Mushafî's Şerîf bi'l Medîneti'l Münevvere, *Tedvinu's Sünneti'n Nebeviyye fi'l Karneyni's Sêni ve's Sêlisi li'l hicret* d, s.7.

insanların en âlimi olduğunu anladım.²³ Aynı şekilde, bazı ulema, merdud ve makbul hadisin hadlerini-hükümlerini açıklaması ve hadis usûlü ilmini (‘‘mustalahu’l hadis’’) önem vermesi sebebi ile imam ez-Zühri’yi bu ilmin vazeden (sistemleştiren, tesis eden) olduğunu kabul ettiler. İmam Malik’in dediklerine göre Hz. Peygambere nispet edilen hadisleri ilk isnâd edendir: Hadisi ilk isnâd yapan İbn Şihab’tır.²⁴ Nitekim onun hadisleri ve müsnetleri Ahmed b. Hanbel’in sözüne b.aen en güzel hadisler ve müsnetler olarak sayılmaktadır: Zühri hadis ve isnat yönünden insanların en iyisidir.²⁵ Bu dönemde hadis usulüne dair yazılmış bir eserin varlığı bilinmemektedir.

-Üçüncü Devir

Olgunlaşma ve Tedvin Devri: Hicri Üçüncü asırdır. Ancak dördüncü asır ortalarına kadar süren bir dönemdir. Hadis Usûlü ilmi, yoldan çıkmış ve sapkın grupların tehlikesinin artmasına rağmen, metinlerin tedvini, kaidelerin olgunlaşması, temel prensiplerinin kökleşmesi ve kemale ermesi yönünden bu dönemde gelişiminin zirvesine ulaşmıştır. Bu devir, Sünnet tarihinde en önemli dönem sayılmaktadır. Hatta bu çağı Sünnet’in altın çağı diye isimlendirirler.

Birçok şehirde bazı âlimler tarafından Hadis Usûlü ilmine dair kitap tedvin edilmiş ve belge özelliği taşıyan yazılar ortaya çıkmıştır. Bu âlimler, bu alanda hocalarının ilmi ve hadis Usûlüne dair miraslarını geliştirdi, muğlak terimlerini açığa kavuşturdu, bunları sağlam kâideler ve güçlü esaslar üzerine temellendirdiler. Şüphe yok ki bu dönem, hadislerin düzgün bir metot üzere tedvin edildiği dönemdir. Bazı âlimler Hadis Usûlünün

²³ Bkz. Ebubekir Ahmed Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el Hatîp el Bağdâdî, *el Câmiu li Ahlâki’r Râvî ve ‘Âdâbi’s Sâmi*, Thk: Mahmut Tahrân, Mektebetu’l Meârif- Riyâd) Hadis No: 1571, c.2, s. 188.

²⁴ Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. El-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-cerhu ve ‘t-Tâdil*, Baskı:1, Dâru ihyâi’t Turâsi’l Arabî, Beyrût 1271/1952, c.1, s.20

²⁵ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehbî, *Siyeru A’lêmi’n Nubelâ*, Baskı:3, Müessesetü’r-Risâle 1405/1985, c.5, s. 335.

farklı alanlarında üst seviye eserler ortaya koydular. Rical tarihi, ılel, merâsil, sika, zayıf vb. konularda telif eserler ortaya çıktı.

-Dördüncü Devir

Te'lif ve Kemale Erme Devri: Bu devir geçmiş devirden bağımsız bir devir değildir. Bilakis tamamlayıcıdır. Zira üçüncü asır, dördüncü asrı açık ve net bir şekilde etkilemiştir. İki devir arasında kopukluk olmayıp sağlam bir bağ vardır. Her bir asrın yeni unsur ve gelişimleri olmasına rağmen hedefleri gerçekleştirme ve niteliklerini berraklaştırma yanında önceki aşamaya dayandırılır. Buna b.a.en, bu devirde yaşamış musannef ve telif sahibi âlimler, geçmiş dönemdeki değerli ilim adamların öğrencisi olmuşlardır. Bu yüzden de eserler açıkça ve belirgin şekilde birbiriyle bağlantılıdır.

Hadis ilminin altın çağı olan bir dönemde usûle dair kaleme alınan eserler, gelecek asırlarda kendilerinden müstağni kalınamayacak eserlerdir. Bu dönemde, hadis usulüyle ilgili konuların, hadis rivayeti kitaplarında bolca bulunmaktaydı. Bütün bunlar, hadis usûlü ilmini, kendi metodu ve özel birikimi olan kendi başına bağımsız bir ilim yapmıştır. Bununla da hadis usûlü ilminin farklı alanlarına ilgi arttı. Bu ilmin bütün alanlarında tasnif ve telif edilmiş eserler verilmeye başlandı. Bu da hadis usûlü ilminin alanlarından her birisi için uzman-tecrübeli ve musanniflerin ortaya çıkmasını sağladı. Hatta bu alanlar özel ve müstakil ilimler oldular.

-Bu ilimlerin en öne çıkanları

1-Cerh ve Ta'dil: Kendilerini temize çıkaran veya zayıflatan şeyler yönüyle raviler hakkında araştırma yapan ilimdir.²⁶ Bu alanda meşhûr kitaplar; İbn Sa'd'ın (Ö. 230/845)

²⁶ Bkz. Sâlih b. Hâmit b. Saîd Er Rufâî, *Înâyetu'l Ulemâi bi'l İsnâdi ve İlmi'l Cerhi ve't Ta'dili ve Eseru Zêlike fî Hifzi's Sünneti'n Nebeviyye*, Mecmau'l Melik Fahd li Tabâati'i Mushafi'ş-Şerifi bi'l Medineti'l Münevvere, t.y, s.22

et-Tabakakâtu'l Kübrâ ve Buhârî'nin (Ö. 256/870) Kutubu't- Ta'rihi'l Kebir- el Evsat-es Sağîr.

2-Hadis Ricali: İlk olarak hadisi rivayet eden olmaları yönünden hadis ravileri hakkında araştırma yapan ilimdir. Bu alanda yazarlar: İmam Buhârî, İbn Hibban- el Mecrûhîn (Ö. 354/965) ve's Sikât, İbn Adî-el Kâmil fi'd Duafâ (Ö.365h)

3- Muhtelefu'l Hadis: Aralarını ister takyit ister tahsis isterse hamletmeyle (tercih ile) cem etmenin mümkün olup zahiren çelişen hadisler hakkında araştırma yapan ilimdir. Bu bapta yazarlar: İmam Şafi, İbn Kuteybe ed Dîneverî (Ö. 276/889) ve İbnu'l Cevzî. (Ö.597h)

4- İlelu'l Hadis: Zahiren sağlam olmakla beraber hadisin sıhhatini yaralayan derin gizli sebepleri hakkında araştırma yapan ilimdir. Bu alanda tasnif-derleme yapan: Ali b. Ömer ed Dêrakutnî. (Ö 306/995)

5-Ğarîbu'l Hadis: Hadis metinlerinde bulunan kullanımı az olduğu için anlaşılmaya uzak-kapalı lafızları araştıran ilimdir.

6- Nâsihu'l Hadis ve Mensûhuhu: Hangisi nâsih hangisi de mensûh diye hükmetme yönüyle aralarında tevfiğin-uzlaştırmanın mümkün olmadığı ve çelişen hadisleri araştıran ilimdir.

Usûlü hadis ve diğer ilimlerin fer'î (alt) birimlerinde İslami çevrelerde günümüze kadar bu ilimde ihtisas sahibi olanlar için temel kaynak olan ana kitaplardan büyük bir mecmua ortaya çıkmıştır.

-Beşinci Devir

Cem, Tertip ve Temhis (Ayrıntılı bir şekilde gözden geçirmek) Devri: Bu devir uzunluğuna rağmen önceki devre bağımlı sayılır. Bu devirde hadis Usûlü ilmi, diğer ilimler arasındaki yerini almıştır. Daha önceki devrin kitaplarından istifade eden âlimlerin telifleri meşhur olmuştur. Birçok kitap cemedildi, incelendi, tertip, tehzib-arındırma, temhis (İnceleme) edildi ve yeni bir şekil aldı. Bundan dolayı bu devir eğitim-öğretim devri diye isimlendirildi. Bu devrin en önemli ve meşhur kitabı, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî diye meşhur Allame Takıyyüddîn Osmân b. Salâhuddîn Abdurrahmân'a ait 'Mukadedimetü İbni's Salâh' diye meşhur hadis ilimleri (Usûl-ü hadis) kitabıdır.

-Altıncı Dönemden Dokuzuncu Döneme kadar

Duraklama sonra da Uyanış Dönemi: Hicri 5. asırdan başlayarak yedinci asrın sonlarına kadar İslam ümmetinin başına birçok dâhilî ve -haricî sıkıntılar ve problemler gelmiştir. Örneğin: İlmi gerileme ve fikri durgunluk ve bunun devam etmesi. Bütün bunlar Müslümanların sahip olduğu ilmi ve fikri aktiviteyi kaybolma aşamasına getirdi. Müslüman memleketlerine yapılan haclı seferleri ve de İslam şehirlerindeki bidatçı ve heva sahiplerinin tasallutunun devam etmesi bütün bunları artırdı.

Buna ilave olarak Müslümanlar ve emirleri arasında iç huzursuzluklar meydana geldi. Böylece birbirlerini öldürmeye çalışan küçük emirlikler çoğaldı. Bunlar İslam ümmetinin imtihan olduğu bu karanlık dönemin en büyük belasıdır. Bazı âlimlerin bu belanın yok olması için gösterdikleri çabaya rağmen bu belanın ümmet üzerinde tesiri güneşin netliği kadar açık ve netti. İlmi mesellerde içtihat durdu, keşif kayboldu ve tasnif çatladı. Bu durum umumî olarak bütün İslami ilimlerde hususi olarak hadis ilminde de meydana geldi.

Hicri yedinci asrın başlarında Allah'ın (c.c.) fazlıyla ulema islam ümmetinde meydana gelen yukarıda zikredilen problemlerin tehlikesine karşı dikkat kesildiler. Bu problemler, İslam dinini yaralama kastıyla hadis çerçevesinde şüpheler oluşturan, gizli desiseler koyan ve fikri saldırıyı kolaylaştıran şeylerdir. Bu da bir gurup ulemanın uyanmasına sebep olmuştur. Bu âlimler yeniden ilim neşretti, yeni araştırmalar telif etti. Genel olarak İslami ilimlerde ve hususen hadis ilminde tedvin edilmiş eserleri yenilediler. Hadis Usûlü alanında en önemli kitaplar: İbn Dakîkûl'îd- İktirâh, Şeref b. Muhammed et Tayyibî- el Hulâsa fî Usûli'l Hadîs, Şerif Cürcânî- Muhtasar, Hafız Ahmed b. Alî Askalânî- Nuhbetu'l Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser, Abdülhak ed Dehlevî- Mukaddime fî Usûli'l Hadis, Ömer b. Muhammed b. Fettûh- el-Manzûmetu'l Beykûniyye, Muhammed Cemaleddin Kâsımî- Kavâidi't Tahdîs min Funûni Mustalahi'l Hadîs.

Ulema bu ilmi çabalarla bu karanlık çağlarda İslam toplumunun diniyle ilgili örselenmiş olan şeyleri yenileyebildiler. Böylece yeni bir ilmi kalkınmanın ışıkları parladı.

-Hadis Usûlü İlminin Önemi

Nitekim daha önce geçtiği üzere, hadis usûlü ilmi, İslam'ın başında hadis rivayetiyle beraber doğmuştur. Fakat bu ilmin kaide ve Usûlü Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmaya başladı. Genel olarak Müslümanlar, özel olarak da ilim adamları, Kur'an gibi yazılmamış olmasından dolayı, zayi olmasından korkarak hadislerin cemiyle meşgul oldular. Hadislerin hıfzı, zaptı, nakli ve tedvini için çok gayret ettiler. Şüphesiz hadis rivayeti, hadis Usûlü ilminden öncedir. Çünkü rivayet ve Usûlden maksat hadisin bizzat kendisidir. Hadis Usûlü; ilim adamlarının hadisleri toplamada ve araştırmada, hadisler hakkında sahih, zayıf, makbul ve merdud hükmü vermede takip ettikleri yol ve yöntemdir. Hadis usûlü ilmi İslam dininde son derece önemlidir. Bu önem

bu ilmin sahasında gizlidir ki, bu da hadislerin incelenmesi, sahih-sakim olarak ayırt edilmesi, sonra da hadisten ortaya çıkan hükümlerin istinbât edilmesidir. Bu ilmin önemini, aşağıdaki maddelerde görmek mümkündür:

1-İlk olarak İslam dinini tebdil ve tahriften korumak. Şöyle ki; Hz. Peygamber’e nispet edilen hadisler, sahih olanı sakim (zayıf) olandan ayırt edilerek nakledilmiştir. Şayet bu ilim olmasaydı sahih rivayetler sakim olanlarla iç içe girerdi. Nitekim buna rağmen Hz. Peygamber’in hadisleri başkalarının sözleriyle de karışmıştır.

2-Hadis metinlerinin manasının tahkik-meramının zapt edilmesi, içeriğinin anlaşılması ve bunlarla amelî hükümlerin istinbât edilmesi yönüyle ve hatta Arap dili ve sanatları alanında gönül hoşluğuyla istişhât (delil) yapılması.

3-Mevzû (uydurma) rivayetler ve bâtil haberler yoluyla İslam düşüncesine girmiş israiliyyât, efsane ve hurafelerden, akılları ve zihinleri temizleme. Öyle ki; bütün bunlar, inanç ve ibadetleri bozabilecek şekilde İslam toplumunun içine yerleşmiş, ümmet fırkalara ve gruplara ayrılmıştır. Bu grup ve fırkalar, hak ile batılı ayırt edemiyorlardı. Hatta batıl, onlara egemen olmuş ve onları egemenliği altına almıştı.

4-Sübûtu ve sıhhati yönüyle, Hz. Peygamber’e isnat edilen rivayetlerden amelî hükümlerin istinbât edilmesi ve manalarının çıkarılması için ciddi tespit kuralları konulması. Bu da Müslüman kişinin kalb.in mutmain olması için dinin kaynaklarının anlaşılmasında etkili olmuştur.

5-Modern ve diğer ilimler alanında İlmi araştırmacıya rivayetleri ve haberleri incelemede ve bunların tahlili esnasında dikkatli olmada modern bir ilmî yetenek ve kapasite vermek.

6-İlmi araştırmacılara, ilmi çalışmalarda zor gördüğümüz ilmi güveni korumakla beraber, doğru ilmi araştırma yöntemi kazandırma konusunda eğitim vermek.

7-Hız. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerden hadisin subutu ve sıhhati yönüyle manalar çıkarmak ve ameli hükümler istinbat etmek için sıkı kaideler koymak. Bu da Müslüman'ı dininin kaynaklarının anlaşılması konusunda bilinçlendirir ve kalb. i de hadise karşı mutmain yapar.

8-İslam dininin temel kaynaklarını rivayetlerde tenkit, dirâyet, araştırma ve tespitinin sağlanması yoluyla etkin katkı sağlamak. Böylece heva ve heves sahipleri Hz. Peygamber'e uydurma bir şeyi nispet etmekten men edilmiştir.

Şüphesiz bütün bu nedenler, bu ilmi en şerefli ilim, mevkiini de en yüksek mevki kılmıştır. Çünkü bu ilim, Sahih Sünnetle alakalıdır. Hadis, İslam teşrînin (yasama) Kur'an'dan sonra ikinci kaynağıdır; Hadisler, Kur'an'ın hükümlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamakta, emirlerini beyan etmekte, âmmını tahsis, mutlakını takyit, mücmelini tafsil ve müşkülünü de izah etmektedir.

1.2. Fıkıh Usûlünün Doğuşu ve Önemi

Küllî kâide ve delillerden, genel olarak hükümlerin istinbât edilmesi yönüyle fıkıh usûlüne doğuşuna baktığımızda, İslam fıkına eşlik ettiğini görürüz. Ebu Zehra bu meselede şöyle demektedir. Fıkıh ilmi, Fıkıh Usûlü ilminden daha önce tedvin edilmiş olsa bile beraber doğmuştur. Çünkü Fıkıhın olduğu yerde kesin olarak istinbât için bir minhâc (yöntem-metot) vardır. Minhâc ise kesin olarak fıkıh Usûlüdür.²⁷ Bundan dolayı bu ilmin kökleri Hz. Peygamber ve Sahâbe asrına dayanmaktadır. Fıkıh Usûlünün tedvini, meselelerin yazımı ve eser haline getirilmesi yönüyle doğuşuna baktığımızda bu ilmin ilk

²⁷ Bkz. Muhammed Ebu Zehra, *Usûlu'l Fıkıh*, Dâru'l Fikri'l Arabî, ts. s.11

kurucusu kabul edilen İmam Şafii'nin er-Risâlesi'nin ortaya çıktığı zaman dilimi olan hicri ikinci asrın sonunda gerçekleştiğini görürüz²⁸. Bu hakikate b.aen fıkıh Usûlünün gelişimi aşağıdaki gibi dört temel devre taksim edilebilir.

-Birinci Devir

Hız. Peygamber Devri

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, şüphe yok ki, fıkıh Usûlü, fıkıh ilmi kadar kadimdir. Zira temel kaynaklardan fıkıh istinbâtını düzenlemek için mevcut olan ilmi kaideler ve Usûle dair temel kurallar olmaksızın fıkıh tasavvur edilemez. Bu durum, daha asrı saadet döneminde bile fıkıhın ve Usûl-ü fıkıhın beraber var olduğunu ve beraber ortaya çıktığını destekleyen tarihi vakiadır. Usûl'ü fıkıhın tarihi izlerini takip ettiğimizde bunun Hız. Peygamber zamanında başladığını buluruz. Ancak o dönemde Hız. Peygamber için teşri konusunda takip ettiği doğal metodun kaidelerini belirlemesini gerektirecek bir ihtiyaç yoktu.

Hükümler, Hız. Peygamber'den alınmaktaydı. Şöyle ki; bu hükümler Hız. Peygamber'in nübüvveti anında ya Kur'an'da indirilmiş olarak vahy ya da Allah (c.c.)'dan bir vahiyle veya kendine has içtihadıyla hakkında hükmettiği fetvalar mecmuasındaki fiili ve kavli sünnetidir.

Herhangi bir olayda teşri gerektiren sual ortaya çıktığı takdirde Hız. Peygamber Allah (c.c.)'dan bir vahy beklemekte ve bu hususta bir veya birkaç ayetle hakkında

²⁸ Bkz. Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Medodolojisi Fıkıh Usûlü*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s.34.

hükmetmesi istenilen şeye hükmetmektedir. Hüküm indiğinde Hz. Peygamber sahâbeye kendine indirilenleri tebliğ etmektedir.

Hükmü açıklayan ayetler inmeyebilir. Bu durumda Allah (c.c.). Hz. Peygamber'e hükmü ilham etmekte Hz. Peygamber de kavli, fiili ve takriri olarak hükmü ifade etmede kendisine ilham edilenlere itimat ederek içtihat etmektedir. Bu durumda hüküm ifade olarak Hz. Peygamber'e ait olsa bile ilahi hüküm olmaktadır.

Allah (c.c.).' dan ayetler ve ilham indirilmediğinde Hz. Peygamber hükmü bilme ve bunu ifade etmede gayret gösterdi. İsabet ettiyse Allah (c.c.). Bunu onaylamaktadır. Bunun dışında bir durum olsa Allah (c.c.). Kendisine o meselede doğruyu açıklamaktadır. Örneğin: Bedir harb.de esirlerle alakalı hüküm. Bilinen bir durumdur ki; Bedir savaşı Kureyşin hüsrânıyla sona ermiştir. Kureyş'ten yetmiş esir Müslümanların eline düşmüştür. Allah (c.c.). bu esirlerin hükmünü vermemiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber esirlerle alakalı sahâbeyle istişare ederek içtihat bulundu ve sahâbeyle bu hususta görüşlerini sordu.

Hz. Ömer şöyle diyerek boyunlarının vurulmasını tavsiye etti: Yâ RasulAllah! Bunlar seni yalanladılar, seninle savaştılar ve seni yurdundan çıkardılar. Ben şöyle düşünüyorum: Falan benim yakınım bana ver, boynunu vurayım. Hamza kardeşi Abbas'a, Ali kardeşi Akil'e aynısını uygulasin ta ki; insanlar anlasın ki kalbimizde müşriklere karşı bir sevgimiz yoktur. Bunlar senin esirlerin bunların boyunlarını vur. Bunlar toplumlarının liderleri, imamları ve büyükleridir.²⁹ Sa'd b. Muaz ve Abdullah b. Cerrah gibi bazı sahâbeler de bu görüşe katıldılar.

²⁹ Bkz. Muhammed b. Afif el Bâcûrî, Nûru'l-Yakîn, *fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*, Dâru'l Feyhâ, Dimeşk 1425, Baskı: 2, s.107.

H.z. Ebubekir de şöyle diyerek bunlardan fidye alınmasını tavsiye etmiştir: Yâ RasulAllah! Bunlar senin kavmin ve ailendir. Allah (c.c.). Bunlara karşı sana zafer vermiştir. Benim görüşüm onları hayatta bırakman ve onlardan fidye almandır. Onlardan alacağın fidye bizim için kâfirlere karşı bir kuvvet olur ve umulur ki seninle onları hidayete erdirir ve sana kol-kuvvet olurlar.³⁰

H.z. Peygamber Ebubekir'in (r.a.) i'tihadına itimat ederek onun görüşüne meyletti ve onlardan fidyeyi kabul etti. Sonra da bu meselede doğru vechi açıklayan vahiy indi. Allah (c.c.). Şöyle buyurmaktadır:

﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (31)

*“O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah ahireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir. Allah'ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu. Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin, Allah'a itaatsizlikten sakının, Allah son derecede bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*³²

Buna göre ilk şer'î hükümler mecmuası Allah (c.c.)'nun, H.z. Peygamber'in verdiği hükümler ve sahâbenin muhakemelerinden onayladıklarından oluşmaktadır.

³⁰ Bkz. Muhammed b. Afif el Bâcûrî, Nûru'l-Yakîn, a.g.e., s. 107.

³¹ Enfâl 8/67-69

³² Enfâl 8/67-69

-İkinci Devir

Sahâbe Devri

Bu devir Hz. Peygamber'in Refik'i- Âlâya iltihakı ve vahyin kesilmesi akabindeki devirdir. Hz. Peygamber, vefatından sonra sahâbeye Kur'an ve Sünneti bırakmıştır. Fakat tabiidir ki Sahâbe, yeni olaylar ve problemlerle karşı karşıya kalmış, daha önce Müslümanların karşılaşmadığı yeni durumlar, Hz. Peygamber zamanında görmedikleri ve yaşamadıkları yeni problemler, daha önce görülmemiş meseleler başlarına gelmiştir. Kur'an ve Sünnette hakkında nas bulunmayan bu yeni olay, mesele ve problemler, 'teşrî' (hükümlerinin belirlenmesi ve belirtilmesini) gerektirmekteydi. Bu da onların bu mesele ve vakialarda içtihat yapmalarını gerekli kılıyordu. Bundan dolayı, her bir sıkıntıda bu sıkıntıyı Kur'an ve Sünnete arz etme yoluyla şerî hükmü ortaya çıkarmaya çalıştılar. Bazı Sahâbe büyükleri, bu yeni mesele ve sıkıntılarda insanlar arasında hüküm, yargı ve fetva vermek sonra da içtihat etmek için ortaya çıkmaya başladılar; zira onlar 'Eşbâh ve Nezâir' (Benzer-Denk) incelemesi yapıyor ve bazı hükümleri, sahip oldukları İslam şariatının makâsıdı (gayeleri) ve Arap dilinin incelikleriyle alakalı bilgilere kıyas ediyorlardı.³³

İbnu'l Kayyım bu hususta şunları söylemektedir: Sahâbe başlarına gelenler hakkında içtihat etmekte, hükümleri birbirine kıyas etmekte ve benzerlerine itibar etmekteydiler³⁴.

³³ Abdulvehhâb Hallâf, İlmu Usûlu'l Fıkh ve Hulâsa Tarihüt-Teşrii-İslamî, el-Müessesese es-Sudiyye, Mısır, t.s. s.15

³⁴ Bkz. Muhammed b. Ebubekir İbn Kayyım el Cevziyye, *İ'lâmu'l Muvakkîn an Rabbi'l Âlemîn*, Tahkîk: Taha Abdurrauf Sa'd, Mektenetu'l Külliyyeti'l Ezheriyye, Kâhire 1388/1968 c. 1, s.241

-Üçüncü Devir

Tabiîn Devri

Arkasında büyük bir ilmi miras bırakan sahâbe çağının sona ermesinden sonra, Tâbiîn, şerî hükümler ortaya çıkarmada, Sahâbenin yolunu izledi ve Sahâbenin fetva ve hükümlerinden ezberlediklerine itimat ettiler. Bu son derece doğaldı. Zira Tâbiîn, Sahâbenin ellerinde yetişmişti. Fakat Tâbiîn asrı, Sahâbe asrından birkaç durumla ayrılır;

a-İslam Devletinin arazileri genişlemekle beraber İslami fetihlerin genişlemesi.

b-İslam’a Arap ve Acemlerden insanların akın akın girmesi.

c- Müslümanların yeni olay ve problemlerle karşılaşması.

d- Nasların olmadığı ve Sahâbenin değinmediği yeni olaylar ve vakıaların zuhur etmesi.

Buradan hareketle içtihad ve istinbâta acil ihtiyaç hali ortaya çıktı. Daha önce mevcut olmayan problem ve olayların çözümü için fetva yolları arandı.³⁵

Buna göre bunlardan (yeni içtihad) yenilenen ve yenilenmeyen fikhî hükümlere ait teşrî meydanı genişledi ve fikhî hükümler mecmuasının alanı genişledi. Bunlar tabiine göre dördtür:

³⁵ Abdurrahman b. Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, Thk: Halil Şehâde, Dâru’l Fikr 1431/200, a.g.e., c.1, s. 573-574.

1-Kur'an hükümleri mecmuası.

2-Sünnet hükümleri mecmuası.

3-Sahâbe içtihatlarında ve yargılarında sadır olan hükümler mecmuası.

4-Tabiinin fetvalarında ve yargılarında sadır olan hükümler mecmuası.

-Dördüncü Devir

Müçtehit İmamlar Devri

Bu devir, tâbiin devrinin sonlarına doğru, İmam Ebu Hanîfe ve İmam Mâlik ile başlayıp İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel gibi müçtehit imamların doğduğu hicrî ikinci asrın sonuna kadar uzanır. Aynı şekilde bu devirde, İslam dinine farklı din, örf ve milletlerden kalabalık toplulukların girmesiyle beraber, İslam devletinin arazileri de genişledi. Müslümanlar Arap ve Acem olarak beraber yaşamaya başladı. Aynı şekilde Hristiyan ve Yahudilerle de beraber yaşamaya başladılar. Bu da Arap dilinin zayıflamasına, Kur'an ve Sünnet nasslarını anlamada ihtilafların ortaya çıkmasına sebep oldu. İdrakler şerî maksatları anlamada kısırlaştı. İslam'ın başında bilinmeyen ve Kur'an-Sünnet'te direk vâkıf olunamayan yeni olay ve meseleler ortaya çıktı. Akli-sosyolojik İbn Haldun'a ait bir tabir bir hareketle beraber ilmi bahisler-teoriler ortaya çıktı. Bu da akılların haklarında Kur'an ve Sünnet'te bir nassın bulunmadığı ve Sahâbe ve Tâbiînin bir görüş sunmadığı yeni okyanuslara açılmasına sebep oldu. Bütün bu farklı durumlar, içtihat hareketinin başlatılmasına götürdü. Aynı şekilde bu durum müçtehitleri, birçok alanda fetva vermeye zorladı ve içtihatların birçok alan yapılmasına sebep oldu. Teşrî kapısını ardına kadar açtı. Bununla da nazar (inceleme) ve bahis (araştırma) için kapılar açıldı. Hükümlerde -özellikle de fıkıh alanında- teşrînin (hüküm belirlemenin) alanı

genişledi. Sanal (farâzî) fıkıh alanında rey ile içtihat alanında birtakım görüşler ortaya çıktı. Şerî hükümler, farazî (sanal) olaylar üzerine b.a edilmeye başlandı.³⁶

Bu dönemdeki hüküm mecmuası şunlardan oluşmaktadır:

1-Kur'an hükümleri.

2-Sünnet hükümleri.

3-Sahâbelerin fetva ve yargılarında belirginleşen içtihatları.

4-Tabiinin fetvalarındaki içtihatları.

5-Müçtehitlerin fetvaları ve istinbatları.

Bu hükümlerin tedvini, İslam dünyasının her köşesine yayılan ilmi devrimin fıkıh Usûlü alanında, Usûlün aslı olarak itibar kabul edilecek ilk müstakil musannaf eser tedviniyle sonuçlanıncaya kadar devam etti. İlk eser İmam Şafi'nın Kitâbu'r Risale'sidir. Bu ilmin kaidelerinin Sahâbe, Tabiîn ve diğer imamların içtihatlarında yürürlükte olduğunu bilmek gerekir. Bunların içtihatları bazen birbiriyle çelişen deliller arasında tercihte bulunmaya temel sayılan ferî Usûl kaidelerini de kapsamaktadır.

İlmi araştırmacıların geneline göre İmam Şafi bu alanda ilk mustakil tasnif yapan kişidir. İmam Şafi luğavî ve şerî ilim alanların hepsinde olgunlaştıktan sonra bu kıymetli ilmin tedvinine yönelmiştir. İstinbat metotlarını çizmiştir. Bu müçtehidin üzerinde yürümesi gerektiği metottur. EhliSünnet ve Ehli Rey'in metotlarını Kur'an'da ve sünnetteki nâsih-mensûh, âmm-hâss, mutlak-mukayyet, mücmel-mübeyyeni açıklayarak

³⁶ Bkz. Muhammed Mustafa ez-Züheylî, *el Vecîzu fî usûli'l Fıkhî el-İslâmî*, Baskı:2, Dârul Hayr li'ttübâa ve'n neşr ve't tevzi, Dımeşk 1427/2006, c.1, s.49

cemetmiştir. Kıyas-icma, içtihat-müçtehit ve şartlarına değinmiş ve bu ilmin temel esaslarını açıklamıştır. Bundan dolayı er-Risâle kitabı fıkıh Usûlü ilminin temeli mesabesindedir.

Fıkıh Usûlü İlminin Önemi

Malumdur ki; Fıkıh Usûlü ilminden arzulanan amaç dünyevi ve uhrevi saadetin sebebi olan şerî hükümlere ulaşmak için kaide ve nazariyelerin (teori), tafsili delillere tatbik edilmesidir.³⁷ Buna b.a.en fıkıh Usûlü ilminin önemi, tafsîlî delillerden hükümler çıkaran müçtehitte veya müçtehitten hükümleri alan mukallitte aşağıdaki maddelerde tecelli etmektedir:³⁸

1-Müçtehidin tafsili delillerden fikhî hükümleri istinbâta yeterliliği (ehliyet).

2- Mukallid imamların, müçtehit imamların delillerden hükümleri nasıl çıkardığını ve istinbât metotlarını bilmeleri için.

3-İslami Kaynakları korumak. Şöyle ki; fıkıh Usûlü ilmi, hükümlerin delillerini ve dayanaklarını hıfz etmekle beraber heva ve hevese uymak isteyenlerin de haddi aşamalarını engellemeyi sağlar.

4-Şeriatı, kaideleriyle beraber korumak için İslam şeriatının ferî ve aslî kaynaklarını açıklamak.

5-Sahih delilleri zayıf delillerden ayırmak suretiyle, İslamî kaynaklarla istidlâl yapma Usûllerini zapt (koruma) altına almak.

³⁷ Bkz. Alî b. ebî Muhammed b. Sâlim esSa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Thk: Abdurrezzâk Afîfî, el MektEbu'l İlâmî, Vehbe ez-Züheyli, Bskı:1, Dâru'l Fikir, Dimeşk1422/2001, c.1, s.29-30

³⁸ Bkz. Abdulvehhâb Hallâf, *İlmü Usûlu'l Fıkıh ve Hulâsa Tarihüt-Teşrii-İslamî*, a.g.e., s.16

6-Kur'an ve sünnet hükümlerinin uygulamaya konulması. Bu da Müslümanların şerî emirlere bağlanmasıyla olmaktadır. Şöyle ki; bu hükümler beraberinde geldikleri nasslarla anlaşılmaktadır.

7-Kur'an ve sünnetin yanlış anlaşılmasından ortaya çıkan ihtilaf ve ayrılıktan kurtulma ve korunma. Fıkıh Usûlüyle, hadis medreselerinin arası ve eskiden de re'y ehlinin medresesi ile aralarında bir anlaşmazlık yaşandıktan sonra cem edilmiştir.

Son olarak da şüphesiz müçtehit-mukallit ve bütün olarak fert-ümme için fıkıh Usûlü ilminin faydaları ve önemi sayılamayacak kadar çoktur. Nitekim biz de selefi sâlihinin kelamında şöyle bir cümleye rast geldik: 'Usûlden mahrum olan, vUsûlden de mahrum olur.'³⁹

1.3. Dört Fıkî Mezheb. Doğuşu ve Önemi

İhtilaf, Allah (c.c.). Hz. Âdem'i yarattığı günden beri, insanlar arasında mevcuttur ve kaçınılmazdır.

﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَرَالُونَ مُخْتَلِفِينَ * إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾

*“Rabb. Dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat onlar hep ihtilâf içinde olacaklardır, Rabb.in esirgedikleri müstesna; zaten O' insanları buna uygun yaratmıştır. Böylece Rabb.in, 'Ant olsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu”.*⁴⁰

³⁹ Bkz. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. el-Useymin, *Usûl fi't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l İslâmiyye 1422/2001, s. 3.

⁴⁰ Hud 11/118-119

Haddi zatında ihtilaf; buğz, çatışma sonra da insanlar arasında savaşa götüren ve yerilen bir ihtilafa dönüşmedikçe övülen bir şeydir.

İslam düşünce tarihinin en güzel örneklerinden birisi, müçtehit imamlar ve âlimler arasındaki fikhî mezheplerin doğuşuna ve varlığını devam ettirmesine sebep olan ihtilaf türleridir. Bazı âlimler, Müslümanlar arasındaki ilk fikhî ihtilafın Beni Kureyza (Kureyza oğulları) hâdisesinde başladığını düşünmektedir. Hz. Peygamber, Hendek Savaşı'ndan döndüğünde kuşatma için beni Kureyza'ya yönelmelerini şöyle diyerek emretti:

”لَا يَصْلِيَنَّ أَحَدُ الْعَصْرِ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ“

‘Herkes ikindi namazını Beni Kureyza ’da kılsın’⁴¹

Bazı Müslümanlar ikindi namazını yolda kıldılar. Bazıları da Beni Kureyza'ya gelinceye kadar kılmayacağız dediler. İşte bunlar Hz. Peygamber'in sözünün zahirine bağlılığın iman gereğince vücûbiyetine kâil oldular. Bazıları da bilakis biz namazımızı vaktinde kılarız diyerek Hz. Peygamber, bu sözüyle acele etmemizi kastetmiştir, dediler ve sözün maksadına bağlılığın esas olduğuna kâil oldular. Bu Hz. Peygambere haber verilince onlardan hiçbirine bir tepki göstermedi. Bundan dolayı her iki gurubu da onayladı. İşte bu, Hz. Peygamber'in vefatından sonra doğan fikhî mezhepler arasındaki ihtilafın temelidir.

Hicri ikinci asırda fikhî görüşler ve yönelişler netleşti. Bu asır, ilimlerin tedvini ve müçtehit imamların ortaya çıktığı asırdır. Öyle ki, bu yönelişlerin her birisi, İslami düşüncede kendi takipçileri olan ve fikhî hükümleri istinbât yolunda kendilerini

⁴¹ El-Buhârî, Kitâb: Salâtu'l Havf, Bâb: Salâtu't- Tâlib ve'l Matlûb râkiben ve îmâen, Hadis No:904, c.1, s.321

diğerlerinden ayıran kaide ve usûl koymuş ilim adamlarına sahip müstakil bir akım oluşturdu.

Fıkıh mezhebi, müçtehit bir fakîhin, belirli fıkıh usûlüne göre şerî delillerden fıkıh hükümleri istinbât etmek için geliştirdiği bir fıkıh metodundan ibarettir. Bazı fakîhler bunda uzmanlaşmış, öğrencileri de bu metoda göre amel eden tâbiler (takipçiler) olmuştur. Her kim devam eden fıkıh mezheplerini incelerse her bir mezheb. İlim adamlarıyla ve devasa eserleriyle beraber Usûl ve kavâid üzere b.a edilmiş büyük bir fıkıh yapısı olduğunu, her bir mezheb. Bir lidere ve mezheb. Kurucusuna uzanmış olan köklerini bulur. Biz de buna b.a.en dört mezhepten her birinin imamının hayatını, mezheb. Tarihi dönemlerini, hükümleri istinbâta genel usûlünü ve mezhebindeki en meşhur eserleri zikredeceğiz.

Hanefî Mezhebin Doğuşu

Allah'ın (c.c.) kendileri için kalıcılığı ve devamlılığı takdir ettiği dört mezhepten ilki sayılmaktadır.⁴² Nitekim İslam dünyasında en yaygın ve takipçileri en fazla olan mezhep kabul edilmektedir.

Hanefî mezhebi İmam Ebu Hanîfe eliyle doğduğu yer olan Kûfe'de tesis edilmiş, Bağdat'ta gelişip Abbasi Devletinin kuruluşuyla beraber diğer Müslüman beldelerde yayılmıştır.

⁴² Bkz. Ahmed Said Havva, *el-Medhal ila Mezhebi'l İmam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Dâru'l Endülüs el Hadrâ-es Suûdiyye 1423/ 2002, s.82.

İmam Ebu Hanîfe'nin Hayatı

İmam Ebu Hanîfe Numan b. Sâbit b. Zûtâ Kûfi. Kumaş tüccarı idi.⁴³ Hicri 80 senesinde⁴⁴ Kûfe'de doğdu. Hicri 150 senesinde Bağdat'ta vefat edip orada defnedildi.⁴⁵

Hanefî Mezheb.in Tarihi Aşamaları ve Devirleri

Hanefi mezheb.in ortaya çıkışının h.120. senesi ile başladığını esas alarak hicri ikinci asrın başlarında doğduğunu belirlemek mümkündür. Zira muteber bir mezhep olarak bu mezhebe itimat bu dönemde başlar. Bu da Ebu Hanîfe'nin, şeyhi Hammad b. Süleyman'ın meclisine vâris olmasından sonradır. İlimdeki üretkenliğinden dolayı talebeler meclisine koşuyor, fikhî sözlerini ve görüşlerini tedvin ediyor, sonra da insanlar arasında yayıyorlardı. Buradan hareketle, İslam şehirlerinde Hanefi mezhebi yayılmaya başladı. Bu mezhepte imameynin rolünü de unutmayalım; Abbasi halifesiyle iletişimi, onlar üzerindeki etkinliği ve kadı olarak atanmasının katkısıyla mezheb. Hızlı bir şekilde yayılmasının kendisine döndüğü Ebu Yusuf ve Hanefi mezheb.in râvisi ve müdevvini olarak kabul edilen Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'dir.⁴⁶

⁴³ Bkz. Ömer Süleyman el-Aşkar, *elMedhal ilâ dirâseti'l Medâris ve'l Medârisi'l Fıkhîyye*, baskı:2, dâru'n Nefâis, Beyrût1418/1998, s.93.

⁴⁴ Bkz. Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Hatîb el-Bağdâdi, *Tarihu Bağdad*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrût, C.13, s.330. Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk: Şuayb Arnavut yönetiminde thkçi topluluğu, Müessese erRisâle, ts. c.11, s. 474.

⁴⁵ Bkz. İsmâîl b. Amr b. B. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Baskı: 1, Dâru Hicr li't Tıbbâ ve'n Neşr ve't-Tevzî ve'l I'lân1418/1997, c.13, s. 419.

⁴⁶ Bkz. Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer, Ebu Abdullah esSameyrî el Hanefî, *Ahbâru Ebu Hanife*, âlamul-kutub Beyrût, 1405/1985, s.20. Ahmed Saîd Havva *elMedhal ilâ mezhebi'l İmam ebi Hanife en Nu'mân*, darul-endalus el-hadra, el-Memleketu'l-Arabiyye es-Suûdiyye, 1423/1998, s. 102.

Hanefî kaynakları okunduğunda, Ebu Hanîfe eliyle doğuşundan günümüze kadar beş temel aşama geçirdiğini söyleyebiliriz. Bu aşamalar özetle şu şekildedir:

1- Kuruluş Dönemi

Bu aşama, Ebu Hanife döneminden (h. 120) başlayıp talebelerinin büyüklerinden biri olan fakîh Hasan b. Ziyâd el-Lü'lü'nin (Ö. 204/819) vefatına kadardır.

Bu aşamada mezhep tesis edilip yerleşmiş, Usûlü belirlenmiş ve kuralları netleşmişti. İşte bu usûl üzere ameli hükümler istinbat ediliyor ve öğrenciler furû-u fıkha teşvik ediliyordu. Tercih edilen görüşe göre; bu kuruluş işlemi Ebu Hanîfe'nin eliyle ve irşadıyla olmuştur.⁴⁷ Bu, öğrencilerinin mezheb. Kuruluş aşamasına ortak olmadıkları anlamına gelmez. Özellikle de Ebu Hanîfe'nin ders işlemede eşsiz bir metodu vardı; bu metot, fikhî meseleleri öğrencilerine sunarak ashabıyla bir meselede görüş birliğine varıncaya kadar münazara şeklinde tartışma üzere olup daha sonra da neticelendirilen görüşlerin tedvinini emrederdi.⁴⁸

İmam Ebu Hanîfe'nin vefatı sonrası, gözde öğrencileri -özellikle imameyn (Ebu Yusuf ve Muhammed)- insanların hayati gelişimini, sosyal ve diğer problemleri inceleyerek mezheplerini gözden geçirmiş, geliştirmiş, eksikleri kontrol etmiş ve Ehl-i Hicaz ile münakaşa etmişlerdir.⁴⁹

⁴⁷ Bkz. Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe'nin Hayatı, Asrı, Görüşleri ve Fıkhi*, Baskı: 2, Daru'l Fikri'l Arabî-Kahire, t.s. s.210-211.

⁴⁸ Bkz. Muhammed İbrahim Ahmed Ali/Ali b. Muhammed b. Abdulaziz, *a.g.e.*, s.26. Abdulkarim Zeydan, *el-Medhalu li'd Dirâseti's Şeriati'l İslâmî*, Müessesetü'r Risâle 1425/2005, s.149.

⁴⁹ Bkz. Muhammed İbrahim Ahmed Ali/Ali b. Muhammed b. Abdulaziz, *a.g.e.*, s.49.

2-Gelişim ve Yayılma Dönemi

Bu aşama hicri üçüncü asrın başlangıcıyla beraber başlayıp hicri yedinci asrın sonuna kadardır. Bu aşama, Hanefî Mezheb.in geçirdiği en önemli ve en zengin dönem olarak itibar edilmektedir. Zira bu dönemde mezheb. Kitaplarını yazmaya, ıstılâhî kavramları tespit etmeye, tahrîç-tercîh usûllerini belirlemeye çalışan büyük âlimler ve saygın meşâyih ortaya çıkmıştır. Bu da içtihatların çoğalmasını, fikrî kalkınmayı, görüşlerde dönüşümü ve her tarafa yayılmayı artırdı (tetikledi).⁵⁰

Aynı şekilde bu aşama çeşitli fikhî baplarda tedvin hareketinin artmasıyla da öne çıkmaktadır. Nitekim yeni hüküm ve meselelerden oluşan yeni eserlerde, mezheplere göre tedvin edilmiştir. Aynı aşamada telif hareketi dinamik hale gelmiştir. Kudûrî (ö. 428/1037), Tahâvî (ö. 321/933) vb. şahısların muhtasar metinleri, aynı şekilde Kâsânî-Bedâiu's Sanâî', Serahsî-Mebsût gibi uzun uzun açıklamalı şerhler ve de Halevânî-Fetâvâ, Semerkandî- Nevâzil gibi fetvâ ve nevâzil kitapları ortaya çıkmıştır.

Bu aşamadan mezheb. Yeniden kökleşmesi meydana gelmiştir. Biz bu tür incelemeyi müşkilü'l âsâr ve şerhu meânî'l âsâr gibi Tahâvî'nin yeni eserlerinde bulmaktayız.

Genel olarak bu aşama Hanefî mezhebi içerisinde mezhebe has büyük bir kültür ortaya çıkmasına sebep olan ilmi bir devrimle ön plana çıkmaktadır.

Bu ilmi devrimin ufuklarında, mezhepte farklı özellikleriyle iki tane Usûl medresesi ortaya çıkmıştır.

⁵⁰ Muhammed İbrahim Ahmed Ali/Ali b. Muhammed b. Abdulaziz, *el-Mezheb inde'l-Hanefiyye-Mâlikiyye-Şâfiyye-Hanêbile, a.g.e.*, s.62.

a)-Irak Medresesi; Bu medrese Ebu Hasan el Kerhî liderliğinde İmam Ebu Hanîfe ve ilk arkadaşlarının yolunu muhafaza ederek devam ettirmiştir.

b)-Semerkand Meşâyihi Okulu; Bu medrese Usûle dair meseleleri akâid meselelerine bağlamasıyla ön plana çıkmıştır. Bu da Irak medresesiyle arasında ihtilafın oluşmasına sebep olmuştur. Bu medrese Ebu Mansur Mâturîdî liderliğindedir.⁵¹

Genel olarak bu aşama Hanefî mezhebi içerisinde mezhebe has büyük bir kültür ortaya çıkarmaya sebep olan ilmi bir devrimle ön plana çıkmaktadır.

3- İstikrar (Stabilizasyon) Dönemi

Bu dönem, 710 yılından İmam Neseî'nin (Ö.710/1310) vefatının sonrasına kadar geçen konuları incelenmiştir.⁵² Şüphesiz bu sürede, önceki iki dönemi karşılaştırarak irdelenevcektir. Zira bu dönem durgunluk, donukluk ve gelişmemekle öncesinden ayrılmıştır. Bu dönemin eserleri, evvelkilerin fikhî kavilleri ve içtihadî görüşlerine göre yazdıkları ve bıraktıkları hal üzere yazılmıştır. Bu dönemin âlimleri, öncekilerin metin ve şerhlerini açıklama, yorumlama veya cevaplamayla yetinmişler. Bu dönem, inceleme, tartışma, îzah etme ve destekleme suretiyle insanların mezheb. Meselelerine ve fûruuna (tafsilatına) yönelmesiyle neticelenmiştir. Bu çalışmalar, müntesipleri arasında mezheb. Görüşlerinin îzahına tesir etmiştir.

Hanefi Mezheb.de İstinbât Usûlü

İtibar edilen her bir fıkıh mezheb.in ferî hükümleri istinbât için bir Usûlü ve kıymetli âlimlerin üzerinde yürüdüğü belirli kaideleri vardır. B.aen aleyh, Hanefî

⁵¹ Bkz. Ahmed Saîd Havva, *el-Medhal ilê Mezhebi'l-İmâm ebî Hanîfe en Nu'mân*, a.g.e., s.106.

⁵² Bkz. Ahmed Saîd Havva, a.g.e., s. 37.

mezheb.in de hükümleri istinbât için itimat ettiği şerî kaynakları ve Usûlü vardır. Ebu Hanîfe ve ashabından sadır olan rivâyetler incelendiğinde bizler mezheb. Kaidelerinin ve özelliklerinin yerleşmesinde Ebu Hanife'den miras aldıkları yönetime dayandıklarını biliyoruz. Hatîb el-Bağdâdi (Ö.463/1071), Tarih-i Bağdâd isimli meşhur eserinde, Ebu Hanife'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: “Kaynak olarak önce Allah'ın (c.c.) kitabını alırım. Orada bulamazsam, Hz. Peygamber'in sünnetini alırım. Kitap ve Sünnette bulamazsam Sahâbenin sözünü alırım”⁵³ ifadesini kullanmıştır. Onlardan da dilediğimi alır, dilediğimi bırakırım. Onların sözünden başkasının sözüne itimat etmem. Ancak mesele İbrahim Nehai, Şâ'bî, İbn Sîrîn, Hasan-ı Basri, Atâ, Saîd b. Müseyyeb ve benzerlerine gelince, bunlar içtihat eden bir topluluktur. Ben de onlar gibi içtihat ederim.⁵⁴

Hanefi Mezheb.in En Önemli Usûl Kaynakları Şunlardır

1-Kur'an

Hanefi mezheb.de -ihtilafsız olarak- İslam teşrî kaynaklarının ilki kabul edilmiştir. Diğer mezheplerde de aynı şekildedir. Bu doğal bir durumdur. Zira Kur'an, hiçbir harfinde şüphe yok ki sübutu (aidiyeti) katî ve Sünnet hariç dengi olmayan birinci ve en güçlü kaynaktır.

2-Sünnet

Hanefî Mezhebi, Sünneti kendi mezheb Usûlünün ikinci kaynağı olarak kabul etmiştir. Bu aynı zamanda diğer müçtehit imamların da tavrıdır. Zira hepsi Sünneti, Kur'an haricinde diğer şerî delillerin önüne geçirmekte ittifak halindedirler. Ebu Hanîfe

⁵³ Bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009, s. 286.

⁵⁴ Bkz. Ebu Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi Hatîb el-Bağdâdi, *Tarîhu Bağdad ve Zuyûluhu*, a.g.e., c. 13, s. 365.

bu konuda şöyle diyor: Hükmü bulduğum takdirde Kur'an'ı alırım. Aksi takdirde Sünneti alırım.⁵⁵

Fakat sünnet Kur'an gibi sabit olmadığından dolayı hepsinin sübûtu katî değildir. Bilakis bazısının sübûtu katî bazısı da zannidir. Bazıları mütevâtir bazıları da meşhûr ve âhâd'dir. Bazıları sahih, hasen ve zayıftır. Bütün bunlara b.aen Hanefî mezhebi başta Ebu Hanife olmak üzere Hz. Peygamberden sahih olanları almaktadır. Mütevâtir ve meşhur sünnetteki iki söz arasında teâruz olduğu takdirde iki sözden zaman olarak sonra varit olanı almaktadır. Zira sonra varit olan öncekini nâsîh edebilir.⁵⁶ Ahâd hadislerde meydana gelse kendi yolunu tutmaktadır. Ancak bu âhâd hadisleri râcih-ağır basan kıyâsa muhalif olursa asıl olan katiyeti sabit olandır. Bunun diğer hükümlerde (vacip, mendub, mekruh) uygulanması da muhakkaktır. O zaman râcih kıyas daha fazla ihtiyat ve özenden dolayı âhâd haberin önüne geçmiştir⁵⁷. Bunda Asl, Âhâd haberin mücerret kıyasa takdimi olarak kalır. Debûsî şöyle demektedir: 'Asl, üç âlimimize (Ebu Hanife- Ebu Yusuf- Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî) göre Hz. Peygamber'den âhâd yolla rivayet edilen haber, sahih kıyasın önüne geçirilmesidir⁵⁸.

3-İcmâ

Hz. Peygamberin vefatı sonrası herhangi bir asırda herhangi bir şerî hükümde müçtehit imamların ittifak etmesidir. Hanefî mezhebine göre İcmâ, herhangi bir asırda şeri bir delil olarak kabul edilir. Sadece Sahâbe asrına has da değildir. Hanefiler, ancak Kur'an ve Sünnette hüküm için bir nass bulamadıklarında, o meselede bir icmâ sabitse

⁵⁵ Bkz. İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, *heveşi ale mülteka el Ebhar fi'l fikh ale'l mezhebil Hanefî*, Thk: Hâmid Abdullah elMahlâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y. ts. c.1, s. 14.

⁵⁶ Bkz. Ahmed Saîd Havva, *el-Meddhal ila Mezhebi'l İmâm ebî Hanîfe en Nu'mân*, a.g.e., s.118.

⁵⁷ Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *ebû Hanîfe hayâtuhu ve Asruhu Êrâuhu ve fikhuhû*, a.g.e., s.337.

⁵⁸ Bkz. Ubeydullah Ömer b. Îsâ ed Debûsî ebû Zeyd, Thk: Mustafâ Muhammed el-Kabbânî ed-Dimeşkî, *Te'sîsu'n Nazar*, Dâru İbn Zeydûn, Mektebetu'l Külliyyât el-Ezheriyye, y.y. ts. s.99.

onu öne almışlardır.⁵⁹ Ebu Hanîfe şu sözünde buna işaret etmektedir. Bizim bu yaptığımız kıyastır. İstinbat ise, Kur'an, Sünnet ve İcmâ ile olur.⁶⁰

4-Sahâbe Sözü

Hanefi Mezhebi, Sahâbe sözünü Kur'an ve Sünnete ilhak etmiştir. Zira Sahâbe sözünün hücciyeti, Hz. Peygamber'den işitmiş olma durumundan alınmıştır. Bu temel üzere, Ebu Hanîfe bir takım Sahâbe sözüne tutunup meselelere dair hükümlerde sahâbe sözünden çıkmamıştır. Sahâbe bir meselede ihtilafa düşseler ve kavilleri (görüşleri) birden fazla olsa, şüphesiz Hanefi mezhebi bunlardan İslam şeriatının ruhuna en uygun ve en yakın görüşü alır.⁶¹

Ebu Hanife şöyle demektedir: Kur'an ve sünnette bulamazsam Sahâbe kavlini alırım. Onlardan da dilediğimi alırım, dilediğimi de bırakırım. Onların sözünden başkasının sözüne çıkmam.⁶²

5-Kıyas

Kıyası, Asl'da olduğu gibi Fer'deki hükmün illetinin varlığından dolayı, Fer'in hükmünü, hakkında vucûp ve harama dair belirli bir hükmün bulunduğu Asl'ın hükmüne dâhil etmektir. Hanefi mezhebi hadler, kefaretlar ve şeri ölçüler hariç kıyasta çok gelişmişlerdir. Bunda temel sebep Ebu Hanife'nin hadis kabulünde kendine has özel şartlarının olması, bunun da sebebi Irak'ta yalancılığın ve hadis uydurmacılığının yaygın

⁵⁹ Bkz. Muhammed İbrahim Ahmed Ali/Ali b. Muhammed b. Abdulaziz, *el-Mezheb inde e-lHanefiyye-Mâlikiyye-Şâfiyye-Hanêbile*, s.42.

⁶⁰ Bks. Takiyyuddin b. Abdulkadir et-Temîmî, *etTabakatu's-Sünniyye fî terâcimi'l Hanefi'ye*, Thk: Abdulfettah Muhammed elHuluv, dâru'r Rufâî, y.y. ts. s.146.

⁶¹ Bks. Ahmed Saîd Havva, *el-Medhal ilâ mezhebi'l İmam ebi Hanîfe en Nu'mân*, a.g.e., s.118.

⁶² Bkz. Ebûbekir Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el Hatîp el Bağdâdî, *Te'rîhu Bağdâd ve Zuyûluhû*, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrût 1417, c.13, s.365.

olması ile fitnelerin çoğalmasından dolayı hadis rivâyetinde rivayetinin kabul edilmesine çok zor şartlar koydu, netice olarak diğer imamlardan daha az hadis rivayet etmiştir.

6-Örf veAdet

Örfü ‘akıl yoluyla nefislere yerleşmiş ve selim (bozulmamış) tabiatların kabul ederek aldığı şeydir’ diye tarif edebiliriz.⁶³ Hanefî mezhebi de buna sığınmaktadır. Hüküm için herhangi bir nas, icmâ, kıyas ve istihsan bulamadıklarında insanların hükmü b.a ettikleri muamelelere bakmaktalar.⁶⁴ Şüphesiz müçtehitlerin örfü, şerî delillerden biri olarak itibar etmelerinde asl olan İbn Mesûd’dan rivayet edilen şu sözdür: “Müslümanların iyi olarak itibar ettikleri, Allahın iyi olarak itibar ettiği şeydir ve onların kötü diye itibar ettikleri Allah’ın indinde de kötüdür” Örf, yukarıda zikri geçen asıllarda (şer’i deliler) bir delil olmadığında ve de İslam şeriatının maksatlarına uygun olduğunda delil olur. Amma örf Kur’an’a ve sünnete muhalif olduğunda merdud olur.⁶⁵ Çünkü İslam şeriatına muhaliftir.

Mâliki Mezhebi Doğuşu

Mâliki mezhebi, Allah’ın (c.c.) devamlılık nasip ettiği, itimat edilen meşhur dört fıkıh mezheb.in ikincisi olarak kabul edilmektedir. Ashabı, Hadis ehli diye tanınmıştır. Mâliki mezhebi, aynı zamanda doğduğu yer olan Medine’de Mâlik b. Enes’in öncülüğünde doğup, orada gelişerek daha sonra da Hicaz, Basra, Mısır, Endülüs, Sicilya, Fas ve Sudan’a kadar yayılmıştır.

⁶³ Bkz. Alî b. Muhammed b. Alî el Curcânî, Tahkîk: İbrahim el Ebyêrî, *Ta’rifât*, Baskı: 1, Dâru’l Kitâbî’l Arabî, Beyrût 1405, s.193.

⁶⁴ Bkz. Muhammed ebû Zehra, *Ebû Hanîfe hayâtuhu ve Asruhu Êrâuhuve fikhuhû, a.g.e., S: 396.* Ahmed Saîd Havva, *el-Medhal ilâ mezhebi’l İmam ebi Hanîfe en Nu’mân, a.g.e., s. 118.*

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel Ebû Abdullah eş Şeybânî, Tahkîk: Şuayb el Arnavut ve Âharûn, *Müsnedu’l İmam Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü’r-Risâle 1420, Hadis No: 3600, c.8, s.84.

Mâlik b. Enes'in Hayatı

Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir b. Amr b. Hâris tebeu't-tâbiîn'dendir.⁶⁶ Meşhur olan görüşe göre Hicri 93 senesinde Zi'l-Merve diye isimlendirilen bir köyde doğmuştur.⁶⁷ Medine'de Hicri 179 senesinde vefat edip Bakî mezarlığına defnedilmiştir.⁶⁸

Mâliki Mezhebin Tarihi Aşamaları ve Devirleri

Mâliki mezhebi, dört Sünnî mezheb. İkincisi olarak Hicrî ikinci asrın başlarında İmam Mâlik b. Enes'in eliyle kurulmakla beraber, olgunlaşma ve mutemet bir fıkıh mezhebe dönüşmesi öncesinde bazı temel aşamalar geçirmiştir. Biz bu aşamaları şöyle özetleyebiliriz⁶⁹:

1-Kuruluş ve Kökleşme Dönemi

Mâliki Mezheb.in dayandığı kaidelerin kökleştiği aşamadır. Bu aşama, insanların kendisini imam kabul ettiği, dersler ve fetvâlar için hadis meclisini oluşturduğu dönemde hicri 110 yılında başlar. Bu aşamaya İmam Mâlik dışında kimsenin etkisi olmamıştır. İmam, bu hazırlık aşamasında kendinden sonrakilere zengin bir malzeme sağlamıştır. Bu hazırlık dönemi, mezhep usûlünün kökleşmesi, temel kaidelerin belirlenmesi, amel

⁶⁶ Bkz. Ali Cuma Muhammed b. Abdulvahhab, *el-Medhal ile Dirâsetil Mezâhibi'l Fikhîyye*, Baskı: 2 Dâru's Selâm, Kahîre 1422/2001, s.139.

⁶⁷ Bkz. Bkz. Komisyon, *el-Mezâhibi'l-Fikhîyyeti'l-Erbe'a, Eimmetuhâ, Etvâruhâ, Usûluhâ, Âsâruhâ*, Kuveyt 1436/2015, s. 58.

⁶⁸ Bkz. Ebul Fâdıl El Kâdî İyâz b. Musâ el Yahsubî, *Tertîbu'l Medârik ve Takrîbul Mesâlik*, Thk: İbn Têvî etTancî, Matba'atu'l-Fudale el-Muhammediyye, Mağrib 1965. c.1 s. 119. Ebu Bekir b. Hasan b. Abdullah elKeşnêvî, *sehlû'l Med'arik, şerhu İrşâdus Sâlik Fi Mezhebi İmam Mâlik*, Dâru'l Fikir, Lübnân, t.s. c.1, s.7.

⁶⁹ Bkz. Muhammed İbrahim Alî, *İstılâhu'l Mezhep inde'll-Mâlikiyye*, s.31. /Muhammed Fâdıl b. Âşûr, *veMedâtu'l Fikir*, ed-Dâru'l Arabiyye li'l-Küttâbi 1983, Tunus, s.66.

etmenin gerektirdiği genel metotların resmedilmesi şeklindedir. Bu dönem, hicrî üçüncü asrın sonunda nihayete ermiştir.

Şüphesiz bu aşama, İmam Mâlik'in sözlerinin, fetvalarının ve rivayetlerinin bazı talebeleri tarafından cem edilmesi, yeni (tahriçleri) çıkarım ve içtihatlarla beraber bunların tertibi ve tedviniyle öne çıkmaktadır. Aynı şekilde bu dönem, meselelerde derinleşme, furûâtın çoğalması, günlük problemlerin çözümünde Medine ahalisinin uygulamaları da itibara alınması ve mezhep içinde bazı kavillerin ortaya çıkması ile temeyyüz etmektedir.

2-Gelişim ve Uygulama Dönemi

Bu dönem, furû-u fikhın ortaya koyduğu hükümleri detaylı inceleme ve yeni olaylarda o hükmün illetinin araştırılmasını kapsayan içtihat aşamasıdır. Bu aşama; hicrî 4. asrın başlarında (yaklaşık olarak hicrî 301 yılı esas alınarak) başlayıp hicrî altıncı asrın sonu ve yedinci asrın başlarında (yaklaşık hicri 600 yılı esas alınması itibariyle) sona ermiştir. Bu aşamanın en önemli özelliği, -aşağıda geleceği üzere- mezheb. dört temel kitabının içeriği ile alakalıdır.

3-İstikrar Dönemi (Stabilizasyon-Tek Düzey)

Bu aşama, mezhep metotlarının istikrar kazanması, furû-u fikhın oluşması, tahrîc, tatbîk, tenkîh (gözden geçirme) ve tercih yapma dönemi sonrasındır. Bu aşama, yaklaşık olarak hicrî yedinci asrın başında başlayıp zamanımıza kadar devam etmektedir. Bu aşamada mezhep fukâhası şu fikrî kanaate ve kesin anlayışa ulaşmıştır ki; kendilerinden önceki fakîhlerin içtihatları, -yeni durumlar hariç- zirveye ulaştığı için daha fazla içtihadâ alan ve gerek kalmadığı için önceki âlimlerin içtihatlarını şerh, hâşiye ve yorumlama yanında ihtisar (özetleme) veya açıklama merkezli teliflerle yetinmişlerdir.

Bu aşama bütün maliki medreselerinin görüşlerinin kaynaşmasıyla ve bunların tek bir bilinç kılınmasıyla öne çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak da mezhepsel medrese bağlılığı göz ardı ederek maliki mezhebi temsil eden kitaplar ortaya çıkmıştır. Öyle ki ilmi görüşlerin bazısında kümeleşmiş ve köklü ihtilaflar yok olup sadece ferdi içtihatlar kaldı.⁷⁰ Aynı şekilde müteahhirun ulema da mutekadimun ulemanın yörüngesinde dönmeye başladı ve şerh ve ihtisar dairesinden çıkmayarak mütekaddim fukaha'nın görüş ve kavillerinden kendilerine ulaşanları muttali olup tasnif ettiler.

Mâlîki Mezhebinde İstinbât Usûlü

Şüphe yok ki, İmam Mâlik, Hicaz ehlinin âlimlerine -özellikle de Medîne âlimlerine- varis olmuştur. Bundan dolayı Mâlîki Mezhebi, dört mezhep arasında usûl ve kâidesi en çok olandır. Bununla beraber, İmam Mâlik, mezhep usûlünü, şerî hükümleri istinbât etmek için itimat ettiği kâideleri ve içtihatlarda takip ettiği metodu, -bazılarını açıklayıp bazılarına işaret etse de- tafsilatlı olarak tedvin etmemiştir. Nitekim o şöyle demektedir: “İnsanlar arasında verilen hükümler iki çeşittir:

1. Allah'ın (c.c.) Kitabı'nda veya Peygamberin (a.s.) Sünnetinde açıkça belirtilmiş hükümlerdir. Asıl uyulması gereken hükümler de bunlardır.

2. Âlimlerin içtihat ettiği hükümlerdir ki, isabet etmesi asıl olmakla beraber hata da edebilir. Bunun dışında hükmün üçüncü çeşidi sayılabilecek ancak muteber olmayan türü ise; ehil olmayan birisinin zorlama hükmüdür ki isabet etme ihtimali neredeyse yoktur.⁷¹

⁷⁰ Bkz. Muhammed İbrahim Alî, *İstılâhu'l Mezheb Inde'l Mâlikiyye*, a.g.e., s. 378/384.

⁷¹ Bkz. Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdulberr b. Âsım en-Nemerî el-Kurtûbî, *Câmiu Beyan'ul İlmi ve Fadlihi*, Thk: Ebû el-Eşbêl ezzüheyrî, Dâru İbni'l Cevzî, el-Memleketu'l-Arabiyye es-Suûdiyye 1414/1994 c.1, s.757.

İmam Mâlik'in işaretlerine ve açıklamalarına b.aen mezhep fakihleri imamdan nakledilen fûru-u fikhî, Muvatta'da tedvin edilmiş içtihatlarını ve fetvalarını tek tek incelemişler ve hassas bir biçimde gözden geçirmişlerdir⁷². Böylece mezhepte furû hükümlerin istinbâtı için uygun olanlardan mezheb. Usûlünü oluşturup bu usûlü tedvin ettiler. Mezhepteki mütekaddimîn ve müteahhirîn ulemâsının tahrîçleri de bu usûl üzere olmuştur. Bu Usûlün geneli on bir asıl üzeredir. Bunlar naklî-nassî usûl ve ictihadî-aklî usûl olarak ikiye ayrılır.

Nakli-Nassî Usûl'nden Olanlar

1-Kur'an

Mâliki mezheb.de -diğer üç mezhepte olduğu gibi- Kur'ân, Usûlü fikhın ilk kaynağı ve aslıdır. İlk olarak nassıyla, sonra zâhiriyle, daha sonra da mefhumuyla istidlâl yapılır. Şerî hükümlerde yani fûru-u fikhîta şâzz kıraatler de kaynak olarak alınır.⁷³

2-Sünnet

Mâliki mezhebi, mütevâtir, meşhûr ve âhâd sünnetle ihticâc (istidlal) yapar ve amel eder. Nitekim Mâliki mezhebi, hadis âlimleri arasında 'eser' diye bilinen sünnetleri kapsayacak şekilde genelleme yapar. Bu manayla da Medine ehlinin ameli ve icmâsı, usûlde özel bir yer bulur. Sahâbenin ve tâbiînin büyüklerinin sahâbeden aldıkları fetvâları da Sünnet olarak görür ve kabul eder. Nitekim Mürsel hadisi alıp belirli şartlar dâhilinde

⁷² Bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2017, s.71.

⁷³ Bkz. Ebul Fâdıl El Kâdî İyâz b. Musâ el-Yahsebî *tertibü'l Medârik ve takrîbul Mesâlik*, a.g.e., c.1 s. 95; Muhammed Yahyâ el-Velâtî *Neylu's Sevl ale'l Murtaka'l Vusûl ilê ilmi'l usûl*, dâru âlemi'l Kutub, Riyad 1412/1992, s.83.

onu delil olarak kullanmıştır. Bu şartlar: Mürsil kendisi sika olacak, mürsel olan sahâbeyi bilecek ve o sahâbeyi görmüş olacak.⁷⁴

3-İcmâ

Mâliki mezheb.de icmâ kelimesinin manası, herhangi bir asırda İslam ümmetinde ehliyetli müçtehitlerin icmâ'ı, kendisiyle istidlal için kullanılan bir hüccettir. Sahâbenin icmâsı sonrakilere hüccettir. Tâbiînin kendi zamanlarında icmâsı, sonrakilere hüccettir. Etbâut-Tâbiînin icmâsı da aynı şekilde kendinden sonrakilere hüccettir. Böyle devam edip gider.⁷⁵ Nitekim sahih olan görüşe göre, icmânın dayanağının Kur'an, Sünnet veya kıyasta bulunması gerekir.⁷⁶

4-Medîne Ehlinin Ameli

Sahâbe ve Tabiîn döneminde, Medîne ilim ehlinin tümünün veya çoğunluğun bir meselede ittifak etmesidir⁷⁷. İmam Mâlik bu asılda tek kalmakta, bu asla itimatta diğer mezhep imamlarından ayrılmakta ve bu aslı fetvâ ve hükümlerin istinbatında fıkıh kaynaklarından birisi olarak kabul etmektedir. Mâliki mezheb.de meşhûr olan görüş, bu asıl genellikle çelişkileri gidermede kullanılır. Şayet Medine ehlinin ameli Peygamber (a.s.) dönemine uzanan yaygın bir uygulama ise âhâd habere tercih edilir. Âhâd haberle

⁷⁴ Bkz.Kadı Ebu'l Hasan Ali b. Amr b. el Kassâr, *Mukaddime fi Usûli'l-Fıkh*, Thk: Mustafa Mahdum, Baskı:1, Dârul İlmiyye 1420/1999 s.220; Süleyman b. Halef *İhkâmu'l Fusûl Fi Ahkâmi'l Usûl*, el-Bâcî, Thk: İmrân Alî el-Arabî, Baskı: 1, Câmiatu'l Merkab, el-Cemâhiriyye el-Lîbiyye 2005, c.1, s.355.

⁷⁵ Bkz. Şihâbuddiîn Ahmed b. İdrîs es-Sinhâcî el-Karrâfî, *Şerhu Tenkîhu'l Fusûl*, Thk: Taha Abdurraûf Sa'd, Baskı:1, Şeriketu't Tîbâa el-Fenniyye el-Müttehîde 1393/1973, c.2, s.44.

⁷⁶ Bkz. Muhammed b. Muhammed b. Abdullah, İbn Cüzeyy, *Takrîbu'l Vusûl ilâ ilmi'l Usûl*, Thk: Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Baskı:1, dârul Kutubi'l İlmiyye, Beyrût, Lübnân 1424/2003, s.183.

⁷⁷ Bkz. Muhammed yahya b. Muhammed El-Velâtî, *İsâlu's sâlik ilê Usûli Mezhebi*, dârul ibn hazm, Beyrût s.162; Muhammed kibrit, *el-Cevâhir esSemîne Fi Beyâni Edille Â lemi'l Medineti elMeşşât*, y.y. 1997/1417, s. 207.

çaatıştığında bu asıl önceliklidir, öne alınır. Çünkü mütevâtir bir haber olarak kabul edilir. Ancak görüş ve içtihadı açık olan meselelerde Medîne ehlinin ameliyle amel edilmez.⁷⁸

5-Şer'u Men Kablenê

Kur'an'ın naslarıyla ve peygamberlerden birinin şeriatında sabit olan hükümlerdir. İslam şeriatında bu hükümlerin neshine veya ikrarına bir delil yoktur.⁷⁹

Maliki mezhebi birçok mevzuda delil olarak kullanmak ve itimat etmekle asıllardan bir asıl olarak buna tutunmuştur.⁸⁰

İctihâdî-Akli Usûlü:

1-Kıyas: Mâliki Mezheb.de muteber kıyas, Kur'an'da geçen hükümler ile kendisiyle amel edilen sünnet ile yapılan kıyastır. Tâbiîn âlimlerinin daha önce kıyas ettiğı metoda göre fer' hükümde asla ilhak edilir. İmam Mâlik şöyle der: (Kıyas,) âlimin kendi görüşüyle içtihadta bulunduğı hükümdür.⁸¹

2-İstihsan

Mâliki mezheb.de, İstihсандan anlaşılan şey, iki delilden en kuvvetli olanı almaktır. Meselâ bir meselede iki asıl arası gelgitlidir (mütearızdır) ve bu iki asıldan birisi (kur'ana, hadise, icma'a) benzerlik yönünden daha kuvvetli ve daha yakın, diğeri ise daha uzaktır

⁷⁸ Bkz. Ebul Fâdıl El Kâdî İyâz b. Musâ el-Yahsebî tertîbu'l Medârik ve takrîbul Mesâlik, a.g.e., s. 65-68; Muhammed b. Ahmed b. Rüşt elKurtûbî *El Beyan ve't Tahsil ve's Şerh ve't Tercih ve't Ta'lîl li mesâilî'l Mustahrece*, Baskı: 2, dâru'l Ğarbi'l İslâmî, Beyrût, 1402/1988, c.18, s. 290.

⁷⁹ Bkz. Bkz. Komisyon, *el-Mezâhibi'l-Fıkhîyyeti'l-Erbe'a, Eimmetuhâ, Etvâruhâ, Usûluhâ, Âsâruhâ*, a.g.e., s.78.

⁸⁰ Ebu'l Hasan Alî b. Ömer İbnu'l Kassâr, *Mukaddime fi Usuli'l Fıkh*, a.g.e., s. 307; Süleyman b. Halef el Bâcî, *İhkâmu'l Fusul fi Ehkâmi'l Usul*, a.g.e., c.1, s.405/414.

⁸¹ Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdalberr b. Âsım enNemrî elKurtûbî, a.g.e., c.1, s.757.

olursa o zaman daha yakın olan alınır. Ancak zâhir kıyas, örf, maslahatı celp, zarar korkusu, zarar ihtimali veya özür gibi durumlarda, asla yakın kıyas bırakılır asla uzak kıyas tercih edilir.⁸²

İmam Malik istihsana itimat etmiş ve bunun üzerine birçok bap ve çokça mesele b.a etmiştir. Kendisinden “tis’a’ e’şâri’l İlmi: el İstihân” ilmin on dan dokuzu istihsandır. Rivayet edilmiştir.⁸³ Mezhep fakîhlerinin dillerinde istihsanın aslına işaret etmek için şu sözleri meşhûr olmuştur: ‘Kıyası terk etmek ve insanlarla en münasip olanı almaktır’.⁸⁴ Çünkü maliki mezhep.de istihsan, kıyası kullanmakatan ortaya çıkan sıkıntıyı defetmek içindir. Yani istihsanın manası: insanların tabi olması için en güzeli talep etmektir.

3-Masâlih-i Mürsele

Bunlar Şâri’nin sükût ettiği ve emir ya da yasak hükmü koymadığı maslahatlardır.⁸⁵ Mâliki mezhebi, şerî bir nassın bulunmadığı ve maslahatın ihtiyaç duyulduğu ve gözetildiği meselelerde -eleştiri engel olmadıkça- maslahata en uygun olanla hükmeder. Maslahat-ı Mürseleyi esas almanın bazı şartları vardır.⁸⁶

⁸² Bkz. Burhaneddin b. Ferhûn, *Keşfu’n Nakkâb el Hâcib min Mustalah b. elHâcib*, Thk: Hamza ebû Fâris, Abdüsselam eş Şerif, Baskı:1, dâru’l Arabi’l İslâmî, 1990. s.125.

⁸³ Bkz. İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el Lahmî el Ğirnâtî eş Şehir bi’s Şâtibî, Tahkik: Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Êli Selmân, *El Muvâfakât*, Baskı:1, Dâru İbni Affan, 1417/1997, c.5, s.198.

⁸⁴ Muhammed b. Ahmed b. ebî Sehl Şemsuleimme Serahsî, *El mebsut*, Baskı: 1, Dâru’l Ma’rife, Beyrut 1414/1993, c.10, s.145.

⁸⁵ Bkz. Abdullatif b. Abdullah, *Fıkhu b. Mâcişûn*, Baskı: 1, dâru’l Kutubi’l İlmiyye, 2013, s.160.

⁸⁶ Bkz. Şihâbuddiîn Ahmed b. İdris el-Karrâfî, *Nefâisu’l Usûl Fî Şerhi’l Mahsûl*, Thk: Âdil Ahmed Abdulmecid, Alî Muhammed Muavviz, Baskı: 1, Mektebetu Nizaz Mustafa el Baz, 1416/1995, c.9, s.4092.

1-Maslahatın şer'î makâsıda uygun olması.

2-Masâlih'i Mürselenin akla arz edilip sunulduğunda akla uygun olması.

3- Dinde korunması zorunlu bir durumu korumaya veya kaçınılmaz bir sıkıntıyı kaldırmaya dönük olması.

4-Maslahatın küllî-umumi olup, cüzî-özel olmaması gerekir.

5-Maslahatı belirleyen kişinin müçtehit ve şeriat ahlakıyla donanımlı olması.

4-Sedd-i Zerâi

Bununla fesâdı defetmek (ortadan kaldırmak veya ona baştan mâni olmak) için vesile (sebeup) olan unsuru kesme (ortadan kaldırma) ⁸⁷ veya câiz olmayan bir şeye sebep olmaması için câiz olanın engellenmesi kastedilir. Şüphesiz vesileler (sebepler) sevk ettiği (sebeup olduğu) şeyin hükmünü alır; Vâcib. Vesîlesi vâcib, haramın vesilesi haramdır. Yani vacib. Ancak kendisiyle yapılabildiği şeyler de vacip, harama sebep olan şeyler ve yollar da haramdır.

Şafî Mezheb.in Doğuşu

Şâfiî mezhebi, fikhî birikim, geleneksel Usûlün yerleşmesi, müçtehit ve fakihlerinin sağlamlığı yönünden fikhî mezheplerin en güçlüsü sayılır. Zira Şafî mezhebi, bizzat İmam Şafînin, geniş kavrama yeteneği, tüm ilmî alanlardan faydalanması, okumalarındaki fikhî derinlik, önerme yetenek gücü (zekâ kabiliyeti) ve ilmî istidlâldeki keskin zekâsı sebebiyle, usûl ve fıkha dair bizzat yazdığı eserlerle diğer fikhî

⁸⁷ Bkz. Şihâbuddîn Ahmed b. İdris el-Karrâfî, *Ez Zahire*, Thk: Muhammed haccî, Baskı: 1, dâru'l Ğarb, Beyrût 1994, c.1, s.152.

mezheplerden ayrılmıştır. Şâfi Mezhebi bu eserlerle, sonrakiler için takip edilen bir metot ve fikhî meselelerdeki içtihatlarda bir tutarlılık geliştirmiştir.⁸⁸

İmam Şâfi'nin Hayatı

İmam Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şafii b. Sâib b. Ubeyd b. Abdü Yezid b. Hişam b. Muttalip b. Abdulmenaf Kureyşi⁸⁹. Doğum yeri âlimlerin ittifakıyla Hicri 150 yılında Gazze'dir. Askalan da denilmiştir. Lâkin Cumhurun belirttiği sahih olan görüş, Filistin-Gazze'de doğduğu⁹⁰ ve Hicri 204 senesinde Mısır'da vefat edip defnedildiğidir.⁹¹

Şâfi Mezheb.in Tarihi Aşamaları ve Devirleri

Şüphesiz Şâfi Mezhebi, diğer fıkıh mezhepleri gibidir. Bugün bilinen şekline ulaşincaya kadar doğuşundan itibaren birçok dönem geçirmiştir. Fakat âlimler bu aşamaların belirlenmesinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, Şâfi mezheb.in dört, bazıları beş ve bazıları da altı aşama geçirdiği görüşündedir. Bu ihtilafın kaynağı, bu merhalelerin belirlenmesinde tuttukları yol ve kurallardır.⁹² Bu dönemler dört ana dönem ile özetlenebilir:⁹³

⁸⁸ Bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, a.g.e., s. 328.

⁸⁹ Bkz. Yusuf b. Abdullah Muhammed b. Abdalberr b. Âsım enNemrî el Kurtûbî, *el İntikâu Fî Fedâilî'selâseti'l eimme el Fukahâ Mâlik Şâfi ve Ebu Hanîfe*, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, s.66; Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Et-Temîmî el-Hanzalî, er-Râzî b. Ebi Hâtim, *Âdâbu's Şâfi ve Menâkibuhu*, Thk: inde'l Ğanî Abdulhâlik, Baskı: 1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1424/2013, s.38.

⁹⁰ Bkz. Yahya b. Şeref en Nevevî, *El-Mecmu Şerhi'l Mühezzeb*, Thk: Muhammed Necip el Mutîl, Mektebetu'l İrşâd, Cidde, t.s c.1, s. 24.

⁹¹ Bkz. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *tevâlî et Te'sîs li Muâlî Muhammed b. İdris*, Thk: Abdullah el Kâdî, Baskı: 1, h.1406-m.1986, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, s. 150.

⁹² Bkz. Ekrem Yusuf Ömer el Kâsimî, *el-Medhal ile'l Mezhebi'l İmam Şâfi*, Baskı: 1, h. 1423-m. 2003, dâru'n Nefâis, Ürdün, s. 294-295.

⁹³ Bkz. Ekrem Yusuf Ömer el Kâsimî *el-Medhal ile'l Mezhebi'l İmam Şâfi*, a.g.e., s. 299; Komisyon, *el-Mezâhibi'l-Fikhîyyeti'l-Erbe'a, Eimmetuhâ, Etvâruhâ, Usûluhâ, Âsâruhâ*, a.g.e., s. 132.

1-Oluşum ve Yerleşim Dönemi

İlk dönem, İmam Şâfi'nin kendi asrıdır. İmam Şâfi, fikhını ve Usûlünü bizzat kendisi yazarak diğer Ehl-i Sünnet içindeki muteber fikhî mezhep imamlarından ayrılmaktadır. Bu aşama, Hicri 195 senesinden başlayarak -ki bu İmam Şâfi'nin Bağdat'ı ikinci kere ziyaret ettiği tarihtir- İmam Şâfi'nin vefat tarihi olan hicri 204 yılına kadar devam etmektedir. Şâfi Mezhebi, fikhî meselelerdeki hükümlerinde kavlı-i cedid ve kavlı-i kadim terimleri öne çıkmış ve diğer mezheplerden ayrılmıştır.

Bunlara b.a.en bu dönemi iki temel aşamaya taksim edilebilir. Bunlar:

Eski Mezhep Aşaması

Bu da İmamın bu aşamada Bağdat'ı ikinci defa ziyareti aşamasıdır ki hicri 195-199 yılları arasındadır. Öyle ki İmam Hicazlı ve Iraklı hocalarının-üstatlarının ve bilhassa Mâlik b. Enes ve Muhammed Hasan Şeybânî'nin furu ve Usûlllerinden istinbat edilmiş kendi görüş ve içtihatlarına dayanarak mustakil bir mezheple ön plana çıkmıştır. İmam'ın fıkıhtaki 'el Hucce' ve fıkıh Usûlündeki 'er-Risale' isimli iki kitabı eski mezhep içeriğini kapsamaktadır.

Yeni Fıkıh Aşaması

İmam'ın zamanında Mısır'a yolculuk yaptığı ve yerleştiği hicri 199-204 yılları arasındaki aşamadır. Öyle ki bu aşamada fıkıh ve usûle dair birçok içtihadını değiştirdi ve birçok görüşünü tashih etti. Yeni mezhep Mısır'dayken telif ettiği birçok kitabı özellikle de fıkıhta 'el Umm' ve fıkıh uslunde 'er-Risâletu'l Cedîde' kitaplarını içine almıştır.

2-Tanınma ve Yayılma Dönemi

Bu aşama İmam Şâfi'nin vefat tarihi olan hicri 204 yılında başlar ve İmam Gazali'nin vefat tarihi olan hicri 505 yılına kadar devam eder. İmam Şâfi'nin talebeleri bu mezheb. Yayılmasında ve yeni meselelerin çözümünde etkin rol oynadılar. Özellikle de İmam Şâfi'nin kendisinden sonra yerine geçen halîfesi Büveytî bu aşamada başta gelmektedir.

3-Tenkîh (Gözden Geçirme) ve Tahrîr (Yazma) Dönemi

Şüphesiz bu aşama, Gazalinin vefatı olan hicri 505 yılıyla başlar ve hicrî 1004 senesinde İmam Şemseddin er-Remli'nin vefatına kadar devam etmektedir.

4-Donukluk ve Tasnif edilmiş Eserlerle Yetinme Dönemi

Bu dönem Şâfi mezheb.de donukluk dönemi olarak anılır. Bu dönem hicri 1004 ile hicri 1335 yılları arasındır. Öyle ki bu dönemde hiçbir mezhep fakîhi, öncekilerin kitaplarını ne tenkîh ne tahrîç ne de tercîh yönünden gözden geçirme ihtiyacı duymadı. Bilakis tenkîh ve tahrir aşamasında yazılanlara itimat edip tevakkuf ettiler. Bunun yerine sadece öncekilerin eserleri üzerine hâşiyeler yazmakla yetindiler.

Şâfi Mezheb.de İstinbât Usûlü

Genel olarak bilinmektedir ki; her mezhep, kurucusunun içtihatları, istidlâlleri ve istinbâtları üzerine kuruludur. Bundan dolayı Şâfi Mezhebi de sağlam ve kökleşmiş bir usûl üzeredir. Ancak İmam Şâfiî, -diğer imamlardan farklı olarak- şer'î hükümlerin tespitinde takip edilmesi gereken Usûlü er-Risâle ve el-Ümm kitaplarında bizzat kendisi zikretmekle, ayrıntılı açıklamalar yapmakta ve bunların da müdafaasını yapmaktadır. İmam Şâfi'ye bütün bunları kolaylaştıran şeyler, kendisinden önceki fikhî medreselerin

metotlarını kavramasından elde ettiği ilmi olgunluğu ve bu metotları güzel bir şekilde tahlil ve cemetmesidir. Mezheb.de takip edilen Usûl hakkında bazı sözleri; Şâfi: Hiç kimsenin herhangi bir hususta, ilmi yeterliliği olması durumu hariç, şu helaldir bu haramdır deme hakkı yoktur. İlmi yeterliliği de Kitap'tan, sünnetten, icmâdan ve kıyastan haber vermektir. Buradan da açıkça anlaşılacağı üzere, Şâfi Mezheb.in Usûlü, bizzat İmam Şâfi'nin kendisinden zannî bir yolla değil maktû (kesin) bir yolla rivâyet edilmiştir. Bu usûl aşağıdaki gibidir⁹⁴:

1-Kur'an

Şâfi Mezheb.de birinci asıldır. Kur'an'la istidlâl, dili yani Arapçayı iyi derecede bilmeyi ve o dile ait diğer ilimlere vukûfiyeti gerektirir. Kezâ sarf-ı nazar ettirecek bir delil olmadıkça Kur'an'ın zâhiriyle amel edilir. İmam Şâfi, Kur'an'la istidlal hakkında şöyle der: Allah'ın (c.c.) dinine müntesip birisinin başına ne iş gelse, mutlaka O'nun kitabında onu doğruya götürecektir bir delil vardır.⁹⁵

2-Sünnet

İmam Şâfi, Sünneti bazen Kur'an seviyesinde tutarak şöyle demektedir: İlmin farklı tabakaları vardır. İlki, Kur'an ve Sünnettir.⁹⁶ Bazen de Kur'an ve Sünneti farklı iki seviyede tutmuştur. Birinci sırada Kur'an'ı sonra Sünneti zikreder ve şöyle demektedir: İttibâ yani uyulması gereken Kur'an'dır, Kur'an'da yoksa Sünnettir.⁹⁷

⁹⁴ Bkz. Muhammed b. İdris eş-Şâfi, *Er Risâle*, Thk: Ahmed Şâkir, Mektebetu'l Halebi, Mısır, Baskı:1, 1358/1940, c. 1 s. 34.

⁹⁵ Bkz. *Ibid*, c.1, s.19.

⁹⁶ Bkz. *Ibid*, c.1, s.280.

⁹⁷ Bkz. *Ibid*, c.1, s.179.

3-İcmâ

İcmâ Şâfilerde hüccettir. Kur'an ve Sünnetten sonra üçüncü sırada yer alır. İmam Şâfi bu konuda şöyle diyor: İlim iki yoldan elde edilir; ittibâ veya istinbât. İttibâ Kur'an'a tabi olmak yoksa Sünnete tabi olmak, orada da yoksa selef âlimlerimizin umumi (genel) görüşüdür. Buna muhalif olan birisine rastlamadım.⁹⁸

4-Sahâbe Sözü

Bu asıl, önceki asıllardan üçüncü asıl olan icmadan önce gelir. İmam Şâfi bu hususta şöyle diyor: Şüphesiz hüccetya Kitap ya Sünnet veya bazı Sahâbelerden gelen eserler yahut Müslümanların genelinin ihtilaf etmeden sözbirliği ettikleri kavil ya da bunlardan birisinin zımnına giren kıyastır.⁹⁹

5-Kıyas

Beşinci mertebede gelmektedir. İmam Şâfi, yukarıda bahsi geçen kaynaklarda bir şey bulamadığı takdirde buna yani kıyasa müracaat etmektedir. Bu hususta şöyle demektedir: Bir Müslümanın başına gelen her olayın mutlaka bir hükmü vardır. En azından hakkı gösteren bir delalet vardır. Bundan dolayı hüküm aynıyla bulunursa, yapılması gereken sadece o hükme ittibadır. Şayet hüküm aynıyla yoksa o konuya delalet eden hükmü, hakikat üzere içtihat yoluyla ortaya koymak için çalışılır. Buradaki içtihat da kıyas'tır.¹⁰⁰

⁹⁸ Bkz. Muhammed b. İdris eş-Şâfi, *a.g.e.*, c.1, s.179.

⁹⁹ Bkz. *Ibid*, c.2, s.31.

¹⁰⁰ Bkz. *Ibid*, c.2 s. 476.

Hanbelî Mezhebi Doğuşu

Hanbelî Mezhebi, İmam Ahmed b. Hanbel'e nispet edilmektedir. Bu mezhep, doğuşu ve ortaya çıkması yönüyle Müslümanlarca kendisiyle amel ve itimat edilen dört Sünni mezheb. Dördüncüsüdür.

İmam Ahmed b. Hanbeli'n Hayatı

İmam, fakih, muhaddis Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed b. İdris'tir. İmam Ahmed, neseben Şeybânî, Mervêzî-Basrî, doğum olarak da Bağdadidir. Hicrî 164 senesinde Bağdat'ta doğmuş, orada yetişmiş ve yaşamış, sonunda da yine Bağdat'ta Hicrî 251 yılında vefat etmiştir.¹⁰¹

Mezheb. Tarihî Aşamaları ve Devirleri

Muhakkikler ve araştırmacılarca bilinen bir gerçektir ki, İslami fıkıh mezhepleri ortaya çıkışlarından gelişip yerleşmelerine kadar birçok aşama ve dönemlerden geçmiştir. Ne var ki, her mezheb. Kendine has özellikleri ve tarihsel dönemleri vardır. Hanbelî Mezhebi de periyodik olarak dört aşama geçirmiş bir mezheptir.¹⁰²

Doğuş ve Kuruluş Dönemi

Bu dönem periyodik çerçevede İmam Ahmed b. Hanbel'in, yakın ashabının ve bağlı talebelerinin hayatlarıyla sınırlıdır ki, bu dönem hicrî ikinci asrın sonlarında başlayıp üçüncü asrın sonlarına kadar devam eder. Bundan dolayı, Hanbelî mezhebin kuruluşu

¹⁰¹ Bkz. Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd b. Muhammed b. Abdullah b. Bekir b. Osman Yahyâ b. Ğayheb b. Muhammed, *El-Medhalu'l Mufasssal Li Mezhebi İmam Ahmed Tahrîc'etu'l Eshâb*, Baskı: 1, h.1417, dâru'l Âsım, Matbûâtü'l Mecma'il Fıkhî'l İslâmî, Cidde, c.1, s. 235-328.

¹⁰² Bkz. Komisyon, *el-Mezâhibi'l-Fıkhîyyeti'l-Erbe'a, Eimmetuhâ, Etvâruhâ, Usûluhâ, Âsâruhâ, a.g.e.,* s.175

bizzat Ahmed b. Hanbel'in eliyle gerçekleşmiştir. İlimdeki derinliği ve fikri olgunluğu bunda etkili olmuştur. Ayrıca ashabın ve öğrencilerinin derslerini ezberleme, kayıt altına alma gayretleri de mezheb oluşumuna ilave edilebilir.¹⁰³

Gelişme ve Genişleme Devri

Şüphesiz bu dönem İmam Ahmed'in fikhî ve ilmi meselelerdeki çalışmalarının bir uzantısıdır. Şöyle ki, bu dönemde mezheb. Kavramlar ve terimleri netleşmeye, İmam Ahmed'e nispet yönünden rivâyetler, kuvvetli-zayıf, sahih-sakim (zayıf) olarak ayrışmaya başladı. Onun yakın ashabı, İmam Ahmed'den rivayet edilen meselelerle cem, tertîp, tenkîh (gözden geçirme), tetkîk ve tercîh şeklinde iştigal etmeye başladı.

Bu dönem imamlarının ilmini, fikhını ve ilmi meselelerini nakletmek ve aynı şekilde imamlarının mezhebi ve metodunu yaymak için İmam Ahmed'in ashabına ait olan ilim halkalarının çokluğuyla ön plana çıkmıştır. Ahabın da mezheb gelişmesinde ve birçok yere yayılmasında büyük tesir etmiştir. Buradan da İmam Ahmed b. Hanbel'e intisap etmek ortaya çıkmaya başladı ve meşhur mezhep meşâyihî ve büyük ülema belirmeye başlamıştır.

Mezheb. Yazıya Geçirilmesi, Zaptı ve Gözden Geçirilmesi

Bu dönem, orta tabakayı kapsamaktadır. Bu aşama, başta kadı Ebu Ya 'lâ el-Ferrâ olmak üzere Hasan b. Hamid'in öğrencileriyle başlayıp hicri 880 senesinde İmam Burhan b. Müflih'in vefatıyla sona ermektedir. Bu dönemde Hanbelî mezhebin imamları çoğalmıştır. Zira geçmiş dönemlerde mezheb fikhî meselelerinin artık yerleşmesinin ardından, mezheb bu meselelerinin zaptı, yazıya geçirilmesi, gözden geçirilmesi ve sonra

¹⁰³ Bkz. Abdullah b. Abdulmuhsin b. Abdurrahman et-Türkî, *El-Mezhebu 'l Hanbelî dirâse Fî te'rîhihi ve simêtihi ve eşheri a'lêmihi ve Müellefêtihi*, Baskı: 1, Müessesetü'r Risâle nâşirûn 1423/2002, c.1, s.161.

da fikhî konularına göre düzenlenmesine ihtiyaç duyuldu. Bu yüzden bu meseleye fıkıh ve Fıkıh Usûlûta çeşitli tasnif eserler ve metin ve şerhler konusuna, fikhî meselelerin delillerinin tahririni yapan ve meseleler arasında tercihte bulunan telifler vermiş olan tahkik ehli âlimler eğilmişlerdir.

İstikrar Devri

Bu dönem, müteahhirîn tabakasından başlayıp günümüze kadar devam etmektedir. Nitekim bu dönem, Hanbelî mezhebin kitaplarından istifade etme dönemi olarak isimlendirilmesi de doğrudur. Bu dönem, müteahhirînin başı kabul edilen, zamanında Hanbeli mezhebin imamı olarak anılan allame Ebu Hasan Alâeddin Merdevî ile yani hicri 9. asırdan başlayıp müteahhirin tabakasını ve sonraki tabakaları da geçerek günümüze kadar devam eder.

Hanbelî mezheb.de İstinbât Usûlü

Hanbelî mezhebinde istinbât usûlü, diğer mezheplerdeki istinbât usûlünden farklı değildir. Fark sadece genişleme-daralma ve takdim- tehirdeyir. Hanbelî mezhebi, Usûl ve fıkha dair hükümleri istinbât etmede dört temel usûle yoğunlaşmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir:¹⁰⁴

1-Nass

Hanbelî mezheb.de ilk mertebede gelmektedir. Nas ile kast edilen mana, Kur'an, Sünnet naslarını ve rivayet-dirayet yönlerini kapsamaktadır. Kur'an nasları, itibar yönüyle Sünnet naslarının önüne geçmektedir.

¹⁰⁴ Bkz. Komisyon, *el-Mezâhibi 'l-Fikhîyyeti 'l-Erbe'a, Eimmetuhâ, Etvâruhâ, Usûluhâ, Âsâruhâ, a.g.e., s.185.*

Bu mezhep, lafzın delaleti ister katî isterse zannî olsun bir nas bulduğu takdirde nassın gereğince fetvâ vermektedir. Nassa muhalefet eden bir amele-kıyasa veya re'ye veya kim olursa olsun nassa muhalif olanlara iltifat edilmez. Bundan dolayı Hz. Ömer'in – Ammar b. Yâsir'in cünüp olanın teyemmüm alması hadisi- hilafına iltifat edilmedi.¹⁰⁵

2-İçinde İhtilaf Olmayan Sahâbenin Fetvaları

Sahâbeden birisinin -başka bir sahabi tarafından muhalifî olmadığı ve aksi ileri sürülmediği sürece- fetvaları alınır ve onunla amel edilir. Bu fetva bırakılıp başkasına geçilmez, amelî olarak bu fetvanın önüne içtihat, kıyas, mürsel hadis ve zayıf hadis geçirilmez.¹⁰⁶

3-Mürsel ve Zayıf Hadisi

İmam Ahmed şöyle demektedir: Bazen senedinde bir sıkıntı olan hadis, -hilafına dair başka bir hadis veya daha sahih olan bir hadis gelmedikçe- alınır.¹⁰⁷

Zayıf hadis bunlara göre sahih ve hasenin kısımlarından bir kısımdır. Bu mezhep hadisleri sahîh, hasen ve zayıf diye taksim etmemiştir. Bilakis sahîh ve zayıf diye taksim etmiştir. Bunlara göre zayıfında mertebeleri vardır. İmam Ahmed b. Hanbel zayıf hadisle amel etmeye dair şunları söylemektedir: Benim yolum, herhangi bir konuda kendisine

¹⁰⁵ Bkz. Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa b. Abdürrahim b. Muhammed Bedrân, Thk: Muhammed el Emin Danâvî, *El-Medhalu ile Mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel*, Baskı: 1, Dâru'l Kitâbi'l İlmiyye, 1417/1996, s.48.

¹⁰⁶ Bkz. Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa b. Abdürrahim b. Muhammed Bedrân, *El-Medhalu ile Mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel*, a.g.e., s. 49.

¹⁰⁷ Bkz. İbn Halef, Muhammad b. Huseyn b. Muhammad, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Ahmed b. Ali b. Seyr el Mubârekî, y.y. t.s. c.4, s.1178.

muarız (nakz) birşey bulunmadığı takdirde hadisten zayıf olana muhalif olacak değilim.¹⁰⁸

4-Kıyas

Bu mezhebe göre bu meselede Kur'an'dan, sahîh sünnetten bir nas, bir sahâbe sözü mürsel bir eser veya zayıf hadis olmadığı takdirde kıyasa müracaat edilir. Bunu sadece zaruret anında kullanır. İmam Ahmed b. Hanbel, bu husuta şöyle söylemektedir: Hiç kimse kıyastan müstağni değildir. İmam ve hâkime bir durum geldiğinde düşen görev insanları toplaması, kıyas yapması ve teşbihte bulunmasıdır. Nitekim Hz. Ömer, Şureyh'e 'meseleleri kıyas etmesini' yazmıştır.¹⁰⁹

1.4. Hadis Usûlü İlminin Fıkıh Usûlü ve Fıkıh İlmiyle Alakası

İslami ilimlerin sayısal çokluk ve çeşitliliği, İslami araştırmalarda çalışma yapan kişi için bilinen bir durumdur. Bu ilimlerden her birisi, alanına ait görev yönüyle, aynı zamanda İslam dinine yaptığı genel ve özel hizmete göre diğerlerinden ayrılır. Bu ilimler içinde Usûl-ü hadis, Fıkıh Usûlü ve fıkıh bulunmaktadır ki, bu ilimler İslam dininde oldukça kritik bir yer tutarlar. Hatta bunlar genel olarak İslam dininin, özelde ise İslam hukuku (şeri hükümler) üzerine bina edildiği zorunlu ilimlerdendir.

Hadis Usûlü, Fıkıh Usûlü ve Fıkıh arasındaki alakayı açıklamak için, bunlardan her birisi, tarihsel tanımı, konusu ve hedefi olmak üzere üç yönden ele alınacaktır.

¹⁰⁸ Bkz. Muhammed b. Abdulaziz b. Alî el Fetûhî el Ma'rûf bi'b Naccâr, Thk: Muhammed ez Züheylî ve Nezîhu Hammâd, *Şerhu'l Kevkebi'l Münîr*, Baskı: 2, h.1418-m.1997, Mektebetu'l Ubeykân, c.2, s.573.

¹⁰⁹ Bkz. İbn Halef, Muhammad b. Huseyn b. Muhammad, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, a.g.e., c.4, s.1280.

Tarihsel Tarifi, Konusu ve Hedefi Açısından Hadis Usûlü

Tarihsel tarifi; hadis Usûlü ilmi, sahih, hasen, zayıf ve bunlarla alakalı hadisleri ve dahi râvîlerin hallerini, şartlarını, cerh-tadîl durumlarını, kabul ve ret yönünü hakkında hüküm verecek kadar bilmek için kaidelerini ve yöntemini bilmekle alakalı bir ilimdir.¹¹⁰

Konusu; rivâyet ve dirâyet ilmini bilmektir.¹¹¹

Rivayet İlmi: Hz. Peygamberin sünnetini söz, fiil, takrir, yaratılış ve ahlaki özellikleri yönünden bilmektir.

Dirâyet ilmi: Rivâyetin eda ve tahammül şartları yönüyle râvîlerin hallerini bilmektir.

Hedefi ise; şu iki şeyde gizlidir:

1. Eser ve haberlerden sahih ve sakim olan hadisi ayırabilmektir. Bunlar ister merfû; yani Hz. Peygambere izafe edilen söz, fiil, takrirler ve yaratılış-ahlaki sıfatlar ister mevkûf; yani sahâbeye izafe edilen söz, fiil veya takrir isterse de maktû; yani sahâbeden sonrakilere (tâbiine) izafe edilen söz, fiil veya takrir olsun.

2. Dinin emirlerine tabi olup yasaklarından kaçınmakla dünya ve ahiret saadetini kazanmaktır.¹¹²

¹¹⁰ Bkz. Muhammed b. Sâlih el Useymîn, *Şerhu'l Menzûme el Beykûniyye Fî Mustalahi'l Hadis*, Thk: Fehd b. Nâsir b. İbrahim Süleyman, Baskı: 2, dâru'süreyyâ 1423/2003, s. 11; Nureddin İtr, *Menhecu'n Nakd Fî ulûmi'l Hadis*, Baskı: 3, dâru'l Fikr, Suriye 1418/1997 s. 32.

¹¹¹ Bkz. Râmezhurmûzî, *el Muhaddis elFâsıl beyne'r Râvî ve'l Vâî*, dâru'l Fikr, Beyrût 1391, s. 238; Sıddık Hasen el Kannûcî, *el-Hutta Fî zikri's Sihâhi's Sitte*, Baskı: 1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1985 s.78.

¹¹² Bkz. Abdurrahman b. Ebibekr, E-Suyûtî, *Tedribu'ur Râvî Fî Şerhi Takrîbi'n Nevevî*, Thk: Abdulvehhâp Abdullatif, y.y. t.s. c.1, s.61; Ömer b. Abdulmecid el Meyanişî, *Mâ Lâ Yeseu elMuhaddisu Cehlehu*, Thk: Suphi es-Semarânî, Baskı:1, eş Şerkeü'l Ehliyye Bağdad 1387, s.3.

Hedefiler Açısından Fıkıh Usûlü

Fıkıh usûlü ilmi, tedvini ve telifi açısından hicrî ikinci asrın sonlarında ortaya çıkan ilimlerdenidir. Fıkıh hükümlerinin istinbâtı yönünden ise sahâbenin büyükleri zamanında orataya çıkmıştır. Zira onlar, yeni hâdis ve olaylarla ilgili şeri hükümleri henüz netleşmemiş ve adı konulmamış kurallara göre istinbât ediyorlardı. Çünkü onlar Hz. Peygamberin fiillerine bizzat şahit olmaları ve onunla iç içe yaşamaları hasebiyle Arap dilini, Kur'an'ın nüzûl sebeplerini, nâsih-mensûhunu ve fıkıh usûlüne dair diğer meseleleri çok iyi biliyorlardı.¹¹³

Tâbiîn ve daha sonraki dönemde, İslam beldelerinin genişlemesi neticesinde ortaya çıkan yeni olay ve hâdiselerin çoğalması sebebiyle hükümlerin istinbâtına ihtiyaç daha da çoğaldı. Bu ihtiyaç, hükümlerin istinbâtında takip edilecek metot için belirli kaidelerin konulmasını gerekli kıldı. Ne var ki, fıkıh usûlü ilmi, İmam Şâfi gelip er-Risâle adlı kitabında bu kuralları kayıt altına alıncaya kadar, kaideler ve nazariyelere dönüşmeden tatbiki yani pratik bir ilim olarak kaldı. Bundan sonra usûl-ü fıkha dair eserler çoğaldı. Delillerden yola çıkarak içtihat ve istinbât yapmak kolaylaştı. Çünkü hükümler belirli ve belli meselelere mahsur hale geldi. İstinbât yolları artık açık, net ve kurallara bağlı hale geldi.¹¹⁴

Şerî amelî hükümlerin -âlimlerin 'istikrâ' (tümevarım) metodunu kullanması neticesinde- üzerinde ittifak edilen dört delilden alındığı görülmektedir. Bu deliller; Kur'an, Sünnet, İcmâ ve Kıyastır. Bu delillerin esası ve ilk teşri kaynağı Kur'an'dır.

¹¹³ Bkz. Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Mukaddime İbn Haldûn*, Thk: Abdullah Muhammed ed Derviş, Baskı: 1, dâru Ya'rab 1425/204, c.1, s.323.

¹¹⁴ Bkz. Şa'bân Muhammed İsmâîl, *Usûlu'l Fıkıh Tarihu ve Ricaluhu*, Baskı: 1, Riyâd, dâru'l Merîh 1981, s.20-21.

Kur'an'ı onun mücmelini tefsir, 'âmm'ını tahsis, mutlakını takyit eden Sünnet takip eder. Sünneti de İcmâ, icmâyı da Kıyâs takip etmektedir.¹¹⁵

Konusunda uzman bazı âlimler, bu delillerden her birini tek tek ve bu delillerden istifade edilerek çıkarılan şerî hükümleri detaylı olarak incelediler ve araştırdılar. Aynı şekilde naslardan bu hüküm ve delillerin anlaşılmasını sağlayacak yol ve metot, keza naslar dışında yani nassın olmadığı durumlarda bu şeri hükümlerin dil ve genel teşri kurallarından istinbat (çıkarma) yol ve metodu konusunda da araştırmalar yaptılar. Bunun yanında bu hükümleri delillerinden istinbat edebilecek (ortaya koyacak) kişinin (müçtehidin) özellikleri ve vasıfları konusunda da araştırmalar yaptılar. İşte Fıkıh Usûlü, bu araştırmalardan, hükümlere delâleti yönünden şeri delilleri ilgilendiren kurallardan, delillerden istifade yönünden hükümleri ilgilendiren kurallar ve bunları ilgilendiren diğer tamamlayıcı ve ek bilgiler ve kuralların toplamından meydana gelmektedir.

Öyleyse, 'fıkıh usûlü ilmi, tafsili delillerden amelî-şerî hükümlerin çıkarılmasına götüren kâideleri bilmektir' sonucuna ulaşırız. Başka bir ifadeyle, şerî hükümlere ulaşmada ve bunlardan istifade etmede genel kâideleri ve bu yolda güvenilir dayanak olacak araştırmaları tanımayla ilgili ilimdir.

Fıkıh Usûlü ilminin mevzusu, şerî hükümlere ve kıyasa mahsus (özel) delillerde, emir-nehiyde, talak ve umum ifade eden kalıp gibi, külli hükümlerden sabit olması yönüyle külli şerî delillerde araştırma yapmaktır. Fıkıh Usûlü araştırmaları, hükümlerin istinbatında, Arapça dilinin üslubu, tahlili ve şeri kullanımı konusunda itimat edilen birinci kaynak ve delil olan Kur'an üzerinde yapılmaktadır.¹¹⁶

¹¹⁵ Bkz. Ebu Amr b. Ömer b. Ebibekr elMa'rûf bi İbni'l Hâcib, *Muhtasaru Muntehâ's Su'el ve'l Emel Fî İlme el Usûli ve'l cedel*, Thk: Nezîr Hammâdo, Baskı: 1, dâru İbn Hazm 1427/2006, c.1, s.32-35.

¹¹⁶ Bkz. Alî b. ebî Muhammed b. Sâlim esSa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, a.g.e., c.1, s.8.

Fıkıh usûlünün konusunu aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1- Şerî hükümlere ulaştıran, üzerinde ittifak edilen ve ihtilaf edilen delilleri araştırma.

2-Deliller arasında ve fakîhler arasındaki teâruz (ihtilaf) hakkında araştırma ve tercihte bulunma.

3-İçtihat, içtihat şartları, müçtehit ve müçtehidin vasıflarını araştırma.

4- Şeri hükmün iktizaî, ihtiyârî ve vad'î yönünü araştırma.

5-Şeri hükümlerden iktibâsın keyfiyeti hakkında araştırma.

Fıkıh Usûlünden amaç ve gaye, ilgili delillerin delâlet ettiği şerî hükümleri istinbât etmek için kaide ve nazâriyelerini tafsili delillere tatbik etme, aynı zamanda şerî nassları anlama ve şerî hükümlerin delâlet ettiği şeyleri bilmektir. Aynı şekilde hükümlerin üzerine b.a edildiği esasları tanıma, fakîhler ile müçtehitlerin görüşleri arasında karşılaştırma yapma ve bazısını da bazısına tercih etme.¹¹⁷

İslam Fıkıhı, İslam'ın daha ilk yıllarında İslam şeriatının (dinin) inmeye başlamasıyla beraber doğmuştur. İslam fıkıhı, Allah (c.c.).'dan Hz. Peygamber'e gelen İslam mesajının amelî yönünü temsil etmekteydi. Bu amelî hükümler, Hz. Peygambere inen Kur'an ve hadis nasslarından istinbât edilmekteydi. Durum bu şekilde yani anlama, istinbât ve tatbik yoluyla şerî hükümleri direkt Kur'an ve Sünnet'ten, Sahâbe dönemine kadar devam etti. Bunlar Fıkıhın temel kaynaklarıdır.¹¹⁸

¹¹⁷ Bkz. Vehbe Ez Zühaylî, *El Vasît Fî usûli'l Fıkhı'l İslâmî*, Baskı: 1, Câmiatu Dimeşk 1997, s. 27-30.

¹¹⁸ Bkz. Ömer Süleyman el Eşkar, *Te'rîhu'l Fıkhı'l İslâmî*, Baskı: 1, Mektebetu'l Fellâh 1402/1982, s. 31.

Ulemâ, -mezheplerinin farklılığına rağmen- ‘mükellef bir kişiden ister ibadetler ister muamelât isterse ahvâl-i şahsiye veya hadler konusunda olsun söz, fiil ve tasarruflarının her birisi için İslam dininde şerî bir hükmün olduğu’ konusunda ittifak etmişlerdir. Naslar, bu hükümlerin bazıları Kur’an ve Sünnette sarahaten açıklanmış, bazıları ise ne Kur’ân’da ne de Sünnette sarahaten açıklanmamıştır. Fakat müçtehit, bu alanda Şeriatın ikame ettiği deliller ve serpiştirdiği emareler üzerinden hakkında nass olmayan hükümlere ulaşabilir ve bunları açıklayabilir.¹¹⁹

İşte İslam fıkıhı, mükellef insandan sâdır olan söz ve fiillerle alakalı Kur’an ve Sünnet nasslarından alınmış veya Kur’an ve Sünnet nasslarında açıktan belirtilmemiş ancak diğer şerî delillerden istinbât edilmiş hükümler yekûnünden oluşmuştur.

Buradan yola çıkarak şöyle diyebiliriz; fıkıh, tafsili delillerden alınmış amelî şerî hükümleri bilmektir. Diğer bir ifadeyle, şerî delillerden amelî hükümlerin nasıl istinbât edildiğini ve şerî hükümlere nasıl ulaşılacağını incelemeye ilgilenen bir ilimdir. Âlimler, hükümleri istinbât etmek için Kur’an, Sünnet, İcmâ ve Kıyâs olmak üzere dört ana kaynağa dayanmaktadırlar.¹²⁰

Fıkıh ilmi mevzusu ise, -daha önce geçtiği üzere- mükellef insanın karşı karşıya kaldığı olay ve meselelerde amelî tavırlarını belirlemeyi hedefleyen bütün fıkıh meseleleridir. Bundan da açıkça anlaşılmaktadır ki; fıkıh, namaz kılma, zekât verme, sigara içme gibi hakkında nass olan ve olmayan delillerden istinbât edilmiş şerî hükümlere dayanan, yapılması veya terkedilmesi vacip olan meselelere

¹¹⁹ Bkz. Belkâsım b. Zâkir b. Muhammed ez-zübeydî, *el İctihât fî Menatı’l Hukm eş Şerî dirâse te’sîliyye tetbikiyye*, Baskı:1, Merkezu Tekvîn lid’dirâsât ve’l Ebhâs 1435/2014, s. 280.

¹²⁰ Bkz. İbn Âbidîn, Muhammad Emîn b. Umar b. Abdil Aziz (ö.1252), *Reddu’l-Muhtâr alâ Durri’l-Muhtâr*, Daru’l-Fikr 1412., c.1, s.35.

yoğunlaşmaktadır. Tüm bunların akab.de, fıkıh ilminin konusunu ‘mükellef olması yönünden mükellefin fiilidir’ diye tanımlayabiliriz.¹²¹

Fıkıhın gayesi ve bundan arzulanan hedef ise, Allah’ın (c.c.) üzerindeki hükümlerine sarılabilmek ve onları yerine getirebilmek için mükellefin bu hükümleri bilmesidir. Yani, mükellefin fiil ve sözlerine taalluk eden şerî hükümlerin tatbik edilmesidir. Bundan dolayı fıkıh, kendisiden sadır olan söz ve fiiller hakkındaki şerî hükme vâkıf olabilmesi için mükellefin temel mercii yani başvuru kaynağı oluyor. Doğal olarak da mükellefin bu istinbât edilmiş hükümleri tatbik etmesi, dünya ve ahiret saadetini elde etmesini gerektiriyor.¹²²

Hadis usûlü ilmi, Fıkıh usûlü ilmi ve Fıkıh ilminin hedefi, mevzûsu ve tarihine ertvâkıf olduktan sonra bizim için bu ilimler arasındaki ilişkiler netleşmektedir. Bu alaka aşağıda sıralandığı gibi özetlenebilir:

1-Fıkıh Usûlü ilmi, şerî kaynakların hüccet olmasını, şerî hükümlerden faydalanması gayesiyle, bu kaynaklarla nasıl istidlâl yapıldığını inceler. Sünnet, sözlü, fiili ve takriri olarak bu kaynaklardandır.

¹²¹ Bkz. Vehbe b. Mustafâ ez Züheyli, *El Fıkhı’l İslamî ve Edilletuhu*, Baskı:4, dâru’l Fıkr, Suriye, Dimeşk t.s c.1, s. 32.

¹²² Bkz. Vehbe b. Mustafâ ez Züheyli, *El Fıkhı’l İslamî ve Edilletuhu*, a.g.e., c.1, s.21.

Örneğin Fıkıh usûlünde Hadis iki temel kısma ayrılır.

-Hz. Peygamber'den sadır olduğu kesin olan kısım ise rivayet olması konusunda şüphe olmayan Mütevâtir haber ve Hz. Peygamber'den sudûruna kesinlik ifade eden bir ifadeye, bir karineye ulaşıldığı takdirde âhâd haberi olduğu anlaşılmıştır.

-Hz. Peygamberden sadır olması zannî olan kısım: Az önce işaret edilen zann ve kat'ın hücciyetinin ispat edilmesi gerekir ki Hz. Peygambere izafe edilen Hadislerin hücciyeti ve sünnet olmasının ispatı ortaya koymuştur.

Bunun da gerçekleştirilmesi Fıkıh usûlüne itimatla olur. Zira kendi konularında bunu işlemiştir.

Hadis Usûlü ilmi ve Fıkıh Usûlü ilmi arasındaki ilişki, Fıkıh Usûlü kaidelerinin Hadis kaidelerine tatbik edilmesi esası üzerinedir. Hadis ilmi, Hz. Peygamber'e nispet edilen rivâyetin sahih olup olmadığını incelemekte, Fıkıh usûlü de bu rivâyetin hücciyetini, nasıl tatbik edileceği, nasıl hüküm çıkartılacağını incelemektedir.

2- Geçen fıkralarda Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü arasındaki kuvvetli ilişki net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu da hükümlerde içtihat etme, hükümlerin uygulanması alanında ve de istinbât işleminin kullanılmasındadır. Fıkıh ilmi, müçtehidin itimat ettiği son aşama olup buradan da şerî hükümleri bilmeye hareket eder.

1.5. Hadis Usûlü, Fıkıh Usûlü ve Fıkıh Âlimlerinin Sünnete Hizmetleri

Allah (c.c.) İslam ümmeti için İslam'ı din olarak seçtikten sonra elçisi Hz. Muhammed'i (s.a.v.) nebi-resul olarak hidayet ve hak din ile bütün dinlere üstün kılmak için gönderip, Onu (s.av.) açık mucizeler ve kesin delillerle desteklemiştir. Bu

mucizelerin ve delillerin en büyüğü, Kur'an'dır. Allah (c.c.). İnsanlara ve cinlere delil olarak kalması için, yeryüzünde yaşam sürdüğü müddetçe korunmasını üzerine almıştır:

﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾

“Bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz” ¹²³

Nitekim Allah (c.c.). Hz. Peygambere Kur'an'ın tebliğ ve beyan görevini isnat etmiştir. Allah (c.c.). Şöyle demektedir:

﴿وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾

“İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için sana da uyarıcı kitabı indirdik” ¹²⁴

Hiz. Peygamber de bu görevi en iyi şekilde yapmıştır. ¹²⁵

Bu göreve İslam ümmetinin en hayırlı asrını hazırlamak, Allah (c.c.).'nun Kur'an ve Sünneti koruma tezahürlerindendir. Sünnetin korunmasında ilk olarak, Hz. Peygamber'den Sünneti doğrudan almış, onları ezberlemiş ve bunları yanlarındaki farklı işleme araçlarıyla düzenlemiş hatta bunları kendilerinden sonra gelen Tâbiîn'e samimi ve güven içerisinde ulaştırmış olan Sahâbeyi bulduk. Onlardan sonra gelen Tâbiîn nesline aktarmışlardır.

Zamanın birbirini takip etmesi ve günlerin geçmesiyle beraber bu sınıfa ehil olmayanlar da girdi. Bu da rivayetlerde hata ve şüpheyne neden oldu. Hz. Peygamber'e

¹²³ Hicr 15/9

¹²⁴ Nahl 16/44

¹²⁵ Bkz. Muhammed b. Ebubekir, *Muhtasarü's-Sevâ'iki'l-Mürsele alâ'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attile*, Dâru'l-Hadîs, Thk: Seyyid İbrahim, Baskı: 1, Dâru'l Hadis, Mısır 1422/2001, s. 559.

yalan ve iftira isnat etmek ortaya çıkmaya başladı. O zaman da Allah (c.c.) hafız imamlardan oluşan bir topluluk meydana getirdi ve bunlar hadisleri ve eserleri sahihler, müsnedler, sünenler, câmiler, mu'cemler vb. eserlerde cemetmeye çalıştılar ve bunu yıllar boyunca hatta kıyamete kadar da yapmaya devam etmekteler inşaallah. Allah (c.c.) her zaman-asırda ve her bölge-şehirde sünnetine kendini adayan, dini, müktesebatı bidat ehlinde ve onların dine sokmaya çalıştıklarından dini koruyan seçkin ulemayı amade kılmaktadır. Bunlar hakka sırt vermekte ve Allah (c.c.).'nun emrini ayakta tutmaktalar.

"لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَذَلَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَذَلِكَ"

'Onları(âlimleri) yüzüstü bırakanlar Allah (c.c.).'nun emri gelinceye kadar onlara zarar veremezler, onlar da aynı şekilde'¹²⁶

Ümmetin uleması kendilerini büyük ve tehlikeli bir görevin önünde bulmuştur. Aslında rivayet tahkik, tedkik ve cem etmek gibi faaliyetlerin temeli Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. Bu faaliyetlerin temel motivasyonu ise Hz. Peygamber'e yalan ve uydurmaların, iftiraların ve yalan isnat etmenin sızmalarından sünneti korumak ve arındırmaktır. Hz. Peygamber kendine yalan isnat edenleri şiddetli azapla tehdit etmiştir.

¹²⁶ Müslim, Kitap: el İmâre, Bâb: bâbu kavlihî: Lâ Tezâlu Tâife min Ümmetî Zâhirîn ale'l Hakk Lâ yedurruhummen Hâlefhum, a.g.e., Hadis No: 1920, c. 3, s.1523.

"إِنَّ كَذِبًا عَلَى لَيْسَ كَذِبٌ عَلَى أَحَدٍ مِنْ كَذِبِ عَلِيٍّ مَتَعَمِدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ"

Bana yalan söylemek herhangi birine yalan söylemek gibi değildir. Kim bana kasten yalan isnat ederse cehennemdeki yerini hazırlasın.¹²⁷

Bu bahiste eski âlimlerin yani sahâbenin, tâbiînin, etbâu't-tabiînin ve bunlardan ilim sahiplerinin gayretlerini açıklayacağız. Nitekim sünnete hizmette aynı şekilde çağdaş âlimlerin gayretlerini de açıklayacağız.

Sahâbe ve Tâbiünden Selef-i- Salihînin ve Bunlardan Âlim Olanların Sünnete Hizmetleri

Selef-i- sâlihîn sünnete beş alanda hizmet etmiştir.¹²⁸

Sahih Hadislerin Cem'i ve Tedvini

Sahih Hadisler, farklı şehirlere dağılmış olan sahâbenin göğsünde korunmuş (ezberlenmiş) ve bazı sahifelerde de yazılı halde idi. Fitne ve bununla beraber ilk uydurmaların çoğalması-yayılması kuvvetli bir şekilde ortaya çıkınca, bazı âlimler duymak ve fetva almak için sahâbeleri aramak için şehirlere yöneldiler. Nitekim sahâbe sahifelerine ulaşmak gayesiyle büyük çabalar sarf ettiler ve bunlardan yardım aldılar.

Fitne, uydurma ve hususi menfaat için Hz. Peygamber'e yalan izafe etme akımının artışıyla beraber, çok kıymetli İmam Zührî ve sonrasındaki tabakada cem, fikri ortaya çıktı. Biz, İmam Mâlik b. Enes ve Süfyan'us-Sevrî'yi bunlar arasında zikredebiliriz. Bu

¹²⁷ El-Buhârî, Kitab: el-Cenâiz, Bâb: Mâ Yukrahu mine'n Niyâhati ale'l Meyyiti, Hadis No: 1229, c.1, s.434.

¹²⁸ Bkz. Ahmed Ömer Hâşim, *Menhecu'difâ ani'l Hadisi'n Nebvî*, Baskı: 1, el-Meclisu'l A'la li's Şuûni'l İslâmiyye 1989, s. 19.

âlimler Sahih Hadisleri buldukları şekilde cem ve tedvin etmişlerdir. Nitekim hadis râvîlerinin halleriyle alakalı derin araştırma yaptılar.

Bu parlak tabakadan sonra, İshak b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel'in olduğu başka bir tabaka geldi. Bu tabakanın âlimleri müsned (râvî adına göre) metoduyla hadislerin tedvini ve cem'i yoluna girdiler. Şöyle ki; konu farklılığına bakmaksızın bir sahâbeden aynı bapta bütün hadisle rivayet olunuyor. Bununla da hadis, geçen tabakanın hilafına sahâbe sözlerinden ve tabiîn fetvalarından temizlenmiş oldu.

Bu iki tabakadan sonra değerli iki İmam (Buhari-Müslim) tabakası geldi. İki İmam, müstakil kitaplarda kendi şartlarına göre tek başına sahih hadisleri koydular. Bu tabakadaki en önemli kitaplar: 'Buhari ve Müslim'in el-Camiu's-Sahih adlı eserleri'

Müsned ve sahih sahipleri tabakasından sonraki seneler, Ebu Davud, Nesâî ve Tirmîzî ve diğerlerinden aralıklarla birbirini takip etti. Bununla hadis cem edildi ve sünnet uydurma ve kalıntılarından temizlendi.

Bu dönemde hadisleri cem ve tedvin etme, yalancılara ve uydurmacaların Hz. Peygamber'e yalan isnat ederek amaçlarına ulaşmalarını engelleyen en önemli etkenlerdendi. Böylece Hz. Peygamber'in hadisinde hatanın devam etmesini engellemek için ölçüler konulmuştur. İslam şeriatının ikinci kaynağını yani sünneti korumak, övülen girişimlerden idi.

İsnatla İlgilenme

Şüphesiz Sünnet, özellikle Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerde uydurmanın ortaya çıkmasından sonra felaket bir tehlike içindeydi. Fakat Âlimler, İslam ümmetinin yürüyüşünde bu tehlikeyi hissettiler. Sünneti korumaya yöneldiler. İsnâd'a son derece ilgi

ve yoğun alaka göstermeye başladılar. Kendilerine hadis rivâyet edenlerin sika olanlarını tercih etikten sonrasında, râvîlerin hallerini incelemeye ve metin taleb.den önce isnat taleb.de bulunmaya başladılar. İbn Sîrîn'in şu sözü bunu açıklamaktadır: 'İsnâd'dan sormuyorlardı, Fitne vaki olunca bize ricalinizi söyleyin demeye başladılar. Râvînin Ehl-i Sünnet olup olmadığına bakılıyor Ehl-i Sünnet ise alınıyor, Ehl-i Bid'at ise alınmıyor.'¹²⁹

Birbirlerine isnatlarla ilgilenmelerini ve önem vermelerini tavsiye ediyorlardı. Hişam b. Urve'nin sözü buna örnektir: 'Bir adama sana bir hadis söylediği takdirde bu kim diye söyle'¹³⁰ Nitekim bütün insanları hadis almada ihtiyatlı olmaya ve aldıkları kaynağın güvenilir olmasını, sika olmayandan almamalarını yani dini-bilgi ve ahlaki olanlara güvendiklerinden almalarını teşvik ettiler. İbn Sîrîn bu konuda şöyle söylemektedir: 'Şüphesiz bu ilim dindir. Siz de dini kimden aldığınıza bakın.'¹³¹

Bununla da insanların isnatlarla ilgilenmesi kuvvetlenmiştir. Hatta İbn Hacer el Askalânî bu hususu farzı kifayelerden saymıştır. Bu meselede şöyle demektedir: 'Mevzu başkasından isnatla malum olduğundan dolayı bu ilmin bilinmesi farzı kifayelerdendir.'¹³²

¹²⁹ Müslim, (el Mukaddime) a.g.e., c.1, s.15.

¹³⁰ Abdurrahman b. ebî Hâtim Muhammed b. İdris ebû Muhammed er-Râzî et-Temîmî, *El-Cerhu ve Ta'dil*, c.2, a.g.e., s.34.

¹³¹ Müslim, (el Mukaddime) a.g.e., (el Mukaddime) c:1, s:14

¹³² Hallâk, Muhammed Cemalüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım Kâsimî, *Kavâ'idü't-Tahdîs min Funûni Müstalahi'l-Hadîs*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.s. s.174.

Hadis İlmi Kaidelerinde İlmi Aktivite ve İçtihat

Hadislerde uydurmaların ortaya çıkması ve İslam beldelerinde yayılması sonrası Hadis Usûlü ilminde ilmi dinamizm çoğaldı. Âlimler Hadis Usûlü ilmini kayıt altına alınmasında büyük gayret harcadılar ve rivâyeten/dirâyeten diye iki temel kısma böldüler. Bu iki alandan istifade etmek için en güzel şekilde görevlerini yaptılar.

Hadis Usûlü İlminde Rivayet Yönünden İlmi Aktivite

İslam toplumunda hadis uydurma ortaya çıkar çıkmaz, ilim adamları, hayatta olan sahâbeye yöneldi ve dinleyip de kalplerinin mutmain olmadığı hadisleri, bunlar Hz. Peygamber'in sözleri mi? Yoksa Hz. Peygamber'e hadis uyduran yalancılardan mı? diye onlara sordular. O esnada hayatta olan sahâbeler de bu âlimlere, sünnetin zayi olmasından korunmasına yardım ettiler. Bu sahâbeler; Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik, Âmir b. Tufeyl ve diğerleri. Tâbiîn ve etbâ'u't tâbiîn de bu istikâmette devam etmiş. Evzâî bu hususta şunu söylüyor: Biz Hadisi işitiyorduk ve sahte parayı sarraflara arzeder gibi ashabımıza arz ederdik. Bildiklerini alır bıraktıklarını da terk ederdik.¹³³

Hadis Usûlünde Dirâyet Yönünden İlmi Aktivite

Rivâyet ilminin doğuşuyla dirâyet ilmi doğmuştur. Öyle ki râvînin hatası veya bilerek ziyade veya eksiltme yapması endişesiyle işittikleri hadislerden en güzel şekilde emin olmak için zor amansız yolculuklara katlandılar. Ulema zor meşakkatlere katlandı. Vatanlarından uzak şehirlere yolculuk yaptılar. Âli isnadı almak için çeşitli badire ve

¹³³ Bkz. Cemalettin Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el Cevzî, *El-Mevzuât*, Thk: Abdurrahman Muhammed Osman, Baskı: 1, el-Mektebetu'l Selefiyle, Medîne 1386/1966, c.1, s.103.

tehlikelerle karşı karşıya kaldılar. Bundan başka arzuları da yoktu. Âdil ve güvenilir olanlardan hadis alıyorlar. Hadisin sıdkı ve sıhhatini bildiklerinden rivayet ediyorlar.

Râvîlerin Tenkidi ve Yalancılara Araştırılması

-Râvîlerin Tenkidi

Ulemâ bu alanda güzel bir denemeye tabi tutulmuştur. Zira bunlar Müslüman beldelerinde yayılmış olan râvîleri araştırdılar. Siyerlerine ve tarihlerine gizli ve aşikâr olan durumlarına vâkıf oldular. Bu hususta kınayanın kınamasına aldırış etmediler. Bu alanda Allah rızası ve sünnete hizmet dışında bir şey arzulamadılar. Cerh edilmeyi hak edenleri eleştirdiler. Âdil olmayı hak edenleri de âdil yaptılar. Şu'be bu hususta şunu söylemektedir: “Gelin Allah için gıybet yapâlim.¹³⁴” Şu'be'ye bir gün yalancılardan birisinin beyanından geri durması hakkında soruldu. O şöyle cevap verdi: “Bundan geri durmak helal değildir. Çünkü bu dindir.¹³⁵”

İmam Nevevi bu bağlamda sadette şöyle demektedir: Bil ki ‘râvîlerin cerhini bilmek kendini gerektiren zarurettten dolayı ve şerefli şerîatı korumak için caizdir. Hatta ittifakla vaciptir.’ Bu haram kılınmış gıybet değildir. Bilakis bu Allah (c.c.). ‘nun elçisine ve Müslümanlara nasihatidir.’¹³⁶ Ulema bu bapta içtihat ettiler ve bu alanda ‘ilmu’l Cerhi ve’t Ta’dîl’ adı altında bunu bizatihi bağımsız bir ilim yapabilecek kadar çalıştılar. Bununla da hadis Usûlü ilimlerinden bu yeni ilim, yetenekli raviler için sika olanın yalancı ve uydurmacı kişilerden kendisiyle bilindiği bir ölçek olmuştur. Bu rivayetlerin senediyle ihtisaslaşmış olan bir ilimdir.

¹³⁴ Bkz. Cemalettin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el Cevzî, *El Mevzuât*, a.g.e., s.50

¹³⁵ Ibid, s.50.

¹³⁶ Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahih'i Müslim b. el Haccâc*, Baskı: 2, Dâru İhyâi't Turâsi'l Arabî 1392, c.1, s.124.

-Yalancılara Araştırılması

Rivâyetlerin râvîlerini tenkit sonuçlarına göre metodik ilmi tatbikten ibarettir. Âlimler aynı şekilde bu ilmi uygulamada devamlı bir gayret gösterdiler. İbn Ömer'in yaptığı buna örnektir: Mescide girdiğinde kıssa anlatan bir kıssacı buldu. İbn Ömer güvenlik sorumlusuna gitti ve ondan kıssacıyı çıkarmasını istedi. O da çıkardı.¹³⁷ Bu inceleme birçok yalancı ve uydurmacının ifşa olmasıyla neticelendi. İnsanların geneli bilinçlendi ve muhaddisle başkasının sırtından geçinenleri ayırt edebildiler.

Hadis Uyduranlar ve Mevzu Kitaplar Hakkında Eser Çıkarma

Âlimlerin Sünnete hizmetleri, sünneti zayıf olmaktan korumalarıdır ve ayrıca onlar, sünnetin tarif edilmesine karşı önlemler almışlar ve gayretleriyle hadis uyduranlarla alakalı kitapları telif ederek büyük bir ilmi devrim meydana getirmişlerdir. Râvîlerin tenkidi ve tedvin edilmiş eser ve sahifelerde yalancıların araştırılması sebebiyle tanıdıkları hadis uyduranları, genel olarak bunların rivayetlerinden ve hadislerinden kaçınacak kadar bilinmesini kolaylaştırmak için kaydettiler.

Bu ulemanın birçoğu ravilerden metruk ve zayıf olanlara has eserler telif ettiler. Bu eserlerin içerikleri hadis uyduranların isimlerini, vasıflarını, tarihlerini ve âlimlerin bunlar hakkındaki sözlerini içermektedir.

Bu eserler arasında: İmam Buharî, Nesâî ve Ebû Hâtim b. Hibbân'a ait 'ed-Duafâ' adlı eserleri, Abdullah b. Adî el-Cürcânî'ye ait 'el Kâmil' isimli kitabı sayabiliriz.

¹³⁷ Bkz. Abdurrahman b. Ebubekir, Celalettin Es-Suyûtî, *Tahzirul havâss min Ekâzîbi'l Kussâs*, Thk. Muhammed es Sıbâğ, Baskı: 2, el MektEbu'l İslâmî, Beyrût 1394/1974, s.198.

Cürcânî, ulemanın hakkında konuştuğu -velev ki sahihayn'ın ricâlinden de olsa- bütün herkesi kitab da zikretmiştir.

Hadis uydurucuların isimlerini ricâl isimlerini ve haberlerini içeren tarihi teliflerde kaydettiler. Ör: Buhârî'nin 'Tarihu Kebir- Evsat ve Sağîr', Hatip Bağdâdî'nin 'Tarihu Bağdad', Ebi Nuaym el-İsbahânî'nin 'Tarihu İsbahân', Sehmî'nin 'Tarihu Curcân', İbni Asâkir'in 'Tarihu Dimeşk', İbnu'l Cevzî'nin 'El Muntazam'

Şüphesiz bu Âlimler, hadis uyduranları incelemekle ve bunların isimlerini kaydetmekle yetinmeyip bundan daha fazlasını yaptılar. Zira aynı şekilde yalancıları ve uydurduklarını sahih rivayetlerden ayırt etmek için, insanların bunlara vakıf olması ve İslam düşüncesinde bunların zararlarına işaret etmek kastıyla hususi eserlerde toplamaya çalıştılar.

Sünnete Hizmet Eden Çağdaş Âlimler

Çağdaş âlimlerden maksat, Hicri 14. Asırdan veya Miladi 20. Asırdan sonra yaşayan âlimlerdir. Bu âlimlerin öğretme-öğrenme, yazma, sünneti yaşatma -ihya etme ve savunma-koruma yönünden sünnete hizmet açısında somut gayretleri olmuştur. Çağdaş âlimler, sünnete şu iki temel alanda hizmet etmişler¹³⁸:

¹³⁸ Bkz. Ebu Sa' aylık, Muhammed Abdullah, *Cuhûdu'l-Muâsirîn fî Hidmeti's-Sunneti'l-Muşerefe*, Daru'l-Kalem, Dimaşk 1416/1995, s.18.

-Sosyal Alan

Hicri 14. asır sonrasındaki modern asır, sünnete hizmet açısından, kıymetli ilim adamların toplu olarak çalışmalarına şahit olmuştur. Bu grup çalışmalarından en önemlileri şunlardır:

1-İslam Şeriatı fakültelerinde hadis ilmine özel (ana bilim dalları) kısımlar açılması ve İslami- Gayri İslami üniversitelerde hadis ilmine özel fakülteler açılmıştır. Hadis ilmine has olmamakla beraber *örneğin:* Türkiye’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Hadis bölümü, Medine İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi, Mısır Ezher Üniversitesi Hadis Fakültesi.

Hadis ilminin bu bölümleri ve fakülteleri öğrenci ve hocalardan lisans, mastır ve doktora gibi yüksek ilmi derece sahibi bir gurup mezun etmiştir. Bu öğrenci ve hocalar, islamî kütüphanelerini hadis Usûlu ilminde tahric-tahkik, ta’sil-ta’kid, eleştirel inceleme gibi ve bunlar dışında birçok alanda yüzlerce derin ve ilmi risalelerle donatmıştır.

2- Teknoloji Dünyasından Eğitim; sünnetle alakalı kitap ve makalelerden oluşan sünnete hizmet için kurulmuş sanal kütüphaneler, sünnete hizmet amacıyla ilmi merkezler inşa edildi. Şöyle ki; bu alanda çalışmayı kolaylaştırmak arzusuyla kitapları fihristiyle beraber elektronik ortamda hadis ilmi kitaplarını yeniden yazmak için bilgisayar ve programlar kullanılmıştır.

3-Hadis ilmi alanında zeki ilim adamları tarafından üniversite-fakülte içinde ve dışında karşılıklı anlayış ve iş birliği için ilmi toplantı ve cemiyetler oluşturuldu. Bu toplantı ve cemiyetlerin bazıları:

-Nebevi Hadis Meclisi: Bu meclis, Türkiye’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Hadis Bölümü hocaları tarafından kurulmuştur. Bu meclis Hadisle irtibatlı çağdaş meseleleri münakaşa ve incelemek için haftada bir toplanmaktalar.

-Osmanlı Maarif Yurdu: Dâru’l-Maarifi El-Osmanî: Bu Hindistan Haydarabat’ta ilmi bir müessesedir. Genel olarak İslam kültürü kitaplarını, özel olarak da Hadis ilmi kitaplarını incelemeye alakalı. İlim adamlarının hepsi bu müesseseyi tanıyor. Nedevi, bir yazısında şöyle diyor: Doğu ve Batıdaki büyük ilim adamları, bu büyük Kurumun İslam kültürüyle alakalı neşrettikleri şeylerin kıymetini, kıymetli çalışma ve gayretlerini itiraf ediyorlar.¹³⁹

-Kur’an ve İslâmî İlimler İdaresi: Pakistan’da ilmiye meclisidir. İslam kültürünü canlandırmada çok önemli rol oynamıştır. Basılmış eserleri; İbn Hacer el Askalânî’nin ‘el-İsâr bi ricâli’l-Esâr’, İmam Muhammed b. Hasan Şeybânî’nin ‘el-Êsâr’, Zafer Ahmed el-Usmânî’nin ‘İ’lâu’s Sünen’ vd...

-Ferdî Alan

Birçok şahsın sünnet için yapmış olduğu üstün gayretlerden ibarettir. Bu alan aşağıdaki noktalarda açığa çıkmaktadır.

-Tahkik: İlim adamları genel olarak İslam medeniyetinin kitaplarını, özelde de hadis kitaplarını tahkik yolunda çaba saffettiler. Bu ana hadis kitaplarını, hadis ricali kitaplarını, hadis şerhleri kitaplarını, fer’î hadis kitaplarını ve hadis barındıran tefsir kitaplarının tahkikini kapsamaktadır. Biz de bunu her bölümün misalleriyle açıklayacağız.

¹³⁹ Bkz. Abdulcelil Şelebi, *İslam ve Müsteşrikun*, Matbûât’uş Şa’b, t.s. s.55.

Birincisi: Ana Hadis Kitaplarının Tahkiki: İlim adamları bütün ana hadis kitaplarını, konu ve bölümlerin çok olmasına rağmen birçok bölümlerine dikkatli bir bakış ile tahkiki için çalıştılar. Ör: Sihâh, sünen, müsned, musannafât (musanevver) ve mu'cem kitapları.

İkincisi: Hadis Ricâli Kitaplarının Tahkiki: Ulema hadis ricâli kitaplarının tahkiki için çaba sarf ettiler. Bütün bunları sünneti koruma ve ona hizmet yolunda yaptılar. Ör:

1-Genel Rical Kitapları: Genel olarak hadis ricalini inceleyen kitaplardır. Belli bir döneme ve belli bir beldeye ait ricâle mahsus da değildir. Ör: Buhârî- et-Târîhu'l Kübrâ' ve Râzî- et Te'rîhu's Suğrâ.

2-Belde Tarihleri Kitapları: Belirli beldelerin ricalini kapsayan kitaplardır. Ör: Hatip Bağdâdî- Târîhu Bağdad, Ebû Nuaym- Târîhu İsfahan ve Sehmî- Târîhu Cürcân.

3-Belirli Kitapların Ricaline Has Rical Kitapları: Ör: İbn Hacer el Askalanî- Tehzîbu't Tehzîb ve Takrîbu't Tehzîb, Mizzî- Tehzîbu'l Kemâl ve Zehebî-el Keşşâf.

4-Sikaların Kitapları: Bu kitaplar sadece sika olanları kapsamaktadır. Ör: İbn Hibban, İbn Şâhîn ve İclî'nin 'es Sikât' isimli kitapları.

5-Zayıf ve Mecruh olanların Kitapları: Ravilerden Mecrûh ve zayıf olanların toplanmasına has kitaplardır. Ör: Buhârî, Nesâî ve Dêrakutnî'nin 'ed Duafâ', İbn Hibbân'ın 'el Mecrûhîn' ve İbn Hacer el Askalanî'nin 'Lisânu'l-Mîzân' isimli kitapları.

6-Tabakât Kitapları: Ravîlerin tabakalarına göre cem edilmesine has kitaplardır. Ör: İbn Sa'd, Halife b. Hayyât ve Müslim b. Haccâc'ın 'Tabakât' kitapları.

Üçüncüsü: Hadis Şerhleri Kitaplarının tahkiki: Hadis şerhleri kitapları belirli bir kitabı veya rivayet edilen hadislerle alakalı belirli kitapları şerh eden kitaplardan ibarettir. Ör:

1-Sahih'i Buhârînin Şerhleri: Bu kitapların sahipleri tarafından Kur'an'dan sonra en sahih kitap olarak kabul edilen sahih'i Buhârî'nin şerhini yaptıkları kitaplardır. Ör: İbn Hacer el Askalânî-Fethu'l Bârî bi şerhi Sahihi'l Buhârî, Aynî-Umdetu'l Kârî, Kastalânî-İrşâd's Sêrî vb.

2-Sahih'i Müslim Şerhleri: Ör: Şerhu Nevêvî, Şerhu Kurtûbî, Şerhu Kâdî İyâz ve Şerhu Suyûtî.

3-Dört Sünen'nin Şerhleri: Ör: 'Tehzîbu's Sünen'-İbn Kayyım'ın Ebû Davud'un Sünen'ine şerhi, 'Âridatu'l Ahvazî'-İbnu'l Arabî'nin Tirmîzî'nin Sünen'ine şerhi, 'Zehru'r Ribâ- Suyûtî'nin Nesâî'nin Sünen'ine şerhi olara ifade edilmiştir.

Dördüncü: Hadislerin Fer'î Kitaplarının Tahkiki: İsnatları zikredilmeksizin rivayet edilen hadisleri ele alan kitapların tahkikinden ibarettir. Muasır ulema bu kitapların hepsinin tahkikini yapmıştır. Örneğin:

1-Tahriç Kitapları: İsnatsız hadisleri ihtiva eden belirli kitapların hadislerini tahriciyle ilgilenen kitaplardır. Ör: İbn Hacer el Askalânî'nin ed-Dirâyet, el Kâf'uş Şâff, et Telhîsu'l Habîr eserleri ve Zeylaî'nin Nasbu'r Râye eseri vd.

2-Mevzûât Kitapları: Hz. Peygambere isnat edilen uydurma hadislerle ilgilenen kitaplardır. Ör: İbnu'l Cevzî- el Mevzûât, Suyûtî- el Le'âli'l Masnû'a İbn Irâk- Tenzîhu's Şerîa ve Mevzûâtu's Sağânî olarak ifade etti.

3-İnsanların Dillinde Meşhur Hadisleri toplayan Kitaplar: insanların dilinde meşhur olan hadisleri cem ettikleri kitaplardan ibarettir. Bunlar hadislerin derecelerini açıkladılar. Ör: Sehâvî- el Mekâsîdu'l Hasene, Aclûnî- Keşfu'l Hafâ ve Suyûtî- ed-Dureru'l Müntesira.

4-Ahkâm Hadisleri Kitapları: Ör: Fukahâ'nın mezhep farklılıklarına göre istidlal yaptıkları ahkâm hadislerini barındıran kitaplardır. Ör: İbn Hacer el Askalânî- Bulûğu'l Merâm, İbn Teymiyye- Munteka'l Ahbâr-, Makdisî- Umdetu'l Ahkâm.

5- Kudsî Hadislerin Kitapları: Bunlar kutsi hadisleri toplayan kitaplardır. Ör: Münâvî- et Tuhafu's Sünniyye.

Beşinci: İlel Kitaplarının Tahkiki. Bunlar rivayet edilen hadislerin illetlerini ele alan kitaplardır. Ör: Ahmed b. Hanbel- el İlel, Ali b. el Medînî- el İlel, Tirmîzî-el İlelu'l Kebîr, Derakutnî-el İlel.

Altıncı: Mustalah Kitaplarının Tahkiki: Hadis Usûlü ilminin kaidelerini içeren kitaplardır. Ör: Hatip Bağdâdî'nin el Kif'aye fî Usûli'r Rivâye ve el Câmî li Êdêbi's Şeyh ve Ahlâki's Sâmi' kitapları, Hâkim'in ma'rifetu ulûmi'l Hadis kitabı ve Râmehurmuzî'nin el Muhaddisu'l Fâsıl.

1-İlim adamları, genel olarak İslam kültürü kitaplarını, özel olarak da Hadis kitaplarını tahkik etmek suretiyle gayret göstermiştir. Bu çalışmalar ana Hadis kitapları, Hadis ricali kitapları, Hadis şerhleri kitapları, Ferî Hadis kitapları, Mustalah kitapları ve içeriğinde Me'sûr Hadis bulunan Tefsir kitaplarının tahkikini kapsamaktadır.

2-Hadis ve Hadis İlimleri Alanında Tasnif: Aynı şekilde Çağdaş âlimlerin Sünnete hizmet için hadis ve birçok hadis ilimlerinin tasnifi alanında imzalarını bulunmaktadır.

Bu alanda inkâr edilemez bir gayret göstermişlerdir. Nihayetinde selef âlimlerimizin kendisinde hizmet ettiği bazı alanlar vardır.

Tahric'te Tasnif-Derleme: Birçok çağdaş ulema belirli kitapların hadislerini tahriciyle alakalı birçok telif eserler tasnif etmiştir. Ör: Ahmed b. Sıddık el Ğumârî- 'Tarîku'r Ruşd Fî Tahrîci Ehâdisi bidâyeti İbn Ruşd', Elbânî- İrvâu'l Ğalîl fî Tahrîci Ehâdisi Menâri's Sebîl ve Ğâyetu'l Merâm Fî Tahrîci Ehâdisi Kitâbi'l Helâl ve'l Harâm, aynı şekilde Elbânî'nin 'Tahrîcu ehâdisi Kitâbi Müşkileti'l Fakr vb....

Hadis Usûlünde Tasnif: Çağdaş ulema, insanların üniversitelerde ilmi halkalarda ve okullarda bu ilmin kolaylaştırılmasına ve genişletilmesine ihtiyaç duyduklarını hissettiklerinde hadis Usûlünde kitaplar tasnif etmişler. Ör: Muhammed Ebû Şehbe- el Vasît fî ulûmi'l Hadis, Doktor Nureddin İtır- Menhecu'n Nakd fî Ulûmi'l Hadîs, Enbiya Yıldırım- Nakdu Metni'l Hadîs, Talat Koçyiğit hadis Usûlü vb.

Sünnet Tarihinde Tasnif: Aynı şekilde sünnet tarihinde de kitap tasnif ettiler. Ör: Doktor Ekrem el Ömerî- Buhûs fî Târîhu's Sünneti'l Müşerreffe, Doktor Muhammed Mustafa, el-A'zamî- Dirâsât fî'l Hadîs, Muhammed b. Ca'fer el Kettânî- er-Risâletu'l Mustatrafe vd.

Hadis Şerhinde Tasnif: Aynı şekilde çağdaş ulema Hz. Peygamber'in hadislerinin şerhinde tasnifler yaptılar. Ör: İbn Âşûr- en Nazaru'l-Fesîh'inde Medâiki'l Câmi'is Sahîh, Doktor Musa Lâşîn- es Serrâcu'l Vehhâc fî Halli Esrâri Sahih'i Müslim b. el Haccâc, Mahmut Hitabussubkî- el Menhelu'l Azbu'l Mevrûd fî Şerhi Süneni ebî Dâvût, Ahmed Şâkir- Şerhu Süneni't Tirmîzî, Şenkîtî- Şerhu Sünenü'n Nesâî, Muhammed Zekeriya Kandehevî- Evcezu'l Mesêliki bi Şerhi Muvatta Mâlik ve Sıddık Hasan Han- Şerhu Ehâdisi'l Ahkâm.

Neticede bu çalışmalar bizden önceki âlimlerin sünnete hizmet etmek için teliflerinden bazılarıdır. şüphesiz zikri geçen eserler den daha fazlası vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS USÛLÜ VE FIKIH USÛLÜ ARASINDA HABER KAVRAMI, BÖLÜMLERİ, DELİLLERİ VE SİKA'NIN ZİYADESİ

2.1. Muhaddislere göre Haber Kavramı ve Bölümleri

Haber meselesi, usûlü fıkıh âlimleri ve muhaddislerin hakkında ihtilafa düştükleri en büyük meseledir. Özellikle de âhâd haber'in İslam şeriatında delil olup olamayacağı meselesi. Çünkü âhâd haber sünnetin hepsini temsil etmektedir. Usûlü fıkıh âlimleri ve hadisciler, âhâd haber kesinlik mi yoksa zan mı ifade eder, şeriat usûlünde-fürûunda onunla amel edilir mi edilmez mi ve bunların dışında ihtilafa düştükleri ayrılık noktaları da vardır¹⁴⁰. Bunlara binaen, bu bölüm, Muhaddislere göre haber kavramını, bölümlerini ve şartlarını ele alacaktır.

-Muhaddislere göre Haber Kavramı

Muhaddislerin kendi aralarında Haberin ıstılahı tarifinde ihtilâfa düştüler. Bazısı, Hadisin bir manada müradifi olduğunu söylediler; Merfû, Mevkûf ve Maktû Hadise Haber ismini verdiler. Bu durumda Haber, Hz. Peygamber, Sahâbe ve Tabiinden gelen bütün her şeyi kapsamaktadır. Hafız İbn Hacer'in şu sözü buna delalet etmektedir. 'Haber bu alanın âlimlerine göre Hadisin mürâdifidir.'¹⁴¹ Bu, haberin harici nispetine mutabık olsun-olmasın, hadis'e nispet edilmesi için, bir vakitte çıkmıştır (o döneme göre doğrudur). Bu Haberin mantık ilmine göre tarifidir.

¹⁴⁰ Bkz. İsmail Lütü Çakan, *Hadis Udsûlü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 26.

¹⁴¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el Askalâni (ö. 852), *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzihi Nuhbetil-Fiker Fî Mustalahi ehl'i Eser*, Thk: Abdullah b. Dayfullah Er Rahîlî, Matbaa Sefîr, Riyâd 1422, s.37.

Aşağıda (Hadisle alakalı) bazı İlim adamlarının tarifleri sıralandı

-Şöyle diyenler var: Hz. Peygamber'den gelenler hadis, başkasından gelenler haberdır.

-Bazıları da şöyle diyor: Hadis ve haber arasında mutlak umum-husus vardır. Her hadis haberdır. Her haber hadis değildir.

-Diğerleri: Haber tek başına olumlu olumsuz bir işin başka bir işe bağlanmasını ifade eden bir sözdür.¹⁴²

Özetle: Muhaddislerin çoğu Haber ve Hadis arasındaki bu dilsel benzerliği ıstılâhî olarak gözlemlediler. Haber ve hadisi tek ıstılâhî manada müterâdif yaptılar. Bu da Hz. Peygamber'e izâfe edilen söz-fiil veya sıfattır¹⁴³. Sonra aynı şekilde dilsel benzerliğin yanı sıra râvîlerin sadece Hz. Peygamber'e izâfe edilenlerin nakliyle yetinmeyip bilakis Sahâbe ve Tâbiînün büyüklerin sözlerinin rivâyeti ve nakliyle de ilgilendiler.¹⁴⁴

-Muhaddislere Göre Haberin Bölümleri

Şeri İlimler birbirlerinden bağımsız olup, Hadis Usûlü ilmi de bağımsız olunca bu ilimde mütehasıs olan ilim adamları, seleflerinden gelen haberleri dikkatli ve iyice incelemişlerdir. Bazı haberlerin, senedin başından sonuna kadar yalan ve bühân üzere birleşmesi mümkün olmayan kendileri gibi bir kalabalık tarafından nakledildiğini bazı

¹⁴² Muhammed b. İbrahim b. Sa'dullah b. Cemaat el Kenânî el Hamevî eş-Şâfiî, *El-Buhârî'r Ravî Fî Muhtasari Ulûmi'l Hadisi'n Nebvî*, Thk: Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, s.30; *Mucemu'l Mustalahu'l Hadisiyle*, Abdulmecid el-Ğûrî, Dâru İbn Kesîr, Dımişk. 1428/2007, s.325.

¹⁴³ Bkz. Abdullah b. Hüseyin Hâtır es Semîn, *Haşiye lukatu'd Dürer bi Şerhi Metni Nuhbetu'l Fiker*, Baskı: 1, Mustafa el Bâbî el Halebi ve evlâduhû 1356/1938, s. 28.

¹⁴⁴ Bkz. Suphi İbrahim Salih, *Ulûmu'l Hadîs ve Mustalahuhu- Arz ve Dirâse*, Baskı: 1, dâru'l İlm Li'l Melâyîn, Beyrût 1984, s.10.

haberlerin de senedin başından sonuna kadar âhâd olarak nakledildiğini buldular. Bundan dolayı, birincisini Mütevâtir, ikincisini de Âhâd diye ıstılahını genişlettiler.¹⁴⁵

Bu taksimin sahâbe, tabiin ve etbâu't-tâbiîn döneminde bilinmediği ve uygulanmadığı bilinmektedir. Bunlar râvînin güvenilir ve sağlam olup olmama durumuna göre haberlerinin doğruluğuna veya yanlışlığına inanıyorlardı. Buradan da bu zikredilen bölümlerin hadis Usûlünde yeni bir ıstılah olduğu netleşmektedir. Hanefî mezhebi de cumhurun kendisini âhâd haberden saymakla beraber meşhur hadis adıyla üçüncü bir bölüm ziyade etmiştir.

Biz, bütün bu sunulanlara b.a.en, haberin muhaddislere göre iki temel veya meşhurun ilavesiyle üç temel bölüme taksim edildiğini görüyoruz. Bu bölümlerin kısımları şöyle sıralanabilir.

-Mütevâtir

Muhaddislerin ıstılahında İbn Salah ve takipçisi Nevevi'nin Takrib adlı eserinde tarif ettiği gibidir: Doğruluklarıyla zaruri olarak bilginin hâsıl olduğu kişilerin kendileri gibilerinden başından sonuna kadar naklettikleri haberdır.¹⁴⁶

İbn Hacer şu sözyle bunu tarif etmiştir: Mütevâtir şu dört şartı sağlayan haberdır. Bunlar: Âdetin yalan üzere iş birliği yapmasını ve uzlaşmasını muhal gördüğü sayı, bunlar hadisi baştan sona kendileri gibilerinden rivayet etmekte, ravilerin her biri de

¹⁴⁵ Bkz. Muhammed b. Abdurrahman es Sehâvî, *Fethu'l Muğis bi Şerhi Elfiye el Hadis*, a.g.e., c. 4, s. 9.

¹⁴⁶ Bkz. Abdurrahman b. Ebubekir Es-Suyûtî, *Tedribu'r Râvî bi Fî Şerhi Takribu'n Nevevî*, a.g.e., c.2, s.176

rivayet etiği kişiyi görmesi ve buna bir de haberleri duyan için bilgi ifade etmesinin eşlik etmesini ekledi.¹⁴⁷

Hanefiler şu şekilde tarif yapmıştır: Sayıları çok olması ve mekânları kendileri gibi olanların mekânından farklı olması dolayısıyla Hz. Peygamber’e ulaşana kadar başı sonu ve ortası iki ucu gibi olması için yalan üzere toplanmaları şüphe edilmeyen bir topluluğun naklettiği hadistir.¹⁴⁸

Yukarıdaki bilgiler ışığında mütevâtir şöyle tanımlanabilir. Yalan ve uydurma üzere bir araya gelip, senedin başından sonuna kadar kendileri gibi bir topluluktan almaları mümkün olmayan râvîler topluluğunun rivayetidir. Rivayetin dayanağı ‘hissidir (beş duyu organı). Bunların haberi işiten için bilgi ifade eder.

-Mütevâtir’in Şartları

Muhaddislere göre üzerinde ittifak edilen ve birçok tariftan çıkartılmış olan mütevâtirin şartları üçtür. Bunlar:

1-Sayı Çokluğu

Tevâtür’ün gerçekleşmesinde sayının, yalan ve yanlış üzere bir araya gelmeleri imkânsız olanların haddine ulaşmasını şart koştular. Şöyle ki; Genel olarak bilgi ifade eder. Bunda belli bir sayı şart koşulmaz. Âhâd haberde şart koşulduğu gibi Râvîlerin sika ve adil olmaları şart koşulmaz.

¹⁴⁷ Bkz. Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, Thk: Abdullah b. Dayfullah Er Rahîlî, *Nüzhetü’n-Nazar fî Tevdih Nühbeti’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser, Metbe’atü’s-Sefîr*, Riyad 1422, s.39.

¹⁴⁸ Bkz. Serahsî, Muhammad b. Ahmad b. Ebi Sahl (ö. 483), *Usûlu Serahsi*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, t.s. c.1, s. 282.

2-Bu Sayı Çokluğun Senedin Bütün Tabakalarında Devam Etmesi

Râvîlerin sıfatlarında ve sayısında İki tarafın (baş-son) ve ortasının eşit olması lazım. Haberin tabakaları olduğu ve de bilgi ifade eden kalabalığın direk işitene nakletmediğinde çokluk, sened silsilesinin tabakalarından her birine ulaşması gerekir. Nakil anında her tabakanın rivayetinin muteber olması için (bire bir) hissi (duyular ile) olması gerekir. Böyle olduğunda senedin bütün tabakalarının haber verenlerde itibar edilen bütün şartlar ortak olması gerekir.

3-Dayanakları Akıl Değil His (beş duyu organı) Olması

Haber verilenin gözle hissedilen veya beş duyu organından olması lazım. Tevâtür, haber verenin beş duyu organında biri ile haber vermeye hasredilmiştir. Böylece da ihbarı, duyuya dayanmış zaruri kesin bilgiden çıkmış olur.

Tevâtür'ün Bölümleri

Bazı muhaddisler Mütevâtir için birkaç bölüm zikretmiştir. Fakat bu taksimatın Lafzi ve Manevi mütevâtir diye iki temel bölüme hasredilmesi mümkündür.¹⁴⁹

1-Lafzi Mütevâtir

Senet zincirinde yalan söylemek üzere anlaşmaları imkânsız olan râvîlerin hepsinin, rivayetini belirli lafızlarla veya bazılarının dediği gibi buna benzer lafızlarla nakli üzere, aralarında herhangi bir ihtilaf olmaksızın ittifak etmesidir. Böylece bu tek metinle bilgi meydana gelmiş olur.

¹⁴⁹ Bkz. Nureddin İtir, *Menhecu'n Nakd Fi Ulûmu'l Hadîs*, a.g.e., s.406.

2-Manevi Mütevâtir

Yalan üzere bir araya gelmeleri veya yalanın kendilerinden tesadüfen meydana gelmesi imkânsız olan râvîlerin hepsinin tek mana ve içeriğin naklinde ittifak etmesidir. Bu tek manaya delalet eden lafızlar farklı da olsa. Bu lafızların ortak ve tek manaya delaleti, mutâbık-tazammunî veya iltizâmî (Mantık Tabirleri) bir delâletle olmasına eşittir.

Âhâd Haber

Bir veya iki sahâbe veyahut tevatür veya meşhur seviyesine ulaşmamış bir Sahâbe topluluğun Hz. Peygamber'den rivayet ettiği haberdir. Sonra da onu sahâbeden bir veya iki tabii veyahut tevatür ve meşhur sınırına ulaşmamış tabiinden bir topluluk rivayet eder. Hükmen haber-i vâhid olmaktan çıkartmadığında sayıya itibar edilmez.¹⁵⁰

-Âhâd Haberinin Kısımları

Muhaddisler Âhâd haberi üç kısma böldüler; Meşhûr, Azîz, Ğarîb gibi terimler ve konular incelenecektir.¹⁵¹

¹⁵⁰ Şehit Reşat Mehnê, *Haberu'l Vâhid Fi's Sünneti ve Eserihi Fi'l Fıkhı'l İslamî*, Dâru's Şur'uk, Kâhire 2004 s.22.

¹⁵¹ Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tevdih Nühbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser, Metbe'atü's-Sefîr*, a.g.e., c.1, s.201.

-Meşhûr

Muhaddislere göre âlimlerin yanında şöhret bulmuş ve aralarında nakil yoluyla çoğalmış olandır. Burada meşhur ile râvîlerin sayısına bakmaksızın luğâvi meşhur kastedilir.¹⁵²

Muhaddislere göre meşhur hadisin misali: Buharî'nin Enes b. Mâlik'ten isnadıyla tahriç ettiği hadis:

قنت رسول الله -صلى الله عليه وسلم- شهرا بعد الزكوع في صلاة الصبح يدعو على رعل وذكوان ويقول
عصية عصت الله ورسوله

Hız. Peygamber bir ay sabah namazında rûkûdan sonra “onlar Allah (c.c.). Ve resulüne isyan eden asilerdir” diyerek Ri'l ve Zekvân kabilelerine beddua ederek ayaktaki duasını uzattı.¹⁵³

Fukaha'ya göre meşhur hadis örneği:

“ما أحلَّ الله شيئا أبغض إليه من الطلاق”

‘Allah (c.c.).’Kendisine talaktan daha sevimsiz gelen bir şeyi helal kılmamıştır’¹⁵⁴

¹⁵² Bkz. İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el Bê-is el Hasis Fî İhtisarı Ulûmi'l Hadîs*, a.g.e., s.160; Ali b. Sultan Muhammed, Ebu'l Hasan Nureddin Molla el Herevî el Kâri, *Şerhu Nuhbetu'l Fiker Fî Mustalahâtî ehl'il Eser*, Dâru'l Erkam, Lübnan, Beyrût, t.s. s. 191.

¹⁵³ Müslim, Kitap: el Mesâcid ve'l Mevâdi's Salâ, bâb: İsticâbetu'l Kunût fî Cemî'ia Slâti izê Nezelet bi'l Müslimîne Nâzileteun, a.g.e Hadis No: 677, c.1, s. 468.

¹⁵⁴ Hâkim en-NÎSÂBÛRÎ, muhammed b. Abdullah, *el-mustadrak ala sahihayni*, Darul-kutub el-arabya/Beyrut 411/1990, kitap: et-talak, Hadis No: 2794, c.2, s. 214.

Halk arasında meşhurun misali Müslim’in Enes hadisinden tahriç ettiği hadistir:

”من دلّ على خير فله مثل أجر فاعله“

Kim hayra rehberlik ederse onu yapanın ecrinin misli kendisine de vardır. ¹⁵⁵

Azîz

Senedin bütün tabakalarında meşhur hadisın seviyesine ulaşmayan her tabakada en az iki kişi tarafından rivayet edilen hadistir. ¹⁵⁶

Aziz hadis tedavüldeki sünnet kitaplarında çok az bulunmaktadır. Bu sebeple mutevâtır üç meşhur hadislere özel esmer görülmekte iken azize has eser görülmektedir. Aziz hadis ishabını muhaddisler dışındaki elemanın çok az kullanıldığı görülmektedir.

Fakat muhaddisler meşhurla ğarip arasında farklı bir derece ihtiyaç duymuştur. Bu hadisın vasfı başkaları hariç kendi ıstılahlarından ‘izzet’ lafzıyla ifade ettiler.

¹⁵⁵ Et-Tirmîzî es Sülemî, Kitap: el İl̄m, bâp: ed Dêllu ale’l Hayri kefâilîhî, a.g.e., Hadis No: 2671, c. 5, s. 41.

¹⁵⁶ Bkz. Abdullah b. Hüseyin Hâtır es Semîn, *Haşiye lukatu ’d Dürer bi Şerhi Metni Nuhbetu’l Fiker*, a.g.e., s.30.

Aziz'e Misal:

"لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَلَدِهِ وَوَالِدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ"

Sizden hiç kimse ben kendisine evladından, babasından ve bütün insanlardan daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmaz'. Bunu Enes ve Ebu Hureyre rivayet etmiştir Sonra meşhur oldu.¹⁵⁷

Ğarîp

Tek yolla sübut bulan hadistir. Bir yoldan başkası ile sübut bulmayan hadistir. Ğarib hadis fert hadis diye tabir edilebilir.¹⁵⁸ Bu sıfatın kullanımıyla ilk meşhur olan, Cami adlı eserinde İmam Tirmizî'dir.

Şunu söylemek yerinde olur; Ğarib âhâd değildir. Bilakis ondan bir cüzdür. İbn Hacer de buna işaret etmiştir: 'meşhur, aziz ve Ğarip hadisler âhâd'tir. Her birine haber'i vahid denilir. Haber'i vahid luğatta tek şahsın rivayet ettiği hadistir. İstılahta da mütevâtirin şartlarını toplamayan hadis demektir.

¹⁵⁷ Müslim, Kitap: el İmân, Bâp: Bâbu vucûbi Mehabbe Rasulillâh eksera mine'l ehli ve'l veledi ve'l Vâlidî ve'n Nâsi Ecmâîn ve li İtlâki ademi'l İmân alê men Lâ yuhibbehû Hezihi'l mehabbe, Hadis No: 44, c.1, s. 67.

¹⁵⁸ Ibid, s.32.

Ğarip hadise misal, Hz. Ali'nin Hz. Ebubekir'den merfu olan hadisir:

"ما من رجل يذنب ذنباً فيتوضأ ثم يصلي ركعتين فيستغفر إلا غفر له"

Günah işleyen bir adam abdest alır sonra iki rekât namaz kılar ve istiğfarda bulunursa Allah (c.c.). Mutlaka onu bağışlar.¹⁵⁹

Ğarip hadislere genel bakış, onların zayıf olduğudur. Bu da selevin ğaribi rivayetini kerih görmesine sebep olmuştur. Bu hadisin hükmü münkerdir. Sahihaynda ve daha başka hadis kitaplarındaki bulunan Ğarib hadisler hasen ve sahih hükmünde olabilir.

Âhâd Hadisin Şartları

Hadislerin kabul edilmesi için senet ve metinde bazı şartlar gözetilmektedir. Bu şartlar ışığında bazı ahad haberlerin doğruluğuna ve ravinin dürüstlüğüne yanlığına ve ravilerinin yalancılığına hükümedilir. Böylece bazı haberler makbul bazı haberler merdud konumuna geçer. Bazı haberlerde ise ravinin haberlerinin araştırılması gerektiğinden kabul veya red hükmü verilmez, askıya alınır. Mütevatırlar kesinlikle ifade ettiğı için bu şartlar mütevatırlar için gerekli değildir.

Muhaddisler, haber-i Vâhid 'in kabul şartlarında ittifak etmişlerdir. Bu şartların bazıısı râvîde bazıısı da rivâyettedir. Bunlar aşağıda sıralanmıştır.

¹⁵⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel ebû Abdullah eş-Şeybânî, *a.g.e Müsnedu'l İmam Ahmed b. Hanbel*, Hadis No: 56, c.1, s. 223.

a-Ravinin Şartları

Râvîde dört şartın sağlanması gerekir. Bu şartlar sağlandığında hadis aynısıyla alınır. Bu şartlar şunlardır:

1-İslam

﴿وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ﴾

“Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar”¹⁶⁰

Gayri Müslim kesinlikle rıza ehli değildir. Bundan dolayı, ehli kitap olsun, putperest olsun veya ateist olsun Gayri Müslim’in rivayeti kabul edilmez. Kâfir, Müslüman olduğunda haberi kâfir olduğu zamanda işitmiş olduğu halde Müslüman olduktan sonra onu eda ederse, ağır basan görüşe göre ondan o haber kabul edilir.

2- Teklif

Râvînin eda anında akil-baliğ olmasıdır. Mümeyyiz olsun veya olmasın çocuğun rivayeti kabul edilmez. Ancak Muhaddisler, kişi, çocukluğunda bir şey tahammül edip, buluş çağında eda etmişse kabul edildiğine ittifak etmişlerdir. Zira bunda asıl olan bulûğ, adâlet ve zapttan sonrasındır. Bu seviyedeki kişi ancak akıl ettiğini ve ezberlediğini rivayet eder. Deliliği devam etsin-kesilsin ve cünun öncesi veya sonrası olsun, mecnunun rivayeti de aynıdır.

¹⁶⁰ Bakara 2/282

3-Zapt

Râvînin gafil olmayıp uyanık olmasıdır. Hıfzından rivayet ederse hâfız, kitabını rivayet ederse zâbıt, manaca rivayet ederse kendisinde işittiği vakitten eda ettiği vakte kadar onu korumuş olması gerekir. Şayet manayla olursa, bununla beraber, lafzın delaletini ve onun manaya delaleti bilen olması gerekir.

4-Adâlet

Nefiste kökleşmiş melekedir. Bu melekenin sahibi büyük günahlardan kaçınmaya tahammül etmesi, Küçük günahlarda ısrarcı olmaması ve karakterli olması-takvaya bağlı kalması gerekir. Böyle olunca da Dinde istikamet, fâsıklık-isyanlardan ve rezil davranışlardan sâlim olma meydana gelir.

Şüphesiz ravilerin makbul ve merdud diye taksim edilmesi sahâbe olmayanlara nispetledir. Sahâbelere gelince cumhur bunların hepsinin adil olduğunu söylüyor. Çünkü Allah (c.c.) hepsini temizlemiş, Hz. Peygamber’e sahâbe ve dinine yardım olarak seçmiştir. Onların yaşantılarına ve kendilerinden sonrakilere üstünlüklerini dair açıklayıcı birçok nas varit olmuştur. Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır :

﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ﴾

“O, Allah’ın elçisi Muhammed’dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah’ın lutuf ve rızâsına talip olarak hep rûkûda ve secdede görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir” ¹⁶¹

¹⁶¹ Fetih 50/29

b-Rivâyetin Şartları

Muhaddisler haber 'de bazı şartları ileri sürdüler. Bunlar aşağıda sıralandığı gibidir:

1-Senedin Muttasıl olması

Hadis râvîlerinin her biri, hadisi kendisinden önceki râvîlerden almış olması. Bu alma işi, haberin sahih ve makbul olması için, Merfû Haberde sondaki söyleyene yani Hz. Peygambere, Mevkûf Haberde Sahâbeye veya Maktû Haberde Tabiine kadar ulaşmış olması, şart koşulmuştur. Bununla Maktû, Mürsel, Muallak, Mu'dal ve inkitâ çeşitlerinden herhangi biriyle Munkatı Hadisler çıkar.

2-Şâzz Olmaması

Şâzz olmak, Sika râvînin kendinden daha sika ve daha güçlü olan râvîye senette veya metinde fazlalık veya noksanlıkla muhalefet etmesidir. Çünkü hıfzının kuvveti veya râvî sayısı çokluğuyla kendisinden daha sika ve kuvvetli olana muhalefet etmiştir. Cerh edilen ravi teferrüd edebilir. Bu durumda haberin rivayetinde vehim ortaya çıkabilir. Aynı şekilde teâruz anında daha sika olan, kabule daha az sika olandan daha layıktır. ¹⁶²

Bu altı şart, kabulüne ve kendisiyle amelin vacip olduğuna hükmedilmiş hadis için bir araya geldiklerinde, sahih hadis, bizatihi asıl'dır ve bununla amel etmek, başka bir şeye tevakkuf etmez. ¹⁶³

¹⁶² Bkz. Süyûtî, *Tedribu'r Râvî*, a.g.e., 1/63.

¹⁶³ Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el Askalâni, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbetil-Fiker Fî Mustalahi Ehl'i Eser*, a.g.e., s.47. / Nureddin İtr *Menhecû'n Nakd Fî Ulûmu'l Hadîs*, a.g.e s.87-242.

2.2. Usûlcülere Göre Haber Kavramı ve Kısımları

Fıkıh Usûlü ilmi birkaç eksene yoğunlaşmaktadır. Her bir eksen şerî nassa hizmet için konulmuştur. Bu eksenlerden esas olanı, nassın nasıl anlaşılacağıyla alakalı kaideler ve kavramlardır. Usûlcüler, lafız-terkip, senet, sübût, tahlil, tefsir ve bunun dışındaki konular yönünden, ayrıntılı bir şekilde nass'la ilgilenmiştir.

Usûlcülerin nass veya metinle alakalı problemlerle ilgilenmesine bakıldığında, şunu söylemek mübalağa olmaz. Fıkıh usûlü ilmi, Usûlü fıkıh âlimleri senet meselelerini ve içtihat işlemiyle alakalı diğer konuları araştırırsa bile, metinleri inceleme ilmidir.

Usûlcülere göre Haber Kavramı

Birçok tarif olmasına rağmen tek bir tarifte ittifak etmemişlerdir. Aksine, bazıları haberi 'manası, zaruri akli melekeler ile bilinendir' esasına göre tarif etmişlerdir. Bu konuda yapılan en önemli tarif ise: "Zatından dolayı doğruluğa ve yalana ihtimal olan sözdür." Bu tanımda geçen: 'Lizatihi' tabiri, kendisiyle Allah'ın (c.c.) Hz. Peygamber'in ve ümmetin topluluğunun haberi gibi ancak doğruluğa ihtimal olan haberler kast edilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Bkz. Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş Şevkânî el Yemênî, *İrşâdu'l Fuhûl ilâ Tahkîkı'l-Hakk min İlmi'l Usûl*, a.g.e., c.1, s.122; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, Ravzatu'n Nâzır ve Cennetu'l Menâzir Fî Usûli'l Fıkh Alê Mezhebi İmam, a.g.e., c.1, s.93.

Usûlcülere göre Haberin Kısımları

Usûl ilmi âlimler, nassın senedi ve metni cihetinden kabul olup olmamasıyla alakalı yönlerde haberi incelediler; Âhâd veya Mütevâtir Haberin kabul olup olmamasıyla alakalı kavramlar koymaya çalıştılar. Bu yönden Haberi üç temel kısma ayırdılar:

1- Doğruluğu ve kesinliği belli olan haber; Zaruri bilgiyi sağlayan sıfatları, hakikatleri ve şartları sağlayan, kendisinde barındıran haberlerden ibarettir. Kabul veya reddiyle alakalı, hükümde bulunmak için, senedinde veya metninde inceleme yapmaya alan yoktur.

2- Yalan olduğu kesin olarak bilinen haber. Bu yalan olduğu kesinleşmiş haber çeşididir. Kesin merduttur. Metnin kabul edilmesi ve senedine kadar ince bir inceleme olmaksızın bununla amel etmek mümkün değildir ¹⁶⁵.

3- Doğruluğu ve yalan olması bilinmeyen haber: Kesinliğin gerektirdiği şeylerin kaybolmasından dolayı, doğruluk ve yalan ihtimali barındırandır. Bu kısmın üç ihtimali vardır;

Birinci İhtimal: Örneğin, âdil olanın haberinin doğruluk yönünün ağır basmasıdır gibi. Bu kişinin haberi alınır. Bu Âhâd haberdir. Ayrıntısıyla ele alacağız.

İkinci İhtimal: Yalan yönü ağır basması sebebi ile haberi alınmayan fâsıkın haberi gibi.

¹⁶⁵ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. İshak eş Şâî, *Usûlu'l Şâî*, Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrût 1402, c.1, s. 268; Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş Şevkânî el-Yemênî, *İrşâdu'l Fuhûl ilê Tahkîkî'l Hakk min İlmi'l Usûl*, a.g.e c.1, s.123.

Üçüncü İhtimal: İkisinden herhangi birinin ağır basmamasıdır. İki durumda doğruluk-yalan eşittir.¹⁶⁶

Usûl ilmi âlimleri bu üçünden iki ihtimali incelemeler; örneğinkendileri ile amel etmenin vucûbiyyeti olmadığından ikinci ve üçüncüyü incelemeler. Araştırmayı birinci ihtimale hasrettiler. Kabulü ve onunla amel edilmesi için bazı şartlar ve kaideler koyup Âhâd haber başlığı altına ele aldılar.

Zikrettiğimiz gibi, Usûl ilmi âlimleri, Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlerin elekten geçirilmesi için çok büyük gayret harcadılar. Haberle alakalı bapların tümünde, özellikle mütevâtir ve âhâd hakkında araştırma yaptılar. Bu ikisi, Usûl fıkıh nazariyesi açısından açıklanacaktır.

Mütevâtir Haber

Şüphesiz Mütevâtir haberin, muhaddislerin aksine Usûlcülere göre, onda yalan üzere bir araya gelmenin imkânsız olması veya aleyhine şahit hadis getirmenin çok zor bir ihtimal olmasından dolayı özel bir öneme sahiptir. Usûl ilmi âlimleri gelen mütevâtir haberin en eski tarifi, Şafi'nin tarifidir. Şafii, bu hadise ammenin haberi adını vermiştir;¹⁶⁷ 'Beş vakit namazı buna örnek getirmiştir. Sonra bu sınıfın hepsinin ilim olduğunu şöyle diyerek açıklamıştır. "İlim (haber) Kur'an'da nas ve Müslümanların yanında umumî olarak mevcuttur. Avam buna, kendinden önceki avamdan ulaşmakta, onlar da

¹⁶⁶ Aynı şekilde usûlcüler haberlerin bu çeşidini açıkladılar. Ve misalini de meçhulün haberi yaptılar. Bununla beraber çeşitleriyle birlikte meçhulün haberini ve ulemanın adâlet şartlarında bu nevilerde amel etmedeki ihtilaflarını incelediler. Bkn. *El Mahsûl Fî İlmi'l Usûl*, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er Râzî, a.g.e., c.1, s.321.

¹⁶⁷ Bkz. Muhammed b. İdris eş Şafî, *Er Risâle*, a.g.e., c.1, s: 329.

bunu Hz. Peygamberden anlatmaktadır. Bunu anlatmada ve amel etmede aralarında ihtilaf çıkmamıştır.”¹⁶⁸

Mütevâtirin Şartları

Usûlcülere göre mütevâtir haberin bazı şartları vardır. Bazısında ittifak edilip bazısında ihtilaf edilmiştir.

Üzerinde İttifak Edilen Şartlar

Usûl ilmi âlimleri tevâtür’ün dört temel şartı üzerinde ittifak etmişlerdir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1-Râvîlerin, âdeten yalan üzere anlaşmalarının imkânsız olduğu sayıya ulaşması.

2-Râvîlerin haberinin gördük-işittik sözleri gibi duyusal bir duruma dayanması.

3-Râvîlerin sayısının, senedin tabakalarının her birinde başından sonuna kadar belli bir sayıyla sınırlama olmaksızın tevatür sayısından az olmaması. Çünkü şartı, zarûrî bilginin hâsıl olmasıdır. Bu ne zaman hâsıl olur o zaman mütevâtir olduğu malum olur. Bu da aynı şekildedir. Aksi takdirde Mütevâtir olmaz. Cumhur da böyle söylemiştir.

4-Her bir tabakada zarûrî bilgiden haber veren muteber sayının varlığı¹⁶⁹

¹⁶⁸ Muhammed b. İdris eş Şafî, *Er Risâle*, a.g.e., c.1, s.320.

¹⁶⁹ Bkz. Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez Zerkeşî, *el Bahru’l Muhit Fî Usûli’l Fıkh*, a.g.e., c.3, s.296; Muhammed b. Emir, *et-Takrir ve’t Tahbîr*, Dâru’l Kutubi’l İlmiye, Beyrût 1419/1999, c.4, s.138.

Ulema Arasında Hakkında İhtilaf Edilmiş Şartlar ise Beştir

1-Tevatür senedinin herhangi bir tabakasının tüm ravileri bir tek belde de kalmamasını şart koştular. Bir topluluk, tevatür sayısında bir beldenin kapsamamasını şart koşmuşlardır diye görüş belittiler. Tek belde bu sayıyı kapsayamaz. Ravi Sayısı bu şahıslara hasredilemez. Bu, ilim ehlinin bazısının görüşüdür. İlim ehlinin diğer kalanların görüşü: Bu şart, şart olarak koşulmaz.

2- Bir topluluk, haber verenlerin evliya olmasını şart koştu. İlim ehlinin kalanı da hakikat olarak bunu şart koşmadılar. Çünkü ilim (haber), Fâsıkların, Mürcie ve Kaderiyye'nin sözüyle de meydana geliyor.

3- Bir topluluk, râvîlerin neseplerinin farklı olmasını, tek babadan olmamasını aynı şekilde beldelerinin farklı olmasını ve tek beldeden olmamasını şart koştular.

4- Bir topluluk, tevâtür'ün şartının, râvîlerinin haberdar edilmek üzere (bir zorunluluk olmaması görüşünü belirtirler). Yani zorla olmayıp gönüllü olarak haber vermeleri.

5- Şia, tevatürün haberinde bir masumun varlığını şart koştur. Yani Haberi, yalan üzere ittifak etmeyen nakledenler içerisinde bir masumun olması gerekir ¹⁷⁰

¹⁷⁰ Bkz. Alî b. Muhammed Âmidî Ebu'l Hasan, *El İhkâm Fî Usûli'l Ahkâm*, a.g.e., c.2, s.39.

-Tevatürün Kısımları

Usûl ilmi âlimleri, Muhaddislerdeki gibi mütevâtir hadisleri iki kısma böldüler. Bu taksimin aslı, usûl ilmi âlimlerinden gelmektedir. Bizlere bu taksimin ayrıntıları şöyledir.¹⁷¹

-Lafzi Mütevâtir

Haber verenlerin haberlerinde sadece tek bir lafız üzere müşterek olmalarıdır. Bunda basit bir ihtilaf olduğunda rivâyet olunanın lafzı mütevâtir sayılmasına tesir etmez.¹⁷² Usûlcüler bu çeşit mütevâtir hadise şu örneği vermiştir:

"من كَذَّبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ"

‘Kim bana bilerek yalan isnat ederse cehennemde yerini hazırlasın’¹⁷³

Kuran’ın lafızları da aynı şekilde buna örnektir. Kur’an’ın her bir lafzının nakline çokça kişi iştirak etmiştir.¹⁷⁴

¹⁷¹Bkz. Alâeddin Ebu’l Hasan Alî b. Süleyman el Merdêvî, *et-Tahbîr Şerhu’t Tahrîr Fî Usûli’l Fıkh*, Thk: Abdurrahman el Cibrîn/ıvazu’l Karnî/Ahmed es Serrâh, Mektebetu’r Rüşd, es Suûdiyye, Riyâd 1421/2000, c.4, s.1769; Ebu İshak İbrahim Alî eş Şirâzî, *Şerhu’l Lema Fî usûli’l Fıkh*, a.g.e c.2, s.569.

¹⁷² Bkz. Alâeddin Ebu’l Hasan Alî b. Süleyman el Merdêvî, *et Tahbîr Şerhu’t Tahrîr Fî Usûli’l Fıkh*, Thk: Abdurrahman el Cibrîn, a.g.e., c.4, s.1769.

¹⁷³ Tahrîci yapılmıştır.

¹⁷⁴ Bkz. Şihâbuuddin Ahmed b. İdris es-Sanhâcî el-Karrâfî, *Şerhu Tenkîhi’l Fusûl*, a.g.e., s.353.

-Manevi Mütevâtir

Külli (ortak) manaya delaleti açısında ortak olmayla beraber lafızların değışmesiyle alakalıdır.¹⁷⁵

Onlara göre bunun örneği; Hz. Peygamber'den, suyun parmaklarından kaynaması, kütüğün inlemesi, az yemekle çokça kişiyi doyurması¹⁷⁶ vb. gibi mucize meydana gelmesiyle hasıl olan bilgi. Hz. Peygamber'den tek tek sıhhati kesin olmayıp fakat toplamı bunun varlığına kesin olarak delalet etmektedir¹⁷⁷. Manevi mütevâtir'in lafzi mütvatirden derece olarak daha aşağı olduğuna işaret etmek yerinde olacaktır.

Usûl ilmi âlimleri mütevâtir için başka bir taksimi vardır¹⁷⁸ ; Haber işitenler perspektifinden iki kısma taksim ettiler; sehiv secdesi, evli zaninin recmedilmesi, ru'yetullah, kabir azabı, kevser havuzu, şefaât gibi Ehl-i Hadise göre mütevâtir olup âmmeye göre olmayanlar. Bu hadisler Ehl-i Hadis ve fıkıh ehlinin yanında mütevâtir fakat âmmenin yanında mütevâtir değildir.¹⁷⁹

Diğeri de; mütevâtir âmm; farz namazlar, oruç ve ramazan gibi bütün insanlara göre mütevâtir olan¹⁸⁰

¹⁷⁵ Bkz. Şihâbuddiîn Ahmed b. İdris el-Karrâfi, *Nefâisu'l Usûl Fî Şerhi'l Mahsûl*, a.g.e., c.6, s. 2856.

¹⁷⁶ Bkz. Alaaddin Ebu'l Hasan Ali b. Süleyman, *et-Tahyîr şerhu't Tahrîr fî Usûli'l Fıkıh*, a.g.e., c.4, s.1769.

¹⁷⁷ Bkz. Ebu İshak İbrahim Ali eş Şirâzi, Thk: Abdülmecid etTürkî, *Şerhu'l Lem' fî Usûli'l Fıkıh*, a.g.e., s.71.

¹⁷⁸ Bkz. Ali b. İsmail, Thk: Ali b. Abdurrahman Bessâm el Cezâiri, et *et-Tahkik ve'l Beyân fî Şerhi'l Burhan fî Usuli'l Fıkıh*, Bskı: 1, Dâru'd Diyâ, Kuveyt 1424/2013, c. 3, s. 789.

¹⁷⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l Fetâvî*, a.g.e., c. 18, s. 51.

¹⁸⁰ Bkz. Ali b. İsmail, et *et-Tahkik ve'l Beyân fî Şerhi'l Burhan fî Usuli'l Fıkıh*, a.g.e., c. 3, s. 78.

-Âhâd Haber

Usûl ilmi âlimleri Âhâd haberin tarifinde ihtilaf etmiş olsalar bile, tarifle alakalı söylediklerini, iki temel tarife çevrilebilir:

Baci'nin Tarifi

Haberi nakledenler bir cemaat bile olsa, haberin verilme yönüyle kendisinden kesin bilginin meydana gelmediği hadistir.¹⁸¹

Diğer Tarif

Teysir'i-Tahrir sahib.in (müelifin)¹⁸² tercih ettiği ve cumhura nispet edilen tarif, ister asıl olarak bilgi ifade etmesin isterse kendisinden ayrı karinelerle bilgi ifade etsin; kendi kendine, tek başına bilgi ifade etmeyen haberdir.

Âhâd haberin kısımları

Usûl ilmi âlimlerine göre, Âhâd haberin kısımlarında, meşhur ve mustafid haberin zikri çokça varit olmaktadır. Meşhur haber ve haberler arasındaki derecesinde ihtilaf ettiler. Cumhur muhaddisleri, meşhûr hadisi âhâd'dan bir bölüm yaptı. Haber cumhura göre Mütevâtir ve Âhâd diye iki kısma ayrılmaktadır. Meşhur Âhâd'dan bir bölümdür.

¹⁸¹ Bkz. Süleyman b. Halef el-Bâcî, *İhkâmu'l Fusûl Fî Ahkâmi'l Usûl*, a.g.e., s.235.

¹⁸² Bkz. Muhammed Emin b. El-Buhârî el Maruf bi Emiri Padişah el Haneî, *Teysîru't Tahrîr*, Baskı:1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1403/1983, c.3, s.37; Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş Şevkânî *İrşâdu'l Fuhûl ilê Tahkiki'l Hakk min İlmi'l Usûl*, a.g.e., s. 47.

Âhâd Haberinin Şartları

Usûl ilmi âlimleri, âhâd haberle amel etmenin şartlarını üç kısma taksim ettiler: Bunlar; râviyle, haberin lafzıyla ve metinle alakalı şartlar. Usûl ilmi âlimleri ve muhaddislerin zikrettiği şartlara ve açıklamalarına ayrıntılı bir şekilde işaret edilecektir.

Bunlar:

Râviyle alakalı Şartlar: Usûl ilmi âlimleri Âhâd haberin râvîsinde beş şart koşmuştur. Bunlar;¹⁸³

1-Teklif: Çocuğun ve delinin rivayeti kabul edilmez. Bu şart, sadece rivayetin eda vakti itibariyledir. Çocuk olarak hadisi alıp mükellef olarak eda ettiyse, bu hadisin kabulüne dair icmâ ettiler.¹⁸⁴ Nitekim İbn Abbas, Hüseyin ve Mahmut b. Rabî gibi onlara denk kişinin rivayetinde; Hz. Peygamber'in kendisi beş yaşındayken yüzüne su püskürttüğünü rivayet etti.¹⁸⁵ Ulema da onun rivayetine itimat etti.

2-İslam: İcmâ üzere, Yahudi-Hristiyan veya bunların dışında olan kâfirin rivayeti kabul edilmez. Râzî, Mahsul adlı eserinde 'ümmetin bu kişinin dini bilinsin- bilinmesin, yalandan korunmak için rivayetin kabul edilmeyeceği üzerine icmâ ettiğini' söylemiştir.¹⁸⁶

3-Adalet: Kişinin doğruluğu hâsıl olacak kadar takva sahibi, kişilik taşıyan ve nefise yerleşmiş köklü keyfiyettir. Adalette, büyük günahlardan ve bazı küçük günahlardan kaçınmaya, yolda yemek yemek, sokağa bevletmek, rezil sohbetler yapmak

¹⁸³ Bkz. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er Râzî, *El Mahsul Fî Ilmi'l Usûl*, a.g.e., s. 259.

¹⁸⁴ El-Buhârî, Kitâb: İlim, Bâb: Fadlu'l İlm, Hadis No: 75, c.1, s.137.

¹⁸⁵ Ibid, Kitâb: İlim, Bâb: Fadlu'l İlm, Hadis No: 75, c.1, s.137.

¹⁸⁶ Bkz. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er Râzî, *El Mahsul Fî Ilmi'l Usûl*, a.g.e., s.179.

ve aşırı şaka yapmak gibi kişiliği zedeleyici bahislere itibar edilir. Burda kural cerh edilen ravinin hadisi alınmaz cerh edilmeyenin hadisi alınır.¹⁸⁷

4-Zabt: Râvînin, rivayet ettiği haberi ezberlemesi gerekir ki ondan rivayet edenin ğalat ve sehvinin az olduğuna kanaat getirip güven üzere rivayet ettiklerini kayıt etsin. Ğalat ve sehiv çok olursa rivayet ret olunur. Haberi öncesi malum (belli bazı) durumlarda ğalatı az bile olsa, Ğalat ve sehvin olmadığı malum olduğunda aksi olur.

5-Ravinin müdellis olmaması: Tedlis metinde veya senette de olsa fark etmez. Tedlisin metinde olması Hz. Peygamber'in ve başkasının kelimasında ziyade yapmaktır. İşiten bu sözün tamamını Hz. Peygamber'in kelamı zanneder. Senette tedlis birkaç çeşittir:

- İsimlerin değiştirilmesinde olması. Ravi ve babasını başka isimlerle ifade eder. Bu bir yalan çeşididir.

- Raviyi meşhur olmayan bir isimle isimlendirmesidir. İşiten, onu ravinin kastettiği meşhur kişiden başka bir kişi olduğunu zanneder. Bunun örneği, Ravi ismi ile meşhur birini künyesiyle veya aksini zikreder. Bu da ondan rivayet eden ravinin bunun başka biri olduğunu vehmini doğurur.

- Tedlis, şeyhini bırakıp hadisi şeyhinin şeyhinden rivayet etmesi gibi en yakın ravi ismini atmakla ve en uzak olanı eklemekle olur.

Haberin Delaletine Raci Şartlar:

Birincisi: Akılda varlığının imkânsız olmaması. Akıl engellerse ret olunur.

¹⁸⁷ Bkz. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er Râzî, *El Mahsul Fî Ilmi'l Usûl*, a.g.e., s. 571.

İkincisi: İkisini cem etmenin mümkün olmayacağı derecede kesin olan nassa muhalif olmaması.

Üçüncüsü: İcmayı kesin delil kabul edenlere göre, ümmetin icma ettiğine muhalif olmaması gerekir.¹⁸⁸

Haberin Lafzı ile Alakalı Şartları: Bu şartlar, râvînin işittiklerinin nakli esnasında bulunduğu şartlara göre tecelli eder.

Birinci Hal: Rivayeti lafzıyla rivayet etmesidir. Bununla emaneti işittiği gibi eda etmiş olur. Fakat bu Hz. Peygamber'in soru soranın sualine bir cevap söylediğindedir. Şayet cevap suali zikretmekten müstağni olursa, râvî suali zikredip zikretmemekte muhayyerdir. Cevap suali zikretmekten müstağni olmazsa suali zikretmek gereklidir.

İkinci Hal: Hz. Peygamber'in kullandığı lafızlar ile değil manayla rivayet etmesidir. Ulemanın bu meselede, birçok kitapta geçen, birkaç görüşü vardır.

Üçüncü Hal: Râvînin haberin bazı lafızlarını hazfetmesidir. Bunun incelenmesi gerekir. Mahzuf olan lafız, haberin lafız veya mana ile alakalı ise, ittifakla caiz değildir.

Dördüncü Hal: Râvînin haberi rivayetinde Hz. Peygamberden işittiği şekline ziyade yapmasıdır. Şayet bu ziyade hadisin sebebi açıklama veya manasının tefsirini barındırıyorsa, râvînin ziyadesini işitenin bunu râvînin kelimından olduğunu anlayacak kadar açıklaması şartıyla bunda, beis yoktur¹⁸⁹

¹⁸⁸ Bkz. Muhammed İbrahim el Hafnêvî, *Dirâsât Usûliyye Fi's Sünneti'n Nebeviye*, Baskı: 1, Müesssetü'l Ehram, Kahire 1412/1991, s.264.

¹⁸⁹ Bkz. Muhammed Sıddık Hasan Han, *Husûlu'l Me'mûl min İlmi'l Usûl*, Baskı:1, Matbaatu'l Cevâib el-Kostantıniyye, 1296 s.159.

2.3. Muhaddis ve Usûlcülere Göre Âhâd ve Mütevâtir Haberin Özellikleri

Haber ifadesi meselesi, haber bab da en önemli meselelerdendir. Zira bu meselenin üzerine bazı sonuçlar terettüp etmektedir. Muhaddis ve usûlcülerin cumhuruna göre mütevâtir haber birçok tarifte zikredilen şartlarıyla beraber doğru bilgi ifade etmektedir. Fakat hâsıl olan bilginin kalitesiyle alakalı (ayrıntıları daha sonra gelecek) ihtilaf ettiler. Cumhur, Semeniyye¹⁹⁰ ve Berahime¹⁹¹ fırkalarına muhalif oldular. Şöyle ki; bu iki fırkaya göre ‘Zaruriyâtlar dışında bilgi, haberler olmaksızın sadece duyularla olur’. Şüphesiz ilmin aslı beş duyu organına hasredilmiş ve mütevâtir haberin bilgiyi değil zann ifade ettiğine inanmaktadırlar.

Şenkîti bunlara şöyle cevap vermiştir: Mütevâtir haberin bilgi ifade etmediğine dair söyledikleri cevabı kabili hak etmeyen bir büyüklenme ve batıl bir hilaftır. Şüphesiz uzak ülkelerde yalnız topluluklarda ve bizim için bilgi ifade eden geçmiş olaylarda kendiliğimizde bilgi buluruz. Ayrıca algılarımız ile de bilgi elde ederiz ve algılarımız ile olmayan bir bilgi olsa bile, aralarında fark olmaksızın, bunların her biri bilgi kaynağı olabilir. Bu sadece haberlerle alakalı kesinliktir. Kim bununla bilginin hâsıl olduğunu reddederse söz söyleme hakkını kayıp eder, cinneti ve inkârı ortaya çıkar.¹⁹²

¹⁹⁰ Bunlar putlara tapan, tenasuha inanan, dehrî, duygu olmadan bilginin meydana geleceğine inanmayan, semen diye puta veya semûnêt diye bir beldeye nispet edilen Hint asıllı bir fırkadır. Bkz. Muhammed Muhtar b. Abdulkadir el Ceknî eş Şenkîti, *Müzekkere fi Usûli'l Fıkıh*, Baskı: 5, Mektebetu'l Ulum ve'l Hukum, Medine 2001, s. 117.

¹⁹¹ Temel olarak nübüvveti inkâr eden Berham adı verilen bir adama nispet edilen Hint taifelerinden biridir. Bu adam kendilerine nübüvvetin imkânsız olduğunu söylemiştir. Resulün getirdiği makul bile olsa akıl idrakte yeterlidir. Peygambere ihtiyaç yoktur. Makul değilse kabul edilmez. Çünkü kabulünde. İnsanlıktan çıkıp hayvanlığa gitmek vardır. Şüphesiz Allah (c.c.) hâkimdir. Akılların idrak etmediği şeylerle mahlûkata kulluk etmek imkânsızdır. Şüphesiz akıl âlemin usta olduğuna delalet etmektedir. Hâkim olan aklın çirkin gördüğü şeylerle mahlûka kulluk etmez. Bkz. Muhammed b. Abdülkerim b. Ebubekir Ahmed eş Şehristanî, *el Milel ve'n Nihal* Thk: Muhammed Seyyid Keylanî, Baskı:1, Dâru'l Marifet, Beyrut 1404, c. 2, s. 249.

¹⁹² Bkz. Ahmed b. Mahmut b. Abdulvehhab eş Şenkîti, *Haberu'l Vahit ve Huciyyetuhu*, a.g.e., s.111.

Bizler, Cumhurun, mütevâtir haberle alakalı meydana gelen ilmin kalitesindeki ihtilafına dönüyoruz. Cumhur bu meselede iki görüşe sahiptir.¹⁹³

- Mütevâtir haber zorunlu bilgi ifade eder. Tevâtür'ün sübutundan sonra delillere ve başka burhanlara ihtiyaç duymaz; Tevâtür ne zaman sabit olursa, dinleyen için kesinleşmiş yakîni bilgi ifade eder. Ayrıca söyleyene nispeti tasdik edildiğinde kesinleşir. Haber Hz. Peygamber'den veya başkasından menkul ise tevatür şartları sağlandığı müddetçe bu haber yakîn ifade eder. Biz tevatür sabit olduktan sonra kendisinden mutmain olmak veya vuku bulduğuna inanmak için başka delillere ihtiyaç duymayız. Bu cumhurun görüşüdür.¹⁹⁴

Cumhur tevatür haberle hâsıl olan bilginin zorunlu bilgi ifade ettiğine, 'nazari olsaydı çocuk-genç ve avamın çoğu gibi akıl baliğ olmayanlardan da hâsıl olamayacağını' sözünü delîl getirmiştir. Zira nazar, bilinen ve zannedilen bilgileri, ilimlere ve zanlara ulaşmak için tertip etmektir. Çocuklarda ve avamda bunun için ehliyet yoktur. Bu bilgi nazari olsaydı onlar için bilgi ifade etmezdi. Bunlar için bilgi hâsıl olduğuna göre biz de bunun nazari olmadığını öğrenmiş olduk.¹⁹⁵

- Mütevâtir haber kesin zorunlu bilgi ifade etmez. Aksine nazari bilgi ifade eder. Bu görüş Ehl-i Sünnet'ten İmamu'l-Haremeyn ve Ebu Hitap'a nispet edildiği gibi Mutezileden Ebu Hüseyin Basri ve Ka'bi'ye de nispet edilmiştir.

-Âhâd haberin ifadesi

¹⁹³ Bkz. Abdurrahman b. Ebubekir es-Suyûtî, *el Bahru'l lezî Zahera Fî Şerhi elfiyetu'l Eser*, Thk: Enis b. Ahmed b. Tâhir Endulûsî, Mektebetu'l Ğurebâ elEseriyye, Suudi'ye t.s. c.1, s.361; Ahmed b. Mahmûd b. Abdulvehhâp eş-Şenkîti, *Haberu'l Vâhid ve Hucciyyetuhû*, a.g.e., s.110.

¹⁹⁴ Bkz. Ali b. Muhammed Âmidî Ebu'l Hasan, *el İhkâm fî Usûli'l Ahkâm*, a.g.e., c.2, s.15; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el Askalâni, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbetil-Fiker Fî Mustalahi Ehl'i Eser*, a.g.e., s.3-4

¹⁹⁵ *Ibid*, s.3-4.

Âlimler bu meselede ihtilaf ettiler; bazıları Âhâd haberin kesin (yakini ilim, ilmi yakîn) bilgi, bazıları zann ifade ettiğini, diğerleri de karinelerle bilgi ifade ettiğini görüşünü dile getirdiler. Bunlar:

İlk Grup: Âhâd haber kesin bilgi ifade eder; Muhaddislerin çoğu, imamlara tabi olan, olmayan fakihler ve bunları takip eden bir grup çağdaş ilim adamı bunu dile getirmekteler.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Bkz. İbn Teymiyye, *el Müsvedde Fî Usûli'l Fıkhî*, a.g.e., s. 240; Muhammed b. Ebubekir, *Muhtasarü's-Sevâ'iki'l-Mürsele alâ'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attile*, a.g.e., s. 551.

Bu Görüş Sahiplerinin Delilleri:

1-Allah (c.c.) Kur'an'da şöyle diyerek Zikrin korunmasını üzerine almıştır:

﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾

*“Kesin olarak bilersiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz”*¹⁹⁷

Zikir, Kur'an ve Sünneti beraber kapsamaktadır. Her ikisi de Allah (c.c.) katından vahiydir. Allah (c.c.) şöyle demektedir:

﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾

*“Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir”*¹⁹⁸

2-Vahid haberle amel etmek ittifakla vaciptir. Amel ancak ilimden gelir. Çünkü Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾

*“Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!”*¹⁹⁹ Ve

﴿قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا
وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

¹⁹⁷ Hicr 15/9

¹⁹⁸ Necm 54/3-4

¹⁹⁹ İsra 17/36

De ki: “*Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmedeği bir şeyi Allah’a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.*”²⁰⁰

3-Şayet bilgi ifade etmezse, Allah (c.c.)

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ “*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!*”²⁰¹ ayetiyle tabi olmayı yasakladığı ve

﴿إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ﴾ “*Ancak zanna tabi olurlar*”²⁰²

﴿وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ “*Ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır*”²⁰³

Ayetleriyle de tabi olmayı zemmettiği için zanna tabi olmak caiz olmaz. *Keşfu'l* Haber sahibi bu konuda şöyle demiştir: “Açık-net olan şeylere tabi olmanın farz olduğuna icmâ edilmiştir. Kesin olarak bilgi ifade etmesi gerekir”²⁰⁴. Hz. Peygamber, kendisinden rivayet edilen bir hadisi şerifinde, zanna tabi olmaya karşı uyarmıştır: nitekim onun bu sözü buna delildir. Zandan sakının Şüphesiz zan, sözün en yalan olanıdır.²⁰⁵

إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ

²⁰⁰ Araf 7/33

²⁰¹ İsra 36

²⁰² Necm 28

²⁰³ A'râf 33

²⁰⁴ Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammet, Alaaddin el Buhârî el Hanefî, *Keşfu'l Esrâr Şerhu Usuli'l bazdevî*, a.g.e., c.2, s. 371.

²⁰⁵ El-Buhârî, Kitap: en Nikâh, Bap: Lâ Yahtab men hataba ehîhi hatta yenkıha ev yadaa, Hadis No: 4849, c.5, s. 1976.

﴿فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾

“Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar”²⁰⁶

Allah (c.c.) bu ayette her topluluktan bir gurubun dinde fakîh olmalarını ve kavimleri kendilerine döndüklerinde onları uyarmaları için kalmalarını emretmektedir. Bu da fakîh olan taifenin uyarılarını kabul etmenin vucubunu gerektirir. Tâife lafzı, muhatap olduğumuz Arap dilinde bir ve daha fazlası manasına gelmektedir. Bir şeyden (lafzından) tâife ise bazısı demektir. Bu luğat ehlî arasında hilafı olmayan konulardandır.²⁰⁷

5- Kuba hadisesi; İmam Buhari senediyle İbn Ömer’den şöyle dediğini tahrir etmiştir:

”بينما الناس في صلاة الصبح بقباء إذ جاءهم آتٍ فقال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أنزل عليه الليلة، وقد أمر أن يستقبل الكعبة فاستقبلوها، وكانت وجوههم إلى الشام فاستداروا إلى القبلة“

İnsanlar Kuba’da Sabah namazındayken kendilerine birisi geldi ve bu gece Hz. Peygamber’e ayet indirildiğini ve Ka’be’nin kible olduğunu söyledi ve Ka’be’yi kible edinini dedi. Yüzleri de Şam’a doğuydu. Kibleye doğru yöneldiler.²⁰⁸

²⁰⁶ Tövbe 122

²⁰⁷ Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *el İhkâm fî Usulî’l Ahkâm*, a.g.e., c. 4, s. 98.

²⁰⁸ Müslim, Muhammed Fuat Abdulbaki, Kitap: el Mesâcidu ve Mevâdiu’s Salat, Bap: Tahvilu’l Kible Mine’l Kudus ile’l Ka’be, Hadis No: 526, c. 1, s.375.

İbnu'l Kayyım bu rivayetle ilgili şöyle demiştir: “Onlar için haber’i vahit’le bilgi hâsıl olmasaydı bilgi ifade etmeyen haber için kesinleşmiş olanı terk etmezlerdi. Burada söylenilenin amacı bir karinenin ilişkili olduğu haberdır”²⁰⁹

İkinci Gurup: Âhâd haber karinelerle de olsa zan ifade eder. Usûlcülerin cumhuru ve bazı muhaddisler, mutedil tek râvînin haberi, ancak zan ifade eder ve şuna işaret etmek yerinde olur; bunların zanla muradı, ağır basan güçlü zandır.²¹⁰ Birçok delil getirdiler. Bazıları:

1- Zannla bilgi vicdani bir durumdur. Bu delillerin nefislerde etkileri müessire göredir. Biz kendimizde, son derece adil olsa bile, doğruluğu yalancılığına tercih olunması dışında haber-i vahid’le alakalı kesinlik bulamıyoruz.

2- Sika vâhidin haberi, sırf bilgi ifade edecek olsa ve başka bir sika haberin zıddını söylese, bu durumda; “Bu ikisinden biri bilgi ifade eder.” denilebilir. Ancak bu ifade, iki zıddı doğru kabul etmek olduğundan dolayı muhaldir. Diğer taraftan “sadece iki haberden biri bilgi ifade ettiği” söylenebilir. Bu ifade “vâhid haber bilgi ifade eder” iddiasının aslına terstir.

3- Şüphesiz her akıllı başında insan bir kişiden bir haber işitiğinde ve daha sonra bu haberi başkasından da işittiğinde kendisinde inancının arttığını bulur. Şayet ilk kişinin haberi bilgi ifade etmiş olsaydı ikinci kişiden işittiğimizde güven artışını hissetmezdik. Bilgi kendi içinde artmaz ve azalmaz.

²⁰⁹ Cevziyye, İbn Kayyım (ö.751), *Muhtasaru’s savâiki’l Mursele ale’l Cehmiyye ve’l Muattala*, Dâru’l-Âsime, Riyad, Suudi Arabistan 1408, s.577.

²¹⁰ Bkz. Şebîr Ahmed el Osmânî, *Mevsûatu Fehi’l Mülhem bi Şerhi Sahih İmam Müslim*, Dar’u İhyâ’i-Turâsi’l-Arabi, Beyrut 1426/2006, c.1, s.18.

4- Âhâd haberin bilgi ifade ettiğine göre, aynı şekilde haberin fasitliğine delalet eden bir takım fasit şeyleri de söylemek gerekir. Ör: Bağımsız olarak bilgi ifade etseydi, bilginin doğruluğuna delalet eden bir mucizeye ihtiyaç duymaksızın Peygamber olduğunu haber verenin nübüvvetiyle meydana gelirdi. Hâkim için de tek kişinin şهادetiyle bilgi hâsıl olması ve hâsılı tahsil taleplerinde kendisiyle beraber başka bir şahide de ihtiyaç duyulmaması gerekirdi.

5- Beşerî karakter her insanda yanılma ve unutmayı gerektirir. Yalancının inandığı bir maslahat veya başka birşey için bilerek yalan söylemesi çokça vakidir. Bütün bunlar haber'i vahitte tevakkufu gerektirir²¹¹

Üçüncü Grup: Âhâd haber karinelerle bilgi ifade eder. Vâhid haberi, ifadesinde bir sonuç oluşturan karine, hal ve durumlar ihata edebilir. Haber'i-vahidin kendisi kesinlik derecesine yükselebilir. Bu da Ashab. Müteehhirîninden bir grubun görüşüdür²¹². Karineler bunlara göre iki kısma ayrılır:

Birincisi: Bağlantılı karineler; Bununla kastedilen râvî, mervî ve işitenin halleri, ümmetin kabulle alakalı haberi telakkisi, gereğince amel etmesi ve teviliyle uğraşması

Diğeri: Haberden Munfasıl (İlişkisiz) karineler; bununla harici ve daima habere tabi olmayan aksine ara sıra habere haber ile alakalı olan, beraber meydana gelen, nakledenin doğruluğu ve haberinin sıhhati kendisiyle bilinen durumları kastediyorlar²¹³

²¹¹ Bkz. Ahmed b. Alî er Râzî El-Cessâs, *El Fusûl Fi'l Usûli*, a.g.e., c.3, s. 53; Alî B. Muhammed el Âmidî Ebu'l Hasan, *el İhkâm Fi Usûli'l Ahkâm*, a.g.e., c.1, s. 276.

²¹² Bkz. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er Râzî, *el Mahsul Fi İlmi'l Usûl*, a.g.e., c.4, s.282.

²¹³ Bkz. Cibrîn, Abdullah b. Abdurrahman, *Ahbâru'l-Âhâd fi'l-Hadisi'n-Nebevî*, Dâru't-Tayyibe, Riyad 1408. s.77.

2.4. Muhaddis ve Usûlcülere Göre Haberin Delil Olması ve Münakaşası:

Allah (c.c.) Hz. Peygamber'e İlâhi şeriatlardan genel ve ayrıntılı olarak indirdiklerini, insanlara açıklaması için Kur'an'ı indirdi.

Bu beyânî (açıklayıcı) konuşmasından Sünnet yani; Hz. Peygamberin Kur'an'ın söz, fiil ve takrir olarak şerhleri ortaya çıkıp, Kur'an'ın ayrılmaz parçası olmuştur. Bu araştırmanın (hadis ve usûl araştırması) tabiatı, râvîlerin sayısı yani mütevâtir ve âhâd hadisın râvî sayısı itibariyle Sünnet hakkında konuşmayı bizlere zorunlu kılmaktadır.

Mütevâtir Haberin Delil olması

Mütevâtir haberin hücciyeti, bizzat mütevâtirin tarif ve mahiyetinden alınmıştır. Nitekim daha önce, ilim adamlarından meydana gelen İcmâ, karinelerle ve benzerleriyle olmayıp mütevâtir haberin kendi kendine zaruri bilgi ifade etmesi üzere durmaktadır. Aidiyeti, subutu kesin olmasından dolayı, kendisiyle amel etmenin gerekliliğine açık delildir. Bilgiyi ifade ediyorsa, o delildir. Bilginin hücciyeti itibar ve nazara ihtiyaç duymaz. Bundan dolayı: İbn Berr²¹⁴ meseleyi şöyle diyerek ele almıştır: “Sünnet iki kısma ayrılır: Birisi: Herkesin herkesten naklettiği icmâ. Herhangi bir hilaf olmadığı takdirde özürlerinden dolayı kesin delillerdendir. Kim bunların icmâını reddederse, tövbe etmesi gerektiği veya tövbe etmediği takdirde; Müslümanların icmâ ettiği şeylerden çıktığı ve bütün Müslümanların yolunun dışında gitmesinden dolayı kan akıtılmasını gerektiren Allah (c.c.).'nun nasslarından birini reddetmiş olur.”²¹⁵

²¹⁴ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en Nemerî, (ö.463/1071)

²¹⁵ Bkz. Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber b. Âsım en Nemrî el Kurtûbî, *Câmiu'l Beyâni'l ilmi ve Fadlihi*, a.g.e., c.2, s. 33.

Âhâd haberin Delil Olması

Âhâd haberin delil olmasına gelince ulema bu hususta ihtilaf etmiştir. Cumhura göre, bu haberlerle amel edilir. Diğer bir gurup ise mutlak olarak bununla amel edilmemesi gerektiğini söylemişlerdir.

-Muhaddis ve Usûlcülerin cumhuru, âhâd haberin şer'î ve akâidle alakalı hükümlerde delil olduğunu ve üzerinde ittifak edilen makbul hadisin şartlarının; senedin muttasıl, râvînin adaleti ve zaptı, şazz ve illetsiz olmasının sağlandığı takdirde ve de mercûh ve mensûh olmadığı halde kendisine böyle bir haberin ulaşanın amel etmesinin gerekli olduğuna dair görüş sahibidirler. Bu gurup Kur'an, sünnet, icmâ, kıyas ve aklen birçok istidlâl yapmıştır ²¹⁶. Aşağıdaki noktalar, bu delillerin özetidir:

Birinci Nokta: Kur'an: Âlimler topluluğu (Cumhur), birçok Kur'an ayetiyle istidlâl yapmıştır. Bu ayetlerin bir kısmı sarahaten diğeri de zımnen Hz. Peygamber'den bize mütevâtir ya da âhâd haber olarak ulaşanlara ve bunların aralarında fark görmeden, amel etmeye delalet etmektedir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

1-

﴿قُلُوا نَفَرًا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾

“Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar” ²¹⁷

²¹⁶ Bkz. Cibrîn, Abdullah b. Abdurrahman, *Ahbâru'l-Âhâd fî'l-Hadisi'n-Nebevî, a.g.e., s.82.*

²¹⁷ Töve, 9/122

İstidlal yönü: Taife, Lügate bir veya birden fazlasına ıtlak olunmuştur. Buhari şöyle demektedir: Ezan, namaz, oruç, ferâiz ve ahkâm hakkında Sadûk bir kişinin haberinin icazeti bab.da yukarıda geçen ayeti zikretmiş ve şöyle demiştir: Racul, Allah (c.c.)’nun şu sözünden dolayı taife diye isimlendirilmiştir:

(وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا)

“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa”²¹⁸

İki adam bile savaşa ayetin manasına girer.²¹⁹

2-

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ)

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü’l-emrede. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a (c.c) ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a (c.c.) ve peygambere götürün”²²⁰

İstidlal Yönü: Müslümanların tartıştığı meseleleri Allah (c.c.)’ya ve Hz. Peygamber’e götürmelerini emretti. Allah (c.c.)’ya götürmek, kitabına götürmek ve Hz. Peygambere götürmek de hayattayken kendisine vefatından sonra sünnetine götürmek demektir. Kitaba götürmek bilgi ve kavgayı ayırmayı ifade etmeseydi kendisine götürmekte bir fayda olmazdı. Zira tartışılan meselenin hükmünün bilgi ifade etmeyen ve hakkı ve batılı bilmeyene götürülmesi nasıl olur?²²¹

²¹⁸ Hucurat, 49/9

²¹⁹ El-Buhârî, Kitâbu’t Temenni, c. 6, s. 2646.

²²⁰ Nisa 4/59

²²¹ Bkz. Cibrîn, Abdullah b. Abdurrahman, *Ahbâru’l-Âhâd fî l-Hadisi’n-Nebevî*, a.g.e., s.581.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ)

“Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”²²²

İstidlal Yönü: Bu ayette hitap geneldir. Manası da; bir haber getiren adaleti ve sıdkı bilinen bir kişiye haberinin kabulü gerekir. Çünkü haberi kabul edilmeseydi fıska muallle olan fâsıkın haberi de kabul edilmezdi. Yine araştırmayı emretmek fâsıkın getirmesiyle alakalıdır. Aksi de geçerlidir yani Şart kavramı doğru olan kişi üzere uygulandığında haberi kabul edilmektedir. Fâsık değilse amel edilmesi gerekir. Ayrıca kırâatinde tessebbut-doğrulama gerekmez.²²³

²²² Hucurat 6.

²²³ Bkz. Şihabuddin Mahmut b. Abdullah el Hüseyinî el Âlusî, *Ruhu'l Meânî fî Tefsiri'l Kurâni'l Azim ve's Sebi'l Mesânî*, Thk: Ali Abdulbari Atiyye, Baskı: 1, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye – Beyrut 1415, c. 13, s.298

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾
 وقوله تعالى: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾

“İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini –kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra– gizleyip saklayanlar yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder”²²⁴ ve Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz”²²⁵

İstidlal Yönü: Bu iki ayet Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)’in vasfıyla alakalı açıklamaları gerekli şeyleri gizlemelerinden dolayı ehlî kitap hakkında inmiş olsa bile her bilgi edinen için geçerlidir. Gizlemek yasaklanmış, açıklamak ta emredilmiştir. İmam İbn Hacer tefsirinde bunu açıklamıştır. İlk ayet hakkında şunu söylemektedir. Bu ayet insanlardan birisi hakkında inmiş olsa bile bilgiyi saklayan her bir kişiyle alakalıdır. Allah (c.c.). İnsanlara beyanı farz kılmıştır.²²⁶

İkinci Ayette: Te’vil ehlî, bu ayetle kimlerin kastedildiği hakkında ihtilaf etmiştir. Bazıları bu ayetin hassaten yahudiler hakkında indiğini söylemişlerdir. Çünkü Allah (c.c.) Yahudilerden Hz. Muhammed (s.a.v.)’in insanlara açıklamalarını ve gizlememeleri için söz almıştır. Bazıları da Din hususunda bilgi verilenlerin tümü kast edilmiştir. Sonra da Katâde’den buna delalet eden şeyler gelmiştir.²²⁷

²²⁴ Bakara 159

²²⁵ Âli İmran 187

²²⁶ Bkz. Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir et Taberî, *Câmiu’l Beyan fi Te’vilu’l Kurân*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, Baskı: 1, Müessesetü ‘Risale 1420/2000, c. 2, s. 256.

²²⁷ Ibid. c:7, s. 460.

قوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾

“Ey peygamber! Rabb.den sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan o’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez”²²⁸

İstidlal yönü: Allah (c.c.) bu ayette elçisine bütün insanlara gönderdiğinin tümünü tebliğ edilmesini emretmektedir. Haber’i vahit kabul olmasaydı şeriatın herkese zarûrî olarak iletilmesi, Hz. Peygamber’in hitabı bütün insanlara şifahi olarak iletilmesi mümkün olmadığından dolayı, imkânsız olurdu. Aynı şekilde malumdur ki herkese tevatür sayısında bir haber gönderilmesi imkânsızdır. Hz. Peygamberin risalet görevini tam olarak yaptığı malumdur. Hz. Peygamber Veda Haccında Câbir hadisinde geldiği gibi risalet görevine dair insanları şahit tutmuştur. İnsanlar şöyle dedi:

“قالوا: نشهد إنك قد بلغت وأديت ونصحت، فقال بإصبعه السبابة يرفعها إلى السماء وينكتها إلى الناس: اللهم أشهد اللهم أشهد ثلاث مرات”

“Biz senin tebliğ ettiğine, vazifeni yaptığını ve nasihat ettiğine şahitlik ederiz. İşaret parmağını semaya kaldırarak ve işaret ederek üç kere Allah’ım şahit ol” demiştir.²²⁹

İkinci Nokta: Sünnet: Biz geçen konuda, mütevâtir haber ve âhâd haberle karşılaştırma yapıldığında bunun çok az itibar edildiğini görmüştük. Buna b.a.en, hadislerin çoğu âhâd’dır. Âhâd hadisi almak sünneti almak, reddetmek de sünneti

²²⁸ Maide 67

²²⁹ Tahric edilmiştir.

reddetmektir. Bu noktada cumhurun âhâd haberle amel etmenin vacip olduğuna dair ortaya koyduğu delilleri özetle zikredilecek;

1-İbn Abbas'tan:

”إِنَّكَ ستأتي قوما أهل كتاب، فإذا جئتهم فادعهم إلى أن يشهدوا أن لا إله إلا الله وأنَّ محمدًا رسول الله، فإن هم أطاعوا لك بذلك فأخبرهم أن الله قد فرض عليهم خمس صلوات في كل يوم وليلة فإن هم أطاعوا لك بذلك فأخبرهم أن الله قد فرض عليهم صدقة تؤخذ من أغنيائهم فترد على فقرائهم فإن هم أطاعوا لك بذلك فإياك وكرائم أموالهم واتق دعوة المظلوم فإنه ليس بينه وبين الله حجاب“

Hız. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken kendisine şöyle demiştir: “Sen Ehl-i Kitap bir kavmin yanına gidiyorsun. Onları, bir olan Allah'a îmân ve benim de Resûlullah olduğuma şehâdete dâvet et. Eğer bunu kabul ederlerse, onlara, Allah'ın her gün ve gecede beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer bunu da kabul ederlerse, Allah'ın kendilerine, zenginlerden alınıp fakirlere verilecek zekâtı farz kıldığını bildir. Eğer, bunu kabul ederlerse, sakın mallarının en kıymetlilerini alma!” "Mazlumun duasından sakın! Çünkü bu duâ ile Allah Teâlâ arasında bir perde yoktur."²³⁰

İstidlal Yönü: Bu hadiste akait ve ahkâma dair âhâd haberin alınmasının vacip olduğuna kesin delil vardır. Hız. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e tek başına gönderdiğinde Yemen ehlini tevhit inancına çağırmasını emretmiştir. Nitekim diğer rivayette de:

”إِنَّكَ تَقْدَمُ عَلَى قَوْمٍ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَلْيَكُنْ أَوَّلَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَى أَنْ يُوَحِّدُوا اللَّهَ تَعَالَى“

²³⁰ El-Buhârî, Kitâbu't Zekât, Bâb: bâbu ahzi's Sadaka mine'l Eğniyêi ve turaddu fi'l Fukarâi Haysu Kânû, Hadis No: 1425, c.26, s. 544.

‘Sen ehli kitaptan bir kavme gidiyorsun. Onları ilk çağıracağın Tevhîd inancı olsun.’²³¹ Mesela Yemen ehline İslam şeriatını; Kelime- Şehadet gibi ilmi olan ve namaz ve zekât gibi ameli olanları öğretmesi için tek başına göndermiştir.

2-

عن زيد بن ثابت قال: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "نَضَرَ اللَّهُ امْرَأَ سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا، فَحَفَظَهُ حَتَّى يَبْلُغَهُ فَرَبَّ حَامِلٍ فَفَقَهُ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ وَرَبَّ حَامِلٍ فَفَقَهُ لَيْسَ بِفَقِيهٍ"

Zeyd b. Sabit’ten: Hz. Peygamber’i şöyle söylerken işittim: ‘Bizden bir hadis işiten ve onu hafızasında tutarak başkasına aktaran kişinin Allah yüzünü ak etsin. Nice ilim yüklenen kişiler vardır ki bazen onu kendisinden daha anlayışlı birisine aktarabilir. Nice ilim yüklenen kimse de vardır ki kendisi dirayetli olmaz’.²³²

İstidlal Yönü: Bu hadiste haberi vahit almanın vücûbuna delil vardır. Bu hadis bilgi ve ameli beraber ifade etmektedir. Çünkü insanlara tebliğ ve kelamın korunmasını emretmektedir. Haberi vahit ile amel vacip olmazsa ondan görevi eda etmesini emretmez, özellikle de tek fertten olursa. Hücet kalabalık grup tarafından olsaydı Hz. Peygamber şöyle derdi: نَضَرَ اللَّهُ جَمَاعَةً سَمِعُوا مِنَّا yerine امْرَأَ سَمِعَ derdi. Bu da tek kişinin haber verdiği şeylerde tasdiki, kendisinden sabit olan şeylerle amel etmeyi ve haberinin yakîn bilgi ifade etmesinin vücûbuna delalet etmektedir.

²³¹ El-Buhârî, Hadis No .6937, c.6, s. 2685.

²³² Ebu Dâvud, Suleyman b. Eş’as es Sicistânî (ö. 275), *Sunen Ebî Dâvud*, Dâru’l-Fikr t.s. Kitâb: el İlm: Bâb: Bâbu Fadli Neşri’l İlm, Hadis No: 3660, c. 2, s. 346.

وَعَنْ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: " لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْمَدِينَةَ صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُحِبُّ أَنْ يُوجِّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا، فَوُجِّهْ نَحْوَ الْكَعْبَةِ وَصَلَّى مَعَهُ رَجُلٌ الْعَصْرَ ثُمَّ خَرَجَ فَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ: هُوَ يَشْهَدُ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَنَّهُ قَدْ وَجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ فَانْحَرَفُوا وَهُمْ رُكُوعٌ فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ "

Berâ (r.a)'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber Medîne'ye ilk geldiğinde on altı veya on yedi ay Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldılar. Kiblesinin Beytü'l-Harâm'a doğru olmasını arzu ediyordu. Allah (c.c.)

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾

"Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz".²³³ Ayetini indirdi. Hz. Peygamber yüzünü Kâbe'ye çevirdi ve bir kişi onunla ikinci namazını kıldı. Bu sahabî Mescit 'den çıktı. Yolu bir Ensar topluluğuna uğradı. Cemaat rükû hâlindeydi. Onlara: Allah için şehâdet ederim ki Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte Mekke'ye doğru namaz kıldım!» dedi. Onlar da oldukları yerde Beytullâh'a doğru döndüler.²³⁴

İstidlal Yönü: Bu hadiste haber'i vahitle amel etmenin vucubiyetine ve bilgi ifade ettiğine kesin delil vardır. Aksi takdirde Müslümanlar namazdayken dönmezdi. Bilgi ifade etmeseydi bulundukları hal üzereyken kendileri için yakini olarak sabit olan ilk kibleye yönelmeyi terk etmezlerdi. Onların haber'i vahidi kabulü hücciyetine delildir. Haber-i vahid hem amel hem de bilgi ifade eder. Ravinin doğruluğu zanlarına galebe geldiği takdirde onunla beraber de destekleyici şeye veya tevatür haddine ulaşan sayıya

²³³ Bakara 144.

²³⁴ El-Buhârî, Kitap: Ez Zekât, Bap: Ehzu's Sadaka mine'l Eğniyâ ve Turaddu fi'l Fukarâ Haysu Kânû, Hadis No: 6825, c. 6, s. 2648.

da ihtiyaç duymuyorlar. Bundan dolayı İmam Buhari bu hadislere şu sözüyle bab oluşturmuştur: Sadk bir tek ravinin ezan, namaz, oruç, ferâiz ve ahkâm’la alakalı haberinin cevazına dair bp.

5-

عن أنس بن مالك - رضي الله عنه - قال: إن أهل اليمن قدموا على رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فقالوا: ابعث لنا رجلا يعلمنا السنة والإسلام، قال: فأخذ بيد أبي عبيدة فقال " هذا أمين هذه الأمة

Enes b. Malik’ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yemen halkı, Hz. Peygamber’e geldi ve bize sünneti ve İslam’ı öğretecek bir kişi gnder dediler. Hz. Peygamber Ebu Ubeyde’nin elini tutu ve bu ümmetin eminidir dedi.²³⁵

İstidlal yönü: “Bize bir adam gnder ve Ebu Ubeyde’nin elini tuttu sözleridir.” Bu rivayette tek bir kişinin haber verme ve öğretimde yeterli olduğunu anladılar. Bu kişi akde ve şeriat yönünden İslam öğretimini üzerine aldı. Hz. Peygamber de Ebu Ubeyde’nin tek başına gönderilmesini anlayışlarını teyit etti. Burada huccet bir haberi vahid ile geçerli olmasaydı Hz. Peygamber onu gndermezdi. Burada bir tek ravinin akde ve şeriatla alakalı haberinde bir farklılık olsaydı Hz. Peygamber bunu ameli olarak açıklardı. Ayrıca Ebu Ubeyde’yi tek başına yollamazdı. Aynı hüküm Hz. Ali, Muaz ve Ebu Musa el-Eş’arī’nin gönderilmesinde de vardır. Hüccet sahabeyi, bu kavimlere tek tek göndermek ile geçerli olmasaydı Hz. Peygamber onları gndermezdi.

nc Nokta: İcmâ: Sahâbeden, tabiinden ve etbâu’t-tabiinden selef, ahkâm ve akaitte sahih hd haberin hccetolduğuna icmâ etmişlerdir. Fakat bunların delilleri (yani mütevâtir ve hd heberi), akaitte değil de hükümlerde amel edilen ve buna mukabil hükümlerde değil akidde amel edilen deliller diye taksim etmelerinin kaidesine

²³⁵ Müslim, Kitap: Fedilu’s Sahâbe ra. Bâb: Fedailu ebi Ubeyde b. Cerrah ra. Hadis No: 2419, c. 4, s. 1881.

rastlanmadı. Nitekim akaitte ancak mütevâtir hadisle delil getirilir diye bir kaideye rastlanmadı. Hatta bunlardan, sünnetin mütevâtir ve âhâd diye taksimine kadar bir kaideye de rastlanması söz konusu değildir. Biz geçen bahislerde bunları ele almıştık. Bilakis bütün bu taksimler fitne ve hadis uydurmaların zuhurundan sonra girmiştir.

Sahâbeden ve tabiinden haber'i vahitle iktifa ettiklerine delalet eden sayılamayacak kadar haber nakledilmiştir. Bunlardan birisi şöyledir:

Sahihayn'da İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İnsanlar Kuba'da sabah namazındayken biri geldi ve şöyle dedi: Hz. Peygambere bu gece bir ayet indirildi. Allah (c.c.) Kâbe'nin kible edinilmesini emretti. Kâbe'ye yönelin. Yüzleri Şam'a doğruydum Kâbe'ye döndüler. Bu kıssa *Bera'*, *Enes*, *İbn Abbas*, *İmâre b. Evs*, *Amr b. Afv*, *Sa'd b. Ebi Vakkas*, *Sehl b. Sa'd*, *Osman b. Hanîf* ve daha birçok tarikten başkalarından da rivayet edilmiştir.

Bu şahsın haberine nasıl itimat ettiklerine ve kendilerine göre sübûtu kesin olan kibleden nasıl döndükleri apaçık ortada. Şüphe yok ki Hz. Peygamber bunu biliyordu ve onları kınadığı da nakledilmedi.

Hatip Bağdadî: Tabiinin hepsi ve bunlardan sonra da diğer İslam şehirlerinde günümüze kadar gelen halef fakihler de tek bir ravinin haberiyle amel ediyorlardı. Bunlardan birinden de bize bunun reddi ve itirazı ulaşmamıştır. Vucubu, hepsinin anlayışı olduğu sabittir. Zira bunlar arasında bununla amel etme görüşünde olmayanlar olsaydı bizlere kendilerinden görüşleriyle beraber haber nakledilirdi.²³⁶

²³⁶ Bkz. El-Hatip el Bağdâdî, *el Kifâye fî İlmi'r Rivâye*, a.g.e., s. 72.

Razi, Âhad haberin hücciyetinin delillerini zikrederken şunu söylemekte: “Akıl: bir tek ravinin haberiyle amel etmek, zannî haberin def’ini gerektirmektedir. Haber’i vahitle amel etmek vaciptir”²³⁷

Âdemi şöyle demiştir: “Bazı sahâbenin ameli, hatta onlardan müçtehit olanların çoğunun ve diğerlerinin ise reddi hakkında sükûtu, haberi Âhâd ile amelin varlığı üzerine icma hükmündedir”²³⁸.

Şevkânî: Sahâbe ve tabiinin vahit haberle istidlal yapmaya icmâsı, icmadandır.’ Aynı şekilde bu icma yayıldı ve kimse de bunu inkâr etmedi. Bunu biri inkâr etseydi bize nakledilirdi. Bu da kavli sarih (şüphe gerektirmeyen söz) gibi, ittifakla bilgiyi kabul etmeyi gerektirir.

Dördüncü Nokta: Kıyas: Cumhur kıyasla istidlal yaptı. Sâlim aklın, sübût ve amel yönünden sahih hadisler arasında ayırım yapması mümkün değildir. Zira bunlar Allah (c.c.).’nun bize kendisiyle amel etmemizi emrettiği şeriattandır. Akaidde hadislerle amel etmek ahkâmı hadisleri almaya kıyas edilmektedir. Bunlar:

1-Hadisleri almayı vacip kılan şeriat.

2- Bütün hadisler Hz. Peygamber’in kandilindendir.

3- Kur’an’ın sözlü, ameli açıklaması olduğu için ve Sünnet genel olarak Kur’an’ın koruyucusu olduğu için bu hadisleri almanın vücûbuna delildir.

²³⁷ Muhammed b. Ömer b. el Hüseyin er Râzî, *el Mahsul fi İlmi’l Usul*, a.g.e., c. 2, s. 809.

²³⁸ Ali İbnu Muhamed El Âdemi Ebul Hasen, *El ilhkemu fi Usulil ahkem*, a.g.e., c.2, s.97.

Diğer Gurup: Bir topluluk, -Rafiziler, mutezilenin muteehhiri, Şia ve bunları takip eden müsteşrik ve müsteğribler ²³⁹ - âhâd haberle ne akaidde ne de ahkâmda mutlak olarak amel edilmemesi görüşündeler. Zira âhâd haber bunlara göre sadece zann ifade eder. Zann hak adına hiçbir şey ifade etmez. İbn Hazm şöyle diyor: İslam ümmetinin hepsi sika bir tek ravinin Hz. Peygamber'den haberinin kabulü üzeredir. Ehli Sünnet, Hariciler ve Şia gibi her bir fırka amelini buna göre yapmaktadır. Taki yüzüncü yılda mutezile kelimcileri ortaya çıkıncaya kadar. Bunlar bu hususta icmâya muhalif oldular. ²⁴⁰ Bu gurubu en önemli delilleri:

Birincisi:

(وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ)

“Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme” ²⁴¹

İstidlallerinin Yönü; Âhâd haberi almak, bilgimizin olmadığı şeylerin peşine düşmek, bunlarla şahit getirmek ve görüş belirtmektir. Çünkü âhâd haberi almak, zanna dayalıdır.

²³⁹ Bkz. Mustafa b. Hüsni es Sıbâî, *es Sünne ve Mekânetuhê fi't Teşrîi 'l İslâmî*, Baskı: 2, el MektEbu'l İslâmî, Dımişk- Sûriye, Beyrût 1402/1982, c. 1, s.167.

²⁴⁰ Bkz. Ali b. Muhammed elÂmidî, *Ebu'l Hasen, El İhkam Fî Usûli'l Ehkâm*, Thk: Seyyid elCemîlî, c.1, s.2.

²⁴¹ İsra,17/36

İkincisi:

﴿إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾

“Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz”²⁴²

İstidlal Yönü; Âhâd haber zann ifade eder. Zann burada tahrimi gerektirerek zemm makamında gelmiştir. Fûrûda âhâd haberle kulluk caiz olmadığı takdirde itikadi meselelerde kulluk yapmamak daha evladır.

Üçüncüsü:

"أَقْصَرَتِ الصَّلَاةُ أَمْ نَسِيتَ"

Zulyedeynin iki rekâtta sonra Hz. Peygamber’in, namazda selam verdiğiğinde, verdiği haberde, kendisine namazı kısalttın mı yoksa unuttun mu diye sorulunca tevakkuf etti. Safta buluna Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir’e haber verdi ve onu tasdik ettiklerini görünce namazı tamamlayıp sehiv secdesi yaptı. Bir tek kişinin haberi hüccet olsaydı Hz. Peygamber, sualsiz ve tevakkuf etmeden tamamlardı.

Dördüncü:

Bir gurup sahâbeden âhâd haberin reddi gelmiştir. Hz. Ebubekir nineye mirasta Muğire’nin haberini Muhammet b. Müslime’nin haberi bu habere katılınca kadar ret etmiştir. Hz. Ömer, Ebu Musa el Eşari’nin izin istemeyle alakalı haberini Ebu Said el Hudrî kendisiyle beraber bunu rivayet edene kadar ret etmiştir. Hz. Peygamber de Hz. Ebubekir dışında bir kişi yemin edene kadar bir tek kişinin haberini kabul etmiyordu. Hz.

²⁴² Necm, 53/28

Aişe de İbn Ömer'in ölen kişinin ailesi kendisine ağladığı için ölüye tazip yapıldığı haberi reddetmiştir.²⁴³

Bütün bunların üzerine haber'i-vahit'le amel etmeye muhalif hiç kimse tutulmaya elverişli hiçbir şey getirmedi. Her kim Hulefa ve diğer Sahâbenin, tabiinin ve etbâu't-tabiinin âhâd haberle amelini iyice incelese buna sıkça rastlar. Şöyle ki; Bazı hallerde âhâd haber ile amel etme hususunda bazılarında tereddüt meydana gelse bile, bu haber-i vâhid dışında sıhhatte bir şüphe, râvîde töhmet, ağır basan bir muarızın varlığı veya buna benzer dış sebeplerden dolayıdır ²⁴⁴.

2.5. Muhaddis, Usûlcûler ve Fakihlere Göre, Sikanın Haberdeki Önemi

Sikanın ziyadesi meselesi, eski ve yeni ulemanın ihtilaf ettiği birçok Fıkıh hükümlerinde, akait ve ahlaki meselelerde kaynak olmasından dolayı Hadis Usûlü meselelerinde hassas ilmi bir noktayı teşkil etmektedir. Bu mesele, eski ve yeni ulema arasında son derece önemli bir yer edinmiştir. Zira bunun için kitaplarında ve makalelerinde özel bir bahis yaptılar. Bu meselenin son derece önemli olması ile beraber ne var ki birçok kapalılık bu meseleyi ihata etmektedir. Buradan da birçok şer'î alanda İslam ümmetinin karşı karşıya kaldığı olumsuz sonuçlar meydana gelmiştir. Bunların en tehlikelisi, çağdaş ilim adamlarının kitaplarında hadis eleştirmenlerinin i'lal yaptıkları sikanın ziyadelerini tashih etmeye vesile etmeleri için 'Sikanın ziyadesi, ıstılah kitaplarında kararlaştırıldığı gibi makbuldür' sözünden alınır. Zira muhaddislere göre en önemli eleştiri yerleri aşamalı olarak kayıp edilir.

²⁴³ Ali b. Muhammed el Âmidî Ebu'l Hasan, *el İhkâm fî Usuli'l Ahkâm*, a.g.e., c. 2, s. 60.

²⁴⁴ Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş Şevkânî el Yemênî, *İrşâdu'l Fuhûl ilê Tahkîkî'l Hakk min İlmi'l Usûl*, a.g.e., c.1 s.49.

Hadis eleştirmenleri, bazı münasebetlerde, sika veya daha sika olanın ziyadesinin kabulünü sınırladıkları halde, aceleci okuyucuya onların bu konuda ki tavırları mutlak kabul diye sezilebilir. Bu durumda sika veya daha sika râvînin haline göz kapayarak ziyadenin bazen reddi bazen de kabulü şeklinde görünen eleştirel işlem, kendilerinden genel bir hüküm olmadığı, hadisin unutulma, vehm ve hata ihtimaline delalet eden karışıklıklardan sâlim olduğuna emin olmalarından sonra ziyadeyi kapsayan delillerin gereğince veya hadiste ziyade yapan sika râvînin halinde asl'a dönmekle ancak ve sadece kabul ettikleri şeklinde tefsir etmek yeterli olur.

Belki birçok muasıra göre sikanın ziyadesi meselesinin teori ve pratikte eleştirmen muhaddislerin metoduna uzak kalmasına en çok katkı sağlayan etkenlerden biri, İbn Salah'ın mukaddimesinde ve daha sonraki ıstılah kitaplarında sikanın ziyadesi ve şazz, münker, illet ve daha başka bununla ilişkili haber çeşitleri arasında mevzû birliği olmamasıdır. Zira aralarındaki (haber çeşitleri arasındaki) bağlantıyı berraklaştırmaya yoğunlaşmadan bu meseleye (sika'nın ziyadesine) farklı başlıklarda değinilmiştir. Böylece okuyana, her biri diğerinden boyutları ve özellikleriyle ayrılan müstakil türler olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde, fukaha ve Usûlcülerin yöntemini kullanarak aralarında telfik yaparak muhaddislerin bu konuyla başa çıkma yöntemleri meselenin karmaşık hale getirilmesinde büyük rolü vardır. Bu ikili tarzı metod edinmiş olarak bulduğumuz ilk kitap Hatip Bağdadi'nin 'el Kifaye' kitabıdır. Bu kitap daha sonra gelenler için yerleşik bir metot olmuştur. Zira bunlar kitaplarında hadis münekkitlerinin görüşlerini aşacak şekilde her birinin delillerini zikretmekle beraber bu mesele de (ziyadetü sika) kelim ve Usûl ehlinin görüşlerini geniş bir şekilde aktarmıştır.

-Fukaha ve Usûlcülerin Tavrı

Usûlcüler sikanın ziyadesi meselesini açıklamak suretiyle ele almışlardır. Usûlcülerin bu meseleyle ilgileri, hadis Usûlü ulemasının ilgisinden daha büyüktür. Fakat daha önce geçtiği gibi usûlcülerin ‘ziyadenin manasında genişliklerine nazaran aralarındaki ihtilaf açıktır. Zira usûlcüler, sahâbe râvîleri muhtelif bile olsa birbirine yakın hadisleri bu meseleye dahil etmektedirler.

-Bu Meseledeki Meşhur Görüşler

1.Mutlak Kabul: Kayıtsız ve şartsız olarak. Ziyade ne zaman sahih olursa muhalefet edenlere bakmaksızın alınır. Bu fıkıh ve Usûl imamlarının görüşüdür.²⁴⁵

Ğazalî: Sika ravinin hadisin ziyadesini nakli esnasında, topluluktan ayrı düşse bile, cumhura göre makbuldür. İster lafız yönünden isterse mana yönünde olsun aynıdır. Çünkü hadisin naklinde, bütün hafızlarda ayrı düşse bile makbuldür. Ziyadede tek kaldığı takdirde adil ravi, mümkün olan şeylerle itham edilmeyeceğinden, aynı durumdadır²⁴⁶. Şafî mezheb.in cumhuru, Cüveynî, Ebu İshak eş Şirâzî²⁴⁷ Âmidî²⁴⁸, ve diğerleri de bu görüştedir. ²⁴⁹. Hatta İbn Hacer şöyle demiştir: Bundan daha tuhafı, Şafînin nassının

²⁴⁵ Bkz. Alî b. Hasan Alî b. Abdülhamid el Halebî, *en Nüket ale Nuzhetu'n Nazar Fî Tevdîhi Nuhbetu'l Fiker, a.g.e.*, c. 2, s.688.

²⁴⁶ Bkz. Muhammed b. Muhammed el Ğazalî, *el Mustasfâ, fî ilmi'l Usûl, a.g.e.*, c. 1, s. 238.

²⁴⁷ Bkz. Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö. 476), *et-Tabsir fî Usûli'l-Fıkh, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1403 s.321.*

²⁴⁸ Bkz. Ali b. Muhammed el Âmidî Ebu'l Hasan, *el İhkâm fî Usuli'l Ahkâm, a.g.e.*, c.1, s.108.

²⁴⁹ Bkz. Alî b. Hasan Alî b. Abdülhamid el Halebî, *en Nüket ale Nuzhetu'n Nazar Fî Tevdîhi Nuhbetu'l Fiker, a.g.e.*, c. 2, s.688.

aksine delalet etmesine rağmen birçok şafinin sikanın ziyadesini kabulüne dair görüş söylemeleridir.²⁵⁰ Nevevî de musannaflarında buna göre işlem yapmıştır.²⁵¹

Hanefî olan Serahsî'nin usûlündeki kelamının zahiri de budur. Mezheb.in görüşünü şöyle söylemektedir: İki haberden birinde ziyâde olduğunda ve bu ikinci haberde zikredilmediğinde bizim burda görüşümüz, râvi tek olduğu takdirde ziyadeyi ispat edenin hadisi alınır. Bu ziyadenin bazı rivayet yollarında hazfî, râvinin zabtının az olmasını ve işitmekten ğaflet üzere olması durumu muhal kılmaktadır. Hanbelilerden İbn Recep: Bu bapta Ahmed b. Hanbel'in buna delalet eden sözü: Sikanın sikalar arasında olan bir hadiste lafza ziyadesi, şayet ziyadeyi zikretmeyenlerden ezber konusunda daha iyi olmaz ise ve tâbi de bulunmazsa, tek kalması kabul edilmez. Eğer sika ravi o ziyadeyi zikr edenlerden ezber konusunda daha iyi olur ise o zaman imamdanda iki rivayet var. Çünkü bir defasında من المسلمين hadisinde imam malik lafzının ziyadesinde şunu söylemiştir: 'iki Ömer hadisinde bunu buluncaya kadar onu korkuturdum'. Bir defasında da: imam malikin lafzı, bir hadiste tek kaldığı takdirde, o sikadır ve bir kişi reyle söylediğinden daha sabittir dedi.

Bu Görüş Sahiplerinin Delilleri

1.Sikanın ziyadesi meselesinin haber-i vahid ile kıyası: Buna dair şöyle demekteler: Şüphesiz hadiste tek bile kalsa kabul edilir. İbn Hazm bunu açıklamış ve şöyle dedi: bir tek ravinin dışında kimse rivayet etmemiş veya o ravinin dışında bir mürsel veyahut zayıf birinin rivayet ettiği hadisi adil ravinin rivayet etmesiyle, kendisi dışında hadis ravilerinden birinin rivayet etmediği zâit lafzı âdil ravinin rivayet etmesi arasında bir fark

²⁵⁰ Alî b. Sultan Muhammed, Ebu'l Hasan Nureddin Molla el Herevî el Kâri, *Şerhu Nuhbetu'l Fiker Fî Mustalahâti ehl'il Eser*, a.g.e., s.72.

²⁵¹ Alî b. Hasan Alî b. Abdülhamid el Halebî, *en Nüket ale Nuzhetu'n Nazar Fî Tevdîhi Nuhbetu'l Fiker*, c.2, a.g.e., s.688.

yoktur. Bunların hepsinin rivayeti aynıdır. Hafız-adil bir tek ravinin haberinin vücûbunda takdim ettiğimiz burhanla kabulü gerekir ²⁵². Bu ziyâde ve isnadın ikisi de hafız-adil bir tek ravinin haberidir. İkisinin de kabulü farz kılınmıştır. Adil olanın lafızda tek kalması bütün hadiste tek kalması gibidir. Aralarında fark yoktur.²⁵³

2.Rivayette sika ravinin ziyadesini haberde şahidin ziyadesine kıyas etmek. Nitekim haberde şahidin ziyadesi kabul edilir. Rivayette de uygun olan budur. Çünkü ziyade, töhmetle merdud olsa bile, şehadetle bozulmaz.

3. Ravînin Ziyadesi, işitmekle kesinleştirmiştir. Diğerleri red etmekle ziyadenin yokluğunu kesinleştirmediler.²⁵⁴ Bu Usûl kaidesine dayanmaktadır: ‘İspat nefyin önüne geçer.’²⁵⁵

2.Mutlak Ret: Sikanın ziyadesinin kabul şartlarının hepsi sağlansa bile kabul edilmez. Çünkü ziyâdeli hadisin ravîsi sika olanlara muhalif olmuştur. Bu Ebheri’nin bazı Malikilerden ²⁵⁶ naklettiği sözü ve kendi seçtiği görüşüdür. ²⁵⁷ Hanefilere de nispet edilmiştir.²⁵⁸ Hanefi olan İbnu’l Hanbelî ‘Kafvu’l Eser’ adlı eserde şöyle demiştir: Bazı hadis ashabı mutlak olarak ziyadenin reddi görüşündedir. Ebu Hanife’nin ashabının

²⁵² Bkz. Cuveynî, İmamü’l-Haremeyn Abdul Malik b. Abdillâh (ö. 478), *el-Burhân fî Usûli’l-Fıkıh, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye*, Beyrut 1418, c. 1, s. 425.

²⁵³ Bkz. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *el İhkam fî Usuli’l Ahkâm*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, a.g.e., c. 2, s. 223.

²⁵⁴ Bkz. Ibid, a.g.e., c.1, s. 425.

²⁵⁵ Bkz. Muhammed Sıdkı b. B. Ahmed b. Muhammed, *Mevsûatu kavâidi’l Fıkhiyye*, Müesseses Er Risâle, Beyrût 1424/2003, c.1, s.173.

²⁵⁶ Bkz. Muhammed el Emin b. Muhammed el Muhtar eş Şenkîti, *Şerhu Merâkî’s Suûd*, Thk: Ali b. Muhammed İmrân Baskı: 1, Mecmau’l Fıkhi’l İslâmî, Cidde, dâru âlemi’l Fevâid 1426, c.1, s. 173.

²⁵⁷ Bkz. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es Sehâvî, *Fethu’l Muğis bi Şerhi Elfiye El Hadis li’l İrâkî*, Thk: Ali Hüseyin Ali, Baskı: 1, Mektebetu’s Sünne, Mısır 1424/2003 c.1, s. 248.

²⁵⁸ Bkz. Cuveynî, İmamü’l-Haremeyn Abdul Malik b. Abdillâh, *el-Burhân fî Usûli’l-Fıkıh, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye*, a.g.e c.1, s. 425; Abdurrahman b. Ahmed b. Recep b. Hasan, *Şerhu ileli’t Tirmizî*, a.g.e., c.1, s. 243.

çoğundan da nakledilmiştir.²⁵⁹ Ayrıca bazı hanbeliler de bu görüşü imam Ahmed'e bir rivâyette nispet etmiştir.²⁶⁰

Bu Görüş Sahiplerinin Delilleri

1. Ravinin zaptı, zaptın şartlarını bilinenlerin onayıyla maruf olmalıdır. Bunlar onu rivayette onaylamadığında zaptı bilinmez.²⁶¹ Bu durumda sika olması kesinleşmez.

2. Galat ve sehvin bir kişiye bulaşma ihtimali, topluluğa bulaşma ihtimalinden daha çoktur.²⁶²

Bunun şahidi: bir topluluk bir mecliste toplantı yapsa ve meclisin ilmi şahsiyetinden bir kelam nakletseler ve bunlardan biri de işittiklerine-rivayet ettiklerine aşırı ihtimam göstermemesine rağmen diğerleri haricinden bir ziyadede tek kalsa işitenler bu ziyadeyi çıkarırlar.²⁶³ Bundan dolayı haberle alakalı ittifak edilen lafız kesindir ve ziyâdede de şüphelidir. Yakın olan şekle terk edilmez.²⁶⁴

3. Asıl ziyadeyi terk etmek ve ziyadesiz olanı kabul etmektir. Evla olan budur.²⁶⁵ Çünkü asıl olan beraet'i-zimmedir. Lafzın Braatı şüpheli bir durumla karşı karşıya gelmiştir. Bu, birinci noktada (başlıkta) geçtiği gibi, ziyadenin terki yakîn olmadığı durumlardadır.

²⁵⁹ Bkz. Zafer b. Ahmed b. Latif el Osmânî, *Kavâid fî Ulûmi'l Hadis*, Thk: Abdulfettah Ebu Ğudde, Dâru'l Kalem-Beyrut, 1392/1972, s.123.

²⁶⁰ Bkz. Abdurrahman b. Ahmed b. Recep b. Hasan, *Şerhu ileli't Tirmîzî*, a.g.e., c. 1, s. 242.

²⁶¹ Bkz. Ebu Husyen Muhammed b. Ali el Basri el Mu'tezilî, *El Mutemed Fi Usûli'l Fıkh*, a.g.e., c.2, s.131.

²⁶² Bkz. Alî b. Muhammed el Âmidî Ebu'l Hasan, *El İhkâm Fî Usûli'l Ahkâm*, a.g.e., c.2, s. 110.

²⁶³ Bkz. Ebu'l Hueyn Muhammed b. Ali el Basrî el Mu'tezilî, *el Mutemed fî Usuli'l Fıkh*, a.g.e., c. 2, s.131.

²⁶⁴ Bkz. Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *et-Tabsir fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fıkr, a.g.e., s. 323.

²⁶⁵ Bkz. Alî b. Muhammed el Âmidî Ebu'l Hasan, *El İhkâm Fî Usûli'l Ahkâm*, c.2, a.g.e., s.110.

4- Bu ziyadenin bir aslı olsaydı, Hz. Peygamber bazılarını buna has etmezdi çünkü bu ziyadeyi nakletmeleri ve muâriz olmaları sonrasında kalanların hataya maruz bırakılmaları gerektirirdi.²⁶⁶

5- Ravilerin âdeti hadisleri tefsir etme ve bunu da haber cümlesine katma şeklinde cerayan etmektedir. Bu ziyadenin bu cinsten ziyâde olduğuna emin olunmaz ve kabul edilmemesi gerekir.²⁶⁷

3-Tafsil

Belli şartlar sağlandığında ziyade kabul edilir. Bu şartlar bir fakihten diğerine değişebilir. Bazı müteahhirîn uleması da bu görüştedir. Bunların ortaya koyduğu şartlara nazarla, bazılarının neredeyse üzerinde icmâ edildiği şartlar olduğu gözlemlenmektedir. Bu şartlar:

1. Sema (işitme) Meclisinin Farklı Olması: Usûlcüler arasında buna ittifak edilmiştir. Mutlak kabul edenler veya mutlak reddedenler olsun aynıdır.

2. Ziyadeyi terk edenlerin adedi, ğafleti tasavvur edilemeyecek sayıya ulaşmaması: Çünkü tek kişinin galata düşmesi ihtimali, galatı tasavvur edilemeyecek sayıda kişinin düşmesi ihtimalinden daha evladır. Doğrusu, eğer durum böyle olmaz ise, yani Ziyadeyi söylemeyen sika ravilerin aynı ziyadede gafil olması mümkün ise fukaha, muhaddis ve mütekellimin cumhuru (tahrir sahibine göre de) bu ziyadeyi kabul etmektedir. Tercih edilen de bu görüştür.²⁶⁸

²⁶⁶ Bkz. Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *et-Tabsir fî Usûli 'l-Fıkh, Dâru 'l-Fikr, a.g.e., s. 323*

²⁶⁷ Bkz. Ibid, s. 323

²⁶⁸ Bkz. Muhammed Emin b. El-Buhârî, *Teyşîru't Tahrîr, a.g.e., c.3, s.109.*

3. Ziyadenin Naklin Gerektirdiği Şeylerden Olmaması: Şayet naklini gerektiren şeylerden olur ve bazı râvîler bu ziyadede cemaatten tek kalırsa bunlar ret olunur. İbnü's Subkî bunu rivayet etmiştir. Ve bu umumu belvada haber- i vahidi kabul etmeyenlerin mezhebe de uygundur. Çünkü naklini gerektiren şeylerin ziyadesi umumu belvadaki rivayette tek kalmaktan daha hususidir.²⁶⁹

4. Ziyadeyi Rivayet Etmeyenin Açıkça Ret (Nefyi) Etmemesi: Eğer ziyadeyi kabul edilir bir şekilde, ben duymadım demesi gibi, ifade ederse ziyade kabul edilir. Nefy (ret) edecek şekilde, “peygamber bunu demedi” demesi gibi, ifade ederse ziyade kabul edilmez.

5. Ziyadenin İrabı ve Manayı Değiştirmemesi

Ziyadenin ravîsinin zaptı daha güçlü olması durumu hariç, ziyade bundan bir şey değiştirirse hükmü ret olunur. Ebu Hüseyin Basri²⁷⁰, Razi ve diğerleri bu görüştedir.²⁷¹

Usûlcülerin ve fakihlerin bu meseledeki görüşlerinden anlaşılacağı üzere, kabul ve ret yönünden sikanın ziyadesi meselesi etrafında çokça ihtilaf etmedikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Zira mutlak ret bazı ulemaya nispet edilmiştir ancak Bunlar (Hanefiler gibi), mutlak reddi açıklamadılar. Bu nispeti yapanların sözleri ve delilleri bu âlimlere muhalif olanların kitaplarından alınmakla beraber onların mutemet kitaplarından istinbâtı mümkün değildir.

Şartlı kabulü fikrini ileri sürenler, mutlak kabul fikrinin sahiplerinin belirttikleri görüşlere muhalif şeyleri getirmediler. Burada ortaya koydukları şartlar genel şartlardan

²⁶⁹ Bkz. Hasan b. Muhammed b. Mahmut el Itâr eş Şafî, *Haşiyetu'l Itâr alâ cem'il Cevâmi li't Taç Abdulvehhab b. Subkî*, a.g.e., c.2, s.167.

²⁷⁰ Bkz. Ebu Hüseyin Muhammed b. Ali el Basri el Mu'tezîlî, *El Mutemed fî Usûli'l Fıkh*, a.g.e c.2, s.129.

²⁷¹ Bkz. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er Râzî, *El Mahsul fî İlmi'l Usûl*, a.g.e c.1, s. 678-679.

ibarettir ve ziyadeyi mutlak kabul edenlerin mezhebin tafsil ve şerhe benzetilmesine daha uygundur. Metnin ziyadesinde açıklama yapan âlimler, mutlak olarak isnadın ziyadesini kabul etmeleri ve isnatta ziyadenin hükmü metinde ziyadenin hükmü gibidir demeleri buna delalet etmektedir.

-Muhaddislerin Tavrı

Birçok usûlcü ziyadenin mutlak reddi görüşünü muhaddislere nispet etmiştir.²⁷² Sahih olan; hadis usulü âlimleri bu meselede açık olarak ihtilaf ettikleridir. Onların ihtilafı ziyadenin kabul veya reddi yönüyle değil, bilakis makbul ziyadede bulunması gereken şartlar hakkındadır. Bundan dolayı müteahhirîn (son dönem âlimleri) bu meselede iki gruba ayrılmışlardır: Muhaddislerin kaidelerine göre cereyan eden râvî sika olduğu takdirde mutlak kabul görüşünde olan grup ve bu meselede tafsili düşünen grup.

Zahirden, yukarıdaki sözden anlaşılan birinci grubun fukaha ve Usûlcüleri takip etmiş olmasıdır. Usûlcülerin metoduna yakınlık veya uzaklığının boyutunu açıklamak ve muhaddislere göre doğru olan metoda giriş olması için bunların ifadeleri üzerine durmaya mâni yoktur.

İlk Grup: Ziyadenin mutlak kabulünü söyleyenler: Hatip Bağdadi: fukaha ve hadis ehlinin cumhuru şöyle demektedir: Sikanın ziyadesi ziyadede tek başına bile kalsa makbuldür. Ziyade şeri hüküm ile alakalı olsun olmasın, ziyadenin olmadığı başka haberde tespit edilen hükümlerde noksanlık gerektiren ziyade olursa veya sabit hükmün tefsirini gerektiren veya gerektirmeyen ziyade arasında ayırım yapmadı. Ziyade ister

²⁷² Bkz. Ebu Hüseyin Muhammed b. Ali el Basri el Mu'tezilî, *El Mutemed fî Usûli'l Fıkh*, a.g.e., c. 2, s. 129

râvînin rivayet ettiği haberde bir defa noksan sonra da onu ziyâdeli olarak rivayet etsin veya bu ziyadeyi kendisi rivayet etmeyerek başkası rivayet etsin aynıdır.²⁷³

Mutlak kabulü savunan ulemanın, bunun muhaddisin cumhurunun görüşü olduğunu tekit etmesine rağmen ne var ki mütekaddim eleştirmenleri, ziyadenin mutlak kabulü açıklaması tespit edilmemiştir. Bu sadece bu meselede mütesahil olanların görüşünde sahihtir. Bunu da İbn Hibban ve Hâkim temsil etmektedir.²⁷⁴

Diğer Gurup: Rivayetlerde tercihi dile getirenler. Bunların bu meselede iki yolu vardır.

Birinci Yol: Sayı ve hıfz yönüyle tercih²⁷⁵; ziyadeyi rivayet edenler sıdıkta aynı iseler şüphesiz, ziyade iyi hafız olandan kabul edilir. Ziyadeyi rivayet edenler sayı olarak, rivayet etmeyenlerden daha çok veya içlerinde kendinden daha iyi bir hafız veya birçok hafız olsa ve aslında kendisi (ziyadeyi rivayet eden) sadûk da olsa ziyadesi kabul edilmez.²⁷⁶

İkinci Yol: Tercih her bir hadiste güçlü olana göre yapılmaktadır. Bu meseleyi - razı olmasa bile- İbnu'l Cevzi nakletmiştir. Buhari ve Müslim'in hadisin terkine bir sebep olmaksızın bıraktıklarını da zikretti; Mevkuf merfûya muarız olduğu takdirde şöyle demektedir: Herhangi bir veçhi (sebeup) olmaksızın bırakmıştır. Çünkü merfu hadis ziyadelidir. Ve sikadan ziyade makbuldür. Ne var ki birçokları hadisi mevkuf ve bir kişi

²⁷³ Bkz. Ebubekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el Hatîb el Bağdâdî, *El Kifayet fi İlmi'l Rivâyet*, a.g.e., s. 464/465.

²⁷⁴ Bkz. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es Sehâvî, *Fethu'l Muğis bi şerhi Elfiye el Hadis li'l Irâkî*, a.g.e., c.1, s.246

²⁷⁵ Genel olarak ulema Hıfz lafzı ile zapt kavramını kastetmektedir. Çünkü ezbere itimat etmek ilk asırlarda daha büyüktü. İmam malik hariç hıfzı kimsenin şart koşmaması buna delalet etmektedir. Bkz. Ebubekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el Hatîb el Bağdâdî, *el Kifaye fi İlmi'r Rivayet*, a.g.e., s. 262-263.

²⁷⁶ Bkz. Alî b. Hasan Alî b. Abdülhamid el Halebî, *en Nüket ale Nuzhetu'n Nazar Fî Tevdihi Nuhbetu'l Fiker*, a.g.e., c. 2, s.690.

de merfû yapar. O zaman zahir olan tek kişinin yanlış olmasıdır. Bunun caiz olduğu kabul edilirse tek kişi diğerlerinden daha hafız olduğu kabul edilir.²⁷⁷

İkinci gurup imamların yollarını aşağıdaki gibi açıkladı:

1- İki farklı ravinin rivayetinde eksik-fazla olur ama ezberde, itkanda ve adette denk iseler; bu durumda hükmü iki taraftan biri bir karineyle ağır basıncaya kadar tevakkuf edilmesidir.

2- Veya raviler ezberde ve itkanda denk ama sayı da değildirler. Bu durumda sayı itibari ile fazla olanların rivayeti kabul edilir. Hıfz ve itkanda eşit değilseler ama adet itibari ile eşit iseler o zaman ezberi ve itkanı en iyi olanın sözü alınır. Bu ehli hadise göre amel edilmek üzere ittifak edilen kaidedir. Hafız Alaî de bu görüştedir.

3- Veya ezberde değilse sikalıkta eşittirler. Bu durumda kabul hükmü en hâfız olana göredir.

4- Veyahutta sikalıkta eşit değillerdir. Bu durumda kabul hükmü en sika olana göredir.

5- İhtilafın bir sikanın diğer sikayla yer değiştirmesi halinde olması durumunda her ikisi de makbuldür. Çünkü isnat hangi açıdan değerlendirilirse edilsin sikadan olur.

6- İki isnattan birinin ravilerinin daha hafız diğerinin ravileri daha çok olması hali, bu durumda ihtilaf edilmiştir. Kimisi en hafız olanları öne almakta kimi de en fazla olanları öne almakta. Fakat sayı olarak daha fazla olanın sayısı güçlü bir seviyeye ulaşmadıkça yani hata üzere toplanmaları uzak ve nadir bir sayı, bu durumda hata sayı az

²⁷⁷ Bkz. Cemalettin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el Cevzî, Thk: Abdurrahman Muhammed Osman, *El Mevzuât, a.g.e.*, c.1, s.34.

olana nispet edilir. Şayet hıfz ve işini iyi yapmada ekseriyetten daha ağır basıyorsa vahite nispet ekseriyete nispetten daha yakîn olur. Hata, az sayıda olanlara nispet edilmesi sayı itibari ile fazla olana nispeten edilmesinden evladır hatta tek olan ravi hıfz ve itkan açısından daha iyi olsa bile durum böyledir.²⁷⁸

Bu bölümde anlatılan konular, bu meselede muhaddislerin görüşünün özetidir. Bunda müteahirinin mütekaddim hadis imamlarının mezheplerinin naklindeki farklılığın boyutu mülahaza edilmektedir. Bir grup mutlak kabul etmekte olduğunu söylüyor. Bir grup da mutlak ret etmekte olduklarını söylüyor. Bir grup da kendi karinelere göre hükmetmekte olduklarını söylemektedirler.

Bütün bunlar mütekaddim ulemanın bu meselede sarîh sözlerinin nadir olarak bulunmasından dolayıdır. Ve iki guruptan birinin diğerine tercihi, mütekaddim ulemanın sözü ile veya iki gruptan birini destekleyen uygulamalı örneklerle güçlendirilmiş olması gerekir.

²⁷⁸ Bkz. El Alâî, *Nazmu'l Fevâid limâ Tedammenehu Hadisu Zi'l Yedeyn mine'l Fevâid*, a.g.e., S: 201.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖRT FIKİH OKULUNA GÖRE USÛLCÜLER VE MUHADDİSLER ARASINDA HABERDEKİ İHTİLAFIN NEDEN VE SONUÇLARI

3.1. Dört Fıkıh Okulu Arasında İhtilafları

Bu mevzuya girmeden önce meşhur dört mezhep arasındaki ihtilafın önemini bilmek gerekir. Zira fikhî ihtilafları bilmek, içtihat yapabilmenin şartlarından ve aynı şekilde fetva verebilmenin şartlarındandır. Ulema, bunun önemini birçok açıklamayla teyit etmiştir. Örneğin bu konuda Hişam b. Abdullah Râzî: “Kim fukahâ’nın ihtilafını bilmezse fakîh değildir.”²⁷⁹ ve Ata: “İnsanların ihtilafını bilinceye kadar hiç kimsenin insanlara fetva vermemesi gerekir. Bu şekilde olmazsa (ihtilafı bilmezse) elindeki daha sağlam olan ilmi da bilemez.”²⁸⁰

Ayrışma (ihtilaf), bütünüyle akâid çerçevesinde deveran etmesi yerilse bile, Kur’an ve Sünnetten nassın gelmediği hususlarda fikhî ihtilafın kötü olmadığını bilakis bu ihtilafın Kur’an ve sahih sünnetin manalarını derin ve ciddi incelemekten ve bu ikisinden kıyasla istinbât edilenlerden ibaret olduğunu, özellikle de şer olmadığını dile getirmek gerekir. Bu gerçek ayrışma olmayıp bilakis nazar ve vecihlerdeki hilaftır. Her bir fakih başka bir fakihin ulaştığı en güzel şeylerden yardım alır. Sonra da görüş olarak ya onaylar ya da muhalif olur.

İhtilaf meselesinde ulemadan nakledilenlerin çoğunun ihtilafta ümmet için rAhmed ve hayır olduğunu teyit etmesine rağmen bazı ulemadan da bunun aksi rivayet edilmiştir.

²⁷⁹ Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdulberr b. Âsım enNemrî elKurtûbî, *Câmiu beyan’ul İlmi ve fadlihi*, Thk: Ebu’l Eşbêl ez Züheyrî, Baskı: 1, dâru İbni’l Cevzî, elMemleketu’l Arabiyye esSuûdiyye, 1414/1994, c.2, s.815

²⁸⁰ *İbid.*, c.2, s.816

İmam Mâlik'in şöyle dediği rivayet edildi: "Sahâbe'nin ihtilafında genişlik yoktur. Hak sadece tekdedir."²⁸¹ Muznî'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah (c.c.) ihtilafı zemmetmiştir ve ihtilaf anında Kitaba ve sünnete müracaatı emretmiştir."²⁸²

Bazı ulema iki bakışı cemetmiştir. Bunlardan biri de İbn Teymiyye'dir: İhtilaf hükmün gizlenmesinden dolayı büyük bir şerre götürmediği takdirde rAhmed ve hoş görülen bir şey olabilir. Zira hükmün mükellefe gizli olmasının hikmeti, açığa çıktığında kendisine sıkıntı olabileceğinden dolayı rAhmed de olabilir azap da olabilir. Zira ruhsat gerektiren şeylerin ilmini gizlemek de ceza olabilir.²⁸³

İhtilafın Manevi (Hakiki) ve Lafzi İhtilafa Taksimi

Tartışmanın serbest bırakılması, mukayeseli fıkıhta önemli işlerden olduğu, mukayeseli fıkıh konusunda uzmanlaşanların bildiği bir husustur. Bu yani tartışmanın serbest bırakılması, hakikatte ihtilaf olmayıp zahiri ihtilaf olanların hariç tutulması içindir. Zahiri hilaf olan iki görüşe itibar edildiği takdirde, lafzın ihtilafına ve hilafın varlığını vehmettiren tabire rağmen bu iki görüşte ittifak mevcut olabilir. Bu kavrama göre ihtilaf az önce zikredilen iki kısma taksim edilmiştir:

²⁸¹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, c.5, s.75.

²⁸² Ibid., c.5, s.61.

²⁸³ Bkz. Vizâretu'l Evkâf ve's Şuûni'l İslâmiyye, *el Mevsûatu'l Fıkhiyye*, a.g.e., c.2, s.296.

Manevi Hilaf

Muhtelif şerî sonuçların ve farklı hükümlerin üzerine terettüp ettiği hilafıdır. Başka bir ifade ile hilafın hükümlerin ve neticelerin ihtilafına tesir edecek şekilde lafızlardan manalara geçmesidir. Bu üç talakla boşamada meydana gelen mesele gibidir.

Lafzî Hilaf

Hilafın fikhî ıstılaha ve isimlendirmeye râci olduğu hilafıdır. Bu fukahanın cumhuru farzı vacip olarak isimlendirmesi gibidir. Bundan dolayı hakikatte ihtilaf bulunmayan meselede hilafın nakledilmesi hatadır. Aynı şekilde ittifakın da hilaf mahallinde nakledilmesi doğru değildir. Söyleyenin amacına hâlel getirmeksizin, bu görüşlerin toplanması ve hepsiyle görüş bildirmek mümkün olduğunda bu görüşlerde hilafın olduğunu nakletmek doğru değildir²⁸⁴

Hilaf ve İhtilaf arasındaki Fark

Bazı ulema hakiki hilaf (hilaf) ve lafzi hilaf (ihtilaf) diye isimlendirdi; İhtilaf, yol farklı amaç tek, hilaf da ise her ikisi de farklıdır. Genel olarak usûlcü ve fukaha dilinde hilaf ve ihtilaf lafızlarının kullanımı tek manadadır²⁸⁵

Ne var ki İmam Şatibi fıkıh ve Usûlu'l fıkıhtaki bazı müellifler hilaf ve ihtilafın arasını farklı bir manada ayırdılar; Hilaf, hevaya tabi olmaktan ortaya çıkar. Bu da içtihadın ihtiyaç duyduğu şeyleri ve de müçtehidin şartlarını, kaidelerini ve edeplerini

²⁸⁴ Bkz. Abdolvahhab Abdüsselam Tavîle, Bakınız: *Eseru'l Lügat fî İhtilâfi'l Müçtehidîn*, Baskı: 2, dâru's Selam 1420/200, s. 63.

²⁸⁵ Bkz. Ramazan b. Muhammed, *Şerhu Ramazan Efendi alê Şerhi'i Sa'd ale'l Akâidi'n Nese'fiyye*, Thk: Muhammed Hâdî es Semerhî el Merdîni, Baskı: 1, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye 2012, s.17; Eyyüp b. Musa el Hüseyinî el Kûfî, Thk: Adnan Derviş, Muhammet el Mısırî, *el Külliyyat*, Baskı: 2, Müessetür Risale 1993, s. 60-61.

bilmeyenlerden sadır olduğu için şer'an itibar edilmeyen bir içtihattır. Özetle delilsiz bir sözdür. İhtilaf, aynı ulemaya göre bakış açıları çelişen iki taraf arasında dönen meselelerde bazı delillerin gizli olması veya bunlara muttali olmamaktan kaynaklı müçtehitlerin görüşlerinden meydana gelen durumdur.²⁸⁶

İhtilaf müçtehidin şer'î nasta Şârî'nin kastını araştırmasının sonucudur. Bu da cümlesinde ve tafsilde delillere tabi olma ve bunları araştırmayla olmaktadır. Bu da bir delîl üzere b.a edilen sözdür.²⁸⁷

Zamansal ve Bölgesel Hilaf Diye İsimlendirmeler Var

Hüküm bazen mezhep imamaları ve ashabı arasında veya zaman içerisinde muhtelif tabakalardaki fukaha arasında tek bir mevzuda farklılaşmaktadır. Burda temel sebep hüküm mahallinin farklı olmasıyla örfün değişmesindedir. Örnek: Ebu Hanife ile sâhibeyn'in ihtilafı, biri ev satın almak istediğinde evin bir odasını görmekle bütün eve bakma muhayyerliğinin Ebu Hanifeye göre düşer. Zira onun zamanında alışılan odaların tek şekilde yapılmasıdır. Sahibeyn bu hususta ona muhalefet etmiş ve evin bütün odalarına bakılmasını şart koşmuşlar. Bu da ikisinin zamanında yapının şeklinin değişmesinden dolayıdır. Müellifler de bu çeşidi hüccetve kanıt ihtilafı değil de asır ve zaman ihtilafı olarak isimlendirdiler²⁸⁸

Hilafın kaynağı ülke farklılığı olabilir. Aynı şekilde bakma muhayyerliğinin düşmesinde, Züfer ve İbn Leyla, evlerin içine girilmesi gerekir, evin sahanlığına bakmak

²⁸⁶ Bkz. İbrahim b. Musa b. Muhammed el Lahmî el Ğırnâtî eş Şehir bi's Şâtıbî, *el Muvâfakât*, a.g.e., c.4, s. 214-222; Muhammed b. Abdulvahit es Sivâsî el Maruf bi İbni'l Hemmâm, *el İnsaf fi't Tenbîhi ale'l Meânî ve'l Esbêb elletî evcebet el ihtilâfe*, Daru'l Fikir, c. 6, s.394.

²⁸⁷ Bkz. Eyyüp Musa el Hüseyinî el Kefûmî, *el Külliyyat*, a.g.e., s: 61.

²⁸⁸ Bkz. Abdullah b. Mahmut b. Mevdûd el Mevsîlî ei Hanefî, *el İhtiyâr li Ta'lîli'l Muhtar*, Thk: Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Baskı: 3, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1426/2005, c.2, s. 52; Muhammed b. Muhammed b. Mahmut, *el İnâye şerhu'l Hidâye*, y.y., t.s., Dâru'l Fikr, c. 6, s. 330.

yeterli değildir, diye görüş sahibiler. Bâbertî; Kudûrî'nin cevabının Kûfe'de veya Bağdat'taki binalardaki adetlere göre daha doğru olduğudur. Bugüne gelince ise bileşenlerinin azlığı ve çokluğundan dolayı evlerin maliyetindeki farklılıktan dolayı evin içine girmek gerekir. ²⁸⁹

Fıkḥî İhtilafın En Önemli Sebepleri

Şeriatın en önemli kaynağı Kur'an ve Sünnettir. Şüphesiz bu naslar sınırlı fakat olaylar sınırsızdır. Her bir olay için şeri bir hüküm istinbât etmek gerekir. Naslar külli hükümleri kapsasa bile bu hükümlerle alakalı naslarda cüzî hükümler gelmez. Nazar ve araştırma ile tanımak gerekir. Hükümü tanıma yolları öğrencinin önünde farklılaşmaktadır. ²⁹⁰ Her biri bir hadisten veya sahâbenin eserinden, mantığına ve nazarına göre, doğru bulduğu ve kendine göre sahih olan şeyleri almaktadır.

Bu fakihler arasında ihtilafın ana sebebidir. Bazı eski ve yeni ulema, fıkḥ Usûlü ve ihtilafa götüren en önemli sebeplerin tarihine işaret etmiştir. Bu mevzuyu ele alan en önemli kitap; İbn Seyyid Batlusî Endulusî'nin kitabıdır. Şâtibi, bu zikredilen kitapta ihtilafın sebeplerini özetlemiştir. Bunlar ihtilafın en önemli kaynaklarıdır. Bunları sekiz sebebe ayırmıştır. ²⁹¹

1. Lafızlarda olan müştereklik ve bu lafızların te'villere ihtimali.

2. Lafzın hakikat ve mecaz arasında deveranı.

²⁸⁹ Bkz. Muhammed b. Muhammed b. Mahmut, *el-İnâye şerhu'l Hidâye*, y.y., t.s., Dâru'l Fikr, c. 6, s. 334.

²⁹⁰ Bkz. Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuku Esasları*, TDV Yayınları, Ankara, 2001, s. 227.

²⁹¹ Bkz. İbrahim b. Musa b. Muhammed el Lehamî el Ğirnâtî eş Şehîr bi Şâtibî, *el Muvâfakât*, a.g.e., c. 5, s. 201; Abdullah b. Muhammed b. Seyyid el Batalyevsîel *İnsaf fî't Tenbîhi ale'l Meânî ve'l Esbêb elletî evcebet el ihtilâfe*, Thk: Muhammed Rıdvân ed Dâye, Baskı:2, dâru'l Fikir, Beyrût,1403, s. 37.

3. Delilin hükme müstakil olup olmaması.

4. Umum ve husus arasında deveranı.

5. Rivayetin ihtilafı. Bunun sekiz tane illeti vardır: İsnadın fesadı, hadisın manaya nakli veya sahifelerde ihtilaf, İrabı bilmemek, tashif (kelimede noktalamaları düşürmek), hadisın bir bölümünü veya ihtilafın sebebi düşürmek ve hadisın bazısının işitilmesi ve bazısını kaçırmak.

6.İçtihatın ve kıyasın cihetleri.

7.Neshin varlığı yokluğu iddiası.

8. Delillerin, İbahaya ve diğer hükümlere ihtimali olan vecihlerde vârit olması.

Dört Fıkıh Mezhebi Arasında Mukayese

-Mukayese mahallinin mevzusu ve kriteri

1. Mukayese Mevzusu

Delilleri gizli olan içtihat fûruudur. Bunlarda hilaf ümmette meydana gelmektedir. Muhalif, buralarda delillerin gizliliği, teâruzu veya aidiyetindeki (sübûtu) ihtilaftan dolayı mazurdur. Bu çeşit (ihtilaf-mukayese), fukahâ'nın kelimasında 'meselede hilaf vardır' dedikleri takdirde murat edilendir. Burada ihtilafın sahih olmadığı yerler olduğundan dolayı mukayeseye konu olmayan başka durumlar vardır. Bunlar da kesin delillerle ve dinden zorunlu olarak bilinen fûruundan tespit edilmiş dinin temel Usûlûdür.

2. Hilafî Meselelere Nispet Edilen Ölçüt (Miyar) Mevzusu

Fıkî mesele hilafî olduğunda, şüphesiz hüküm ancak bir ölçütün ortaya konulmasıyla istikamet bulur. Bu ölçüt bulunmadığında her bir gurup kendi dışındakilerin muhalif olduğuna inanır.²⁹²

Mezhepler arasındaki mutabakat ve uygunluk alanındaki bu ıstılahın güzel kullanımına giden yol, ittifakın ve ihtilafın gözetilmesidir. Burada kastedilen bir mezheb. Diğerinden ihtilafı değil, sadece cumhura muhalefettir.²⁹³

Bu belirli bir mezheb. Bütün mezheplerden tek başına kaldığı hilaf çeşididir. Bazı müellifler bunu müfredat (tekiller) diye isimlendirdiler. Yani mezhep sahibi diğer mezhep fukahâsından tek kaldığı şeyler. Hilafın ortadan kalkmasını veya mümkünse daraltılmasını arzulayarak hilafın sebeplerini araştırma ve kaynağını tahkik etmek için hilafın bu tarzının ilgiye layık olması gizli değildir.

Fukahâ cumhuruna nispetle bu müfredatların ğarip ve nekîr diye vasıflandığı özel bir çeşidi vardır. Bu fıkî yönelişlere aykırı bir konumdadır. Bundan dolayı da fukahâ'nın nevadiri diye isimlendirdiler. Fark, bu çeşitle fakihin cumhurdan şazz (istisna) yapılmaksızın tek kaldığı şeyler arasındadır. Bu tek başına kalma şeriatın amaçlarını gerçekleştirmek için faydası açık ve yerinin tartışılması güçtür. O zaman bu kendisiyle

²⁹² Bkz. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş Şevkânî el Yemenî, *irşâdu'l Fuhûl ilê Tahkîki'l Hakki min İlmi'l Usûl*, a.g.e., s. 260-261; *el-Muvâfakât*, İbrahim b. Musa b. Muhammed el Lehamî el Ğirnâtî eş Şehir bi Şâtubî, a.g.e., c. 4, s. 154.

²⁹³ Bkz. Muhammed b. Hasan b. Arabî b. Muhammed el Hacevî, *el Fîkru's Sâmi fî Te'rîhi'l Fıkhi'l İslâmî*, Baskı: 1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1416/1995, c.2, s. 475.

amel edilmesini takviye edebilir. Bu tek kalma, geçmiş zamanın birinde veya hali hazırda (kanunlaştırma asrı) hükmetmek için âlimin kendi ihtiyarıyla fiili olarak hâsıl olmasıdır.

-Mukayesenin Alanı ve Tarafsızlığı

Mukayese hedeflenen fikhî mezheplerle, şu an kendisiyle amel edilen bütün mezhepler kastedilmektedir. Bu mukayese, üyeler ve uzmanlar topluluğunu barındıran İslam âlemi fukahasının intisap ettiği bütün mezhepler arasında itidalli bakışını gerçekleştirmektedir. Bu dört mezhep: Hanefî, Maliki, Şafii, Hanbeli'dir. Bunlara, amel edilmesi meşhur olmasa bile, mukayeseli incelemelerde ilgisinden (değerinden) dolayı Zahiri, İmami, Zeydi ve İbadi mezhepleri de katılabilir.

Hepsini kapsayacak şekilde, bütün mezhepler arasında mukayese yapmak, âlimler tarafından asırlar boyunca yeterli ilgi ve alakadan faydalanmadı. Aynı oranda olmamak la beraber zaman zaman aktif (canlı) zaman zaman ihmal edildi. Zaman içinde mukayese çalışmalarına ehemmiyet, şeri maksatları gerçekleştirme ve içtihadın selameti için kaidelerin gerektirdiği ölçülerde sakınarak, İslam hukuk düşüncesinin bütün zenginliğinden istifade ederek çağdaş problemlerle yüzleşmenin zorunlu olmasına rağmen aynı seviyede olmadı.

Haberi Ahadın Muhaliflerinin Rivayetini Kabul ve Ret Etmede Muhaddislerin

Metodolojisi

Hadis Usûlü ilminde rivayetin kabul ve reddinde itibar edilen; bu ilmin üzerinde durduğu ve bolca bulunan ince ölçütler ile tespit edilmiştir. Bu ölçütlerde, adalet ve zapt unsuru gerçekleştiği ve rivayetlerinde sika olduğu müddetçe râvînin mezheb.in veya üyesi olduğu fırkanın herhangi bir önemi yoktur.

Bu alanın uleması, ravinin müslüman adını tasdik ettiği müddetçe (ki bunun aksine vasıflamak -bu nisbi bir durumdur- bid'attır) içeriğine nüfuz etmeksizin dikkatli ve tarafsız bir şekilde, İslami söylemlerde ihtilaf sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

Bidatçi (Sünneti rivayet eden muhaddisin nazarında) rivayette sika olduğu takdirde, bid'ate çağırması veya bid'atiyle alakalı bir şeyi rivayet etmiş olması durumu hariç, kendisinden rivayet edilmesinden imtina edilmez. (Burada çağırıcı ile kastedilen, fiili olarak bid'ate çağırandır. Bu bidâtçıyı takip veya övmeye kötü bir şey yaparı kapsamaz)

Bundan dolayı meşhûr sünnet kitaplarında başakların aksine islamî yazılarda ravilerin bid'at çeşitleriyle vasıflandığı birçok rivâyeti de içine almıştır. Nitekim rical kitapları bütün islami fırka ve mezheplerden ravileri de kapsamaktadır. Eleştirileri, tedlis-inkitâ ve aynı şekilde şaz veya yaralayıcı illet halini uzaklaştırmak için, ittisal şartıyla alakalı durumlara ilave olarak da adalet ve zabt unsurları aracılığıyla belgelemek veya zayıflatmak için tam bir nesnellikle-tarafsızlıkla karakterize edilmiştir.

Gözlenmektedir ki: Hadis Usûlü kitapları ve rical kitapları alanındaki telif eserler mezhep bakışına göre tasnif edilmemiş. Sadece farklı yönelişler cem edilmiş ve bunların tasnifi asırlara göre ve hadisle alakalı tasnif edilmiş bazı eserlere hizmet için teknik yönle meyletmiştir. Mezhepleri gözetken yazılar, rivayetin durumu istikrar kazandıktan ve eserler tedvin edildikten sonraki asırlarda ortaya çıkmıştır.

Fıkḥî Hilafın Fıkḥî Usûlüyle Alakası

Nitekim fıkḥ, fıkḥî mezhepleri ile beraber doğunca şüphesiz fıkḥ Usûlü ilmi, mezhepler arasında ayırım yapmaksızın, başlangıcından beri kaidelerinde, hüccetlerinde ve delillerindeki bütün ihtilafları kapsamaktadır. Bu, kaydedilen sahih istinbat yollarına ulaşmak içindir. Bu da ancak bütün bakış açılarının mukayese, tartışılma ve aralarında tercih yapılmasıyla hâsıl olan bir durumdur.

Fıkḥî ihtilaf, fıkḥ Usûlündeki hilaf gibi birçok hilaf çeşitlerinin ameli tezahürü olmasına rağmen ve bütün fıkḥ Usûlleri tevhit edilmemiş olsa bile fıkḥî mezhepler

arasında mutabakat, yakınlaşma ve uygunluk mümkündür. Çünkü bunlar kapsamlılık, akli kapsama ve delillerin birbirini çekmesi üzerine kaimdir. Bu da söylenilen sözün ve sonucun birleşmekle beraber istidlal yönlerinin çokça farklı olmasındandır. Bu hakikat çokça örnek getirmeye ihtiyaç duymaz ve müçtehitlerin tek bir hüküm üzere ittifak etmeleriyle birlikte dayanakları farklı olan icmâ meselelerine benzemektedir.

Fıkhî Mukayeselerin Sonuçları: Fıkhî mukayeselerin sonuçlarına ulaşmak için tercih alanını özgürleştirmek gerekir;

Sübutu ve delaleti kesinleşmiş naslar veya zorunlu-net olarak dinden elde edilen malum hükümler veya ulema icmâlarıyla amel edilmesi gerekliliği ittifak mahallidir. Bunların hiçbirinde içtihada gerek yoktur. Tercih mevzusu da değildir. Zira tercihinde tartışma yoktur.

İctihadın caiz olduğu, aynı şekilde tercihin olduğu yerlere gelince, bunlar sübutu ve delaleti zannî olan veya bunlardan biri zannî olan bir nassın bulunduğu ve de kesin bir nassın, kıyasî-maslahatçı ve örfî hükümler gibi icmâ ve kesin bir nassın bulunmadığı hükümlerdir. Bu da tercih alanıdır.

Bundan dolayı ulemaya düşen, nassın zahirinin veya sahih hadisın delalet ettiklerini veya şerî hükümlerin bina olduğu maslahatların farklılığıyla beraber, ittifak edilen maslahatı gerçekleştiren veyahut şerî nassla çarpışmaksızın insanların bildiği şeyleri almalarıdır.

Mezhebe Muhalif Hadisle Amel Etmenin Tercih Edilmesi

-İzzeddin b. Selam

Tuhaf olan mukallit fakihlerden birinin imamının (kaynağının) zayıflığı üzere durmasıdır. Öyle ki bunun zayıflığını defedecek bir şey bulamıyor. Buna rağmen imamını net bir şekilde taklit ediyor. Kitabı, Sünneti ve mezheplerinin sahih kıyaslarını getireni terk ediyor. Bilakis Kitabın ve Sünnetin zahirlerini defetmek için hile yapıyor mukallidini savunmak için batıl- tevillere yöneliyor.²⁹⁴

İbn Salah: Şayet bunda (kendi mezhebine muhalif hadisi tercih) veya bu bapta veyahut da bu mesele de mutlak olarak içtihat enstrümanları varsa bu hadisle amel etmekte bağımsızlığı olurdu. Eğer enstrümanı tam değilse ve kalbinde bu hadisten sakınma bulduysa ve de araştırmadan sonra bir muâriz bulamadıysa ve bu hadisle bağımsız bir imam amel etmiş ise onunla amel etmek onun mezhebi olur. Bu da imamının sözünü terketmede onun için özür olur.²⁹⁵

Biz bundan şuna ulaşıyoruz; hadis, sahih olduğunda mezhebinin aleyhine de olsa hadisle amel edilir. Bu onun mezhebi olur. Mukallid, hadisle amel etmekle Hanefi olmaktan çıkarmaz. Bundan dolayı şunu söyleyenin sözü doğrudur: “Hadis sahih olduğunda bu benim mezhebimdir.”²⁹⁶ Bunu İbn Abdilberr, Ebu Hanife ve diğer imamlardan aktarmıştır. Bunun, naslara bakmaya ve nasların muhkemini mensûhundan bilmeye ehil olanlardan olması gerektiği gizli bir durum değildir. Mezhep ehli delile

²⁹⁴ Bkz. İzzeddin Abdulaziz b. Abdüsselam es Selemî, *Kavâidi'l Ahkâm fî Mesâlihî'l Enâm*, a.g.e., c. 2, s. 150.

²⁹⁵ Bkz. Bedruddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez Zerkêşî, *Bahru'l Muhît fî Usûli'l Fıkh*, a.g.e., c. 6, s.294.

²⁹⁶ Ahmed b. Süleyman Eyüp, *Muntehe'l Emênî bi Fevêidi Mustalahi'l Hadis li'l Muhaddis el Elbânî*, Baskı: 1, el Fârûk el Hadîsiyye li't Tıbbâa ve'n Neşr 1423/2003, s.59.

baktıklarında ve bununla amel ettiklerinde mezhebe nispeti sahih olur. Zira şüphe yok ki delilinin zayıflığını bilse ondan döner ve daha güçlü olana tabi olur. İbn Abdilberr bunun benzerini söylemiştir. İbn Salah da Velîyullah ed-Dehlevî'nin kendisinden naklettiği üzeredir: O zaman Hz. Peygamber'in hadisine muhalefet etmeye sebep yoktur. Ancak gizli bir münafıklık ya da açık bir ahmaklık vardır.²⁹⁷

-Fıkhî Mezhepler Arasında Telfik

Bununla bu mezheplerden herhangi birinin söylemediği keyfiyetle tek hükmün cüzlerinde farklı mezhepler arasında cem etmek kastedilmektedir.²⁹⁸

Telfik kuralına dair mutekadimin fukahasından ve tabi olunan dört fıkhî mezhep müçtehit imamlardan açık bir nass varit olmamıştır. Bu tabir, fıkhî mezhepler istikrar kazanıp yayıldıktan, şehirlerde ve her bir bölgede bu mezheplerin taklidi yaygın olduktan sonra müteahhirîn (son dönem âlimleri) döneminde, bu kavram etrafında ortaya çıkmıştır. Fakat Mütekaddimûn yanında zahir olan ve telfike benzeyen ıstılah, ruhsatların uygulanması ıstılahıdır. Yani her bir mezhepte en basit görüşleri araştırma ve bunları sırf şerî yükümlülükleri tahammül etmekte hafiflik ve mücerret arzudan dolayı almaktır. Bu ruhsatları inceleyen işin sonunu ve teşrînin amaçlarına (makasidü şeriaya) uygun olmasının boyutunu ve bunları gerçekleştirmeyi görmezden gelmesine rağmen böyledir.

²⁹⁷ Bkz. Ahmed b. Abdürrahim b. Eş Şehîd, el Maruf bi şah veliyullah ed Dehlevî, *Akdu'l Ceyid fî Ahkâmî'l İctihâdî ve 't Taklidi*, a.g.e., s. 47.

²⁹⁸ Bkz. Abdullah b. Muhammed b. Hasan es Saidî, *et-Telfik ve Hukmuhu fî'l Fıkhî'l İslâmî*, y.y., t.s, s.12; Muhammed Said Elbânî, *Umdetu't Tahkik Fi't Taklidi ve Telfik*, el-MektEbu'l İslâmî Dımeşk, t.s., s.91.

Ulema mezhepler arsında telfikin cevazında ihtilaf etmiştir. Kimisi cevazına görüş belirtip kimisi de cevazına görüş belirtmemiştir. Hamişte (kenar yazılarında) zikredilen kaynağa müracaat etmek mümkündür.²⁹⁹

İmamların Taklitle Alakalı Tavrı ve Kendilerine Taassup Gösterilmesine İtirazları

Bu imamların mezheplerine çağırmaya has bir yönlendirme veya insanların kendilerini taklide zorlamaları söz konusu değildir. Bilakis bu imamlardan sabit olan söz, insanları bundan nehy etmeleridir. Taklit şeklinde, sendin ve delilin sıhhatini tanımadan, sözleriyle amel edenleri şiddetle kınadılar.

Ebu Hanife: Delilimi bilmeyene kelimamla fetva vermek yaraşmaz.³⁰⁰ ‘Nitekim bir fetva çıkardığında şöyle demektedir: “Bu Numan B. Sabit’in görüşüdür. Bu takdir ettiğimiz en güzeldir. Kim bundan daha güzelini getirirse bu doğru olana daha uygundur.”³⁰¹

İmam Malik: Hz. Peygamber hariç, mutlaka her bir şahısın kelimamdan hem alınmış hem de ret olunmuştur.³⁰²

İmam Şafi: Kelamımı hadise muhalif gördüğünde hadisle amel edin ve sözümü duvara çarpın.³⁰³

²⁹⁹ Bkz. Muhammed b. Muhammed İbn Emir el Hacı el Hanbeli, *Et Tahrir ve et Tahbîr*, a.g.e., c.3, s.350-351.

³⁰⁰ Bkz. Dihlevi, Hamd b. Abdurrahim Şah Veliyullah, *Huccetullahu'l Bâliğa*, Thk: es Seyyid es Sêbik: Baskı: 1, dâru'l cîl 1426/2005, c:1, s. 268.

³⁰¹ *İbid.*, s. 268.

³⁰² *İbid.*, s. 268.

³⁰³ Abdulvehhâp b. Ahmed eş Şa'rânî, *el Yevâkît ve'l Cevahir fî beyânî akâidi'l Ekâbir*, a.g.e., s. 359.

Ahmed b. Hanbel: Bazı insanları genel olarak taklitten nehy etmiştir. Şöyle demektedir: “Beni, Maliki’yi, Evzai’yi, Nehai’yi ve diğerlerini taklit etme. Kitap ve Sünnetten aldıkları yerden hükümleri al.”

Hilaf Alanının Daraltılması Yolları

-Amel öncesi hilafı gözetmek

Hakkında haram kılınması ihtilaf olan şeylerden kaçınmak ve farzıyyetinde ihtilaf olan şeyleri de yapmak suretiyle hilaftan çıkmak iyidir-müstehaptır. Şöyle dediğimizde de aynıdır: Her bir müçtehit kararında isabet edebileceği cevazından dolayı isabet etmiştir. Aynı şekilde müçtehit zannı ğâlibine muhalif bir fikir olduğunda ve muhalefetin tutunduğu delilere baksa ve bu fikrin hak olduğunu görse dikkat etmesi ve itibar etmesi gerekir. Aynı şekilde birisi imam olduğu takdirde, muhalefette imamın aleyhine çıkış durumlarından yani reddetmesinden dolayı, hilaf iki müçtehit arasındadır deriz.

İbn Abdüsselâm, İzzeddin (ö. 660/1262) hilafı birkaç kısma taksim etmiştir:

1- Hilafın haram ve helal kılmada olması: Hilaftan içtinap etmekle çıkış daha faziletlidir.

2- Hilafın müstehap ve vacipte olması: Yapmak daha faziletlidir.

3- Hilafın Fatihada besmele okumak gibi şerî meselelerde olması: Malikilere göre mekruh, şafilere göre vâciptir. Aynı şekilde hadiste nakledildiği şekliyle Kusûf (güneş

tutulması) namazı kılmak şafilere göre sünnettir. Ebu Hanife ise bunu reddetmiştir. Bunu yapmak daha faziletlidir³⁰⁴

Kural, Hilafın kaynağı çok zayıfsa bakılmaz. Özellikle de benzer şekilde hükme aykırı ise. Şayet muhalifin sözü çok uzak değilse, deliller birbirine yakınsa, doğrunun hasım olunanla beraber olabileceğine dikkat ederek, bundan çıkış mustehaptır.

Hilafı Gözetmenin Şartları: Hilafın bazı şartları vardır. En Önemlileri

1-Muhalifin mehzabının (kaynağının) güçlü olması. Zayıfsa itibar edilmez.

2-İtibar etmenin icmayı delmeye sebep olmaması.

3-Mezhepler arasında cem etmenin mümkün olması. Mümkün olmazsa, tercih olana itibar etmek için, itikadına göre tercih edilen terkedilmez³⁰⁵

3.2. İhtilafın Rivayet ve Dirayetle Alakalı Sebepleri

Ulemanın hadis ve metinle alakalı ihtilaf sebeplerini bilmenin Müslümanın ilmi ve ameli hayatında son derece önemi vardır;

İlmi Yönü: Müslümana, bu alanda İslam dininin hükümlerini hadislerden istinbat etme yolları ve araçlarıyla, ulemanın mahareti, dikkati ve üstünlüğüne vakıf ve muttali olmasına yardım eder.

³⁰⁴ Bkz. Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez Zerkêşî, el Mensûr fi'l Kavâid el Fıkhîyye, *Thk: Teysirun Fâikun Ahmed Mahmûd*, Baskı: 2, Vizâratu'l Evkâf ve Şuûni'l İslâmiyye, Kuveyt 1405, c.2, s.128-129

³⁰⁵ Bkz. Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez Zerkêşî, *el Mensûr fi'l Kavâid el Fıkhîyye, a.g.e.*, c.2, s. 129.

Ameli Yönü: Ameli yönünü bilmek Müslümana, dini hükümleri elinde olan ulemaya karşı, hadler, muamelat, ahval'i-şahsiyye ve ibadetler fikhında sekine ve huzur duymasını sağlar.

Bütün bu işler ancak bu ihtilafın sebeplerini kavradıktan sonra kolay bir şekilde sağlanır ve hâsıl olur. Bu ihtilaf, rivayetlerde hakkı ve hakikati arzulamak içindir. Bu ihtilaf, ulemanın kökleştirdiği Usûl ve kâideleştirdiği kaideler sonrasında meydana gelmiştir.³⁰⁶

Rivayetle Alakalı İhtilafın Sebepleri: Ulemanın rivayetle alakalı ihtilafı birçok sebebe döner. Şimdi zikri geçecek olanlar onlardır:

1- Muttasıl olmaması. Açıklaması aşağıda sıralanacak:

a)- Hadis bir âlime tebliğ edilir. Ancak bu hadis ona göre sabit değildir. Bundan dolayı hadiste kendisiyle ihticâc yapılmasına mâni olan bir illet görmüş ve bu hadisin Hz. Peygamber'e isnadının sahih olmadığına inanmıştır.

b)- Hata ve Şüphenin Meydana Gelmesi; bu zayıf olanların rivayetlerine ilave olarak sikaların da rivayetlerinde meydana gelebilir. Şüphesiz bu ikisi rivayetlerde ihtilafın ana sebeplerindendir. Hadis kitaplarına göz gezdirip yokladığımızda birçok sika râvîyi bazı rivayetlerinde hata etmiş buluruz. Bu râvîler arasında rivayetlerine göre az çok değişiklik gösteren bir durumdur. Belki rivayeti çok olanın hata yapma oranı, az rivayet

³⁰⁶ Bkz. Salahattin Polat, *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.88.

yapandan daha büyüktür. Bundan dolayı hafız imamlara yorulan bazı hatalar buluruz. Fakat bu durum olumsuz bir şekilde rivayetlerine tesir etmemiştir³⁰⁷

c)- Beklenilmeyen Durumlar: Hadisleri almada bazı râvîlerin rivayetlerine şüphe düşüren haller oluşabilir. Fakat bu haller genel değil hastır.³⁰⁸

Zira bu hal, bazı zamanlarda şeyhlerin, mekânların ve durumların farklılığına bağlı olarak bazı şeyhlerinden işittiklerini kaydedecek araçlar bulamamalarından dolayı veya bazı şeyhlerinden yazdıklarının bir kısmının kaybolması sebebiyle bazı râvîlerin başlarına gelir. Mumil b. İsmail'in başına gelen bunlardan sayılır: Zira kitaplarını gömmüş hıfzından hadis rivayet etmiş ve hadisine şüphe ve ihtilaf girmiştir.³⁰⁹

d)- İhtilat: Hadis ıstılahında idrakte bozgunluk oluşturan ve insana ahir ömründe isabet eden veya bir olay sebebiyle veyahut da güç-mal kaybıyla maruz kaldığı aklî bir afettir. Bu afet, yaşlılığından dolayı kime isabet ederse ona şöyle denilir: Ahirinde karıştırdı.³¹⁰ 'Hadis râvîlerinin çoğunun başına gelebilir. Bu da ara sıra rivayetlerini etkiler. Rivayetlerine hata ve vehim karıştırır. Bu da nihai görüşte rivayetler arasında ihtilafın bulunmasına sebep olur.

e)- Zapt edilmemesi: Daha önceki bahislerde zaptın hadisin temel sıhhat şartlarından olduğu geçmişti; fakat bazı râvîler zâbıt bile olsalar bazı zamanlarda hassaten

³⁰⁷ Bkz. Abdullah Şaban Ali, *ihtilafatu'l Ulema fi fehmi's Sünne, dâru'l Kutubi'l İlmiyye*, s. 513/*İhtilafu'l Ulema*, Muhammed b. Nasr el Mervezî, Thk: Suphi es Semrâî, Baskı:1, Âlemi'l Kutub 1405/1985, s. 7.

³⁰⁸ Bkz. Ahmed b. Ali Ebubekir el Hatîb el Bağdadi, *Tarihu Bağdad, a.g.e.*, c.14, s.87.

³⁰⁹ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez Zehebî, *el Kâşifu fi Marifeti men lehu Rivayetun fi'l Kutubi's Sünne*, Thk: Muhammed Avvême Ahmed Muhammed Nemr el Hatîb, Baskı: 1, Dâru'l Kible li's Sekâfeti'l İslâmiyye, Müessese Ulûmi'l Kur'an, Cidde 1413/1992 c. 2, h, s. 87.

³¹⁰ Zafer b. Ahmed b. Latif el Osmanî et Tehânevî el Hanefî, *Kavâid fi Ulûmi'l Hadis, a.g.e.*, s. 249.

bazı hadislerde hıfzları zayıflıyor. Bu insanoğlunun başına gelen normal bir durumdur. Çünkü zapt yukarıda bahsi geçtiği gibi izafî bir durumdur.

f)- Tedlis: Metinlere ve senetlere ihtilaf düşüren baş sebeplerden biridir. Çünkü tedlis bazen bir râvînin düşmesinden ortaya çıkar. Bu düşenin de senetlerin ve metinlerin ihtilafında rolü vardır.

Dirayetle alakalı İhtilaf Sebepleri

Bu bölümle ilgili Hâkim şöyle demiştir: İsnat olmasaydı ve ulemanın isnat talebi, senedi ezberlemeye devamlılıkları olmasaydı; küfür ve bidat ehlinin hadis uydurması ve isnatları dönüştürmesi mümkün olacağından dolayı hiç şüphesiz haberler isnatlardan soyutlanıp yok olup gidecekti.³¹¹ Bu sebepleri aşağıdaki parçada özetlemek mümkündür:

1- Hadisin Manayla Rivayeti

İnsanların ezberleme yeterlilikleri ve yetenekleri farklıdır. Bu farklılıkların ezberlemede tesirleri vardır. Hafız nerdeyse çok az hata yapar. Nitekim hatası çok olan bir râvî de bulabiliriz. Râvîler arasında hadisin lafzını işittiği gibi eda edeni de buluruz. Bazıları lafzı kaydetmeyip içeriği ezberler. Bu da manayla rivayet diye isimlendirdiğimiz şeydir.

2- Hadisin Kur'an'a Muhalefeti

Müslüman ulema katında haberin sübûtu zannî olmayı aşmazken Kur'an'ın şüphesiz bir şekilde sübutunu kati olduğunda ittifak edilmiştir. Zira sika hafız râvîlerin

³¹¹ Bkz. El Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeviyye b. Nuaym b. El Hukm ez Zabyu et Tahmênî en Nisâbüri, *Marifeti Ulûmi'l Hadis*, a.g.e., s.40.

rivayetinde hatanın varlığı mümkün olan bir durumdur. İmam Ahmed şöyle demiştir; Kim hata ve tashiften (kelimede değişiklik) âri olabilir? ³¹² Âhâd haberde bu şüphenin bulunmasıyla beraber haberin sübutunun kesinliğini söylemeye alan yoktur. Çünkü kendisinde şüphe olan şüphe olmayana muarız olmaz. ³¹³

Buradan hareketle teâruz etmelerine ilave olarak istidlal yönünden eşitliğini söylemeye de bir yer yoktur. Bundan dolayı Hanefi fukahasını ve bazı maliki fukahasını âhâd haberin Kur'an'a muâriz olması durumunda, haberin reddini veya ikisini cem edecek şekilde tevilini icap ettikleri görülür. ³¹⁴

Bu şartı şöyle açıklamışlardır: “Vâhid haber sıdkâ-kızbe ve sehve-galata muhtemeldir. Kitap kesin delildir. Muhtemel olan kesin olana muâriz olmayı kabul etmez. Bilakis herhangi bir tevil yoluyla delile muvafık olur.” ³¹⁵

Buna mukabil cumhurun bu şartı iptal ettiklerini ve tearuz anında haber-i vahidle Kitab. Naslarının umumunu tahsisine cevaz verdiklerini buluyoruz. ³¹⁶ Aynı şekilde nasları sınırlandırmaya cevaz verdiler. Hanefiler ve onları onaylayanlar nasta ziyadeyi nesih olarak düşünürler. ³¹⁷ Kesin olan zannedilenle nasıl kaldırılır? Cumhur şöyle demektedir: “Bir Nassta ziyade daima nesih babından değildir.” ³¹⁸ Bu bir açıklama,

³¹² Bkz. Osman b. Abdurrahman Ebu Amr, Takiyyuddin el Maruf bi İbn Salah, *Marifeti enva i Ulûmi'l Hadis a.g.e.*, s. 279.

³¹³ Bkz. Mustafa İbrahim ez Zelemî, *Esbabu İhtilafi' Fukaha fi'l Ahkâmi's Şer'iyye*, Baskı: 1, dâru vîl 2005, s.300.

³¹⁴ Bkz. Ebubekir Muhammed b. Ahmed es Semerkandî, *Mizanu'l Usul fi netâici'l Ukul*, Thk: Muhammed Zeki Abdulberr, Baskı: 1, Metâibu'd Dûha el Hadise, Katar 1404/1984, s.433.

³¹⁵ Ebubekir Muhammed b. Ahmed es Semerkandî, *Mizanu'l Usul fi netâici'l Ukul*, a.g.e., s. 434.

³¹⁶ Bkz. Mustafa İbrahim ez Zelemî, *fi'l Ahkâmi's Şer'iyye*, a.g.e., s:301

³¹⁷ Bkz. Serahsî, *Usûlü Serahsî*, a.g.e., c. 2, s. 81-82; Ahmed b. Er Râzî el Cassâs, *l Fusûl fi'l Usûli*, a.g.e., c. 2, s. 313.

³¹⁸ Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez Zerkêşî, *El Bahru'l Muhit fi Usûli'l Fıkh*, a.g.e., c.4, s. 143.

belirtme ve sınırlandırma olabilir. Açıklama konusunda delilleri nakledenlerin sayı itibarı ile denkliği şart koşulmaz.

3- Hadisin Kendinden Daha Güçlü Olan Hadis'e Muhalefeti

Şüphe yok ki; İslam düşüncesinde şeri hükümler tek bir kaynaktan (Allah (c.c.)) gelir. Bazı âlimler bu olgudan dolayı aynı anda teşride iki denk delilin varit olması mümkün değil diye görüş belirttiler. Şöyle ki tearuz ettiklerinde iki delil zıt olduğunda birisi için herhangi bir yönden tercih söz konusu olamaz.³¹⁹

Fakat bununla beraber biz araştırmacıya aşikâr olan birkaç şeri hüküm delili bulduk. Bunlar zahiri yönden tearuz etmekte (zıttırlar), fakat hakikatte aralarında zıtlık söz konusu değildir.³²⁰

Muhaddisler ve usûlcûlerin her biri bu tarafla (tearuz, zıtlık konusu ile) ilgilendiler. Ve bunun için fikri enerjilerinde gevşeklik göstermedikleri bir bölüm tahsis ettiler. Bunu musanneflerde yeterli bir araştırma yoluyla yaptılar. Usûlcûler, 'Tearuz ve Tercih' diye isimlendirdikleri bir babı müstakilen tek başına oluşturdular. Muhaddisler 'Muhtelefu'l-Hadis' diye isimlendirdikleri hadis ilmi çeşitlerinden bir çeşidi tahsis ettiler. Bu çeşitten de ıstılah kitapları oluştu. Muhaddisler bu bölüme mahsus müstakil telif eserler oluşturdu.

Bu iki fırka zahiri ihtilaf karşısında üç yol tuttu. Bunlar:

1-Cem

2-Nesh

³¹⁹ Bkz. Tahir el Cezâirî ed Dimeşkî, *Tevcihu'n Nazar ile usûli'l Eser*, a.g.e., c: 1, s.523.

³²⁰ Abdürrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. Ebubekir b. İbrahim el Irâkî, *Şerhu't Tefsire ve't Tezkire*, a.g.e., c. 2, s. 302.

3-Tercih

Bununla beraber bu yollar, müçtehit için ihtiyari değildir. Bilakis tertibine göre vaciptir. Müçtehit zorlanmaksızın mümkün oldukça cem yolunu dener; çünkü iki delilin beraber ameli söz konusudur. İki delil ile amel edilmesi birisinin veya hepsinin ihmalinden daha evladır.³²¹

Cem yolunu kullanamazsa, sonraki haberin önceki habere göre tarihini bilmek nesihle alakalıdır denilmiştir. Aynı şekilde nesihte olmazsa, itibar edilen yoldan bir yol tercih eder.³²²

4- Hadisin Râvînin Fetvasına ve Ameline Muhalil Olması

Ortaya koydukları şartlardan biride: Râvînin rivayetin hilafına amel etmemesidir.³²³ Bazı malikiler de bunu onaylamıştır³²⁴; çünkü rivayetin hilafına ancak nesheden sahih bir yol veya zahirinden tevil veya tahsisıyla amel eder³²⁵. Bu ister Hz. Peygamberi görme veya O'ndan işitme veyahut sahâbenin içeriğinin hilafına icmâını bilmekle olsun aynıdır. Bu onun için, İlmi gereğince, sonra gelen delile göre amel etmesi gerektirmektedir.³²⁶

Fukaha cumhuru ve usûlcûler, bunun hilafını düşünmektedirler; zira sahâbenin rivayet ettiği hadise muhalefeti, hadisi nesh eden bir şeye muttali olması veya onun için

³²¹ Usame b. Abdullah Hayyât, *Muhtelefu'l Hadis Beyne'l Muhaddisine ve'l Usuliyine el Fukahâ*, Baskı.1, dâru'l Fadile, Riyâd 1421/2001, s.28.

³²² Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el Askalâni, *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzihi Nuhbetil-Fiker Fî Mustalahi Ehl'i Eser*, a.g.e., s.103.

³²³ Bkz. Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed, Alâeddin el-Buhârî el Hanefi, *Keşfu'l Esrar Şerhu Usûli Pezdevî*, a.g.e., c.3, s.61.

³²⁴ Bkz. Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez Zerkêşî, *El Bahru'l Muhit fi Usûli'l Fıkh*, a.g.e., c.4, s.346.

³²⁵ Bkz. Ebubekir Muhammed b. Ahmed es Semerkandî, *Mizanu'l Usul fi netâici'l Ukul*, a.g.e., s. 431.

³²⁶ Bkz. *İbid.*, s. 445; Mustafa İbrahim ez Zelemî, *Usûli'l Fıkhı'l İslamî fi Nesicihi'l Cedîd*, Baskı: 1, Neşru İhsan 1435/2015, s. 36.

tevilinin ortaya çıkması durumunda bile zorunlu değildir.³²⁷ Haberde hükmü gerektiren lafzın zahiridir. Bu geçerlidir. Râvînin fiilinden buna muarız olanın muarız olması yeterli değildir. Çünkü delil diye zannettiği şeye sarılma ihtimali (böyle olmamakla birlikte) vardır. Sahâbenin dindarlığı ve güzel zanda bulunması onu bilerek hata yapmaktan meneder. Başkalarında mümkün olduğu gibi sehiv ve hata kendisine de mümkündür.³²⁸

5- Kıyasa Muhalefet

Cumhur kıyasın hüccet olduğuna ve İslam fıkında şeri hükümlerin delillerinden ve kaynaklarından olduğuna ittifak etmiştir.³²⁹

Kıyasın temeli, kanun koyucunun tasarruflarından istinbat-nazar etmek ve hükümleri illetlerine bağlamaktır. Haberi-vahit kıyasa muarız olduğunda hangisi varlığı gereğince önceliğe alınır?

Hanefilerden, Haberi-vahidin sahih bağımsız bir delil olarak kendisiyle amel edilebilmesi için kıyasa muhalefet etmemesini şart koşturmuşlardır. Hakikat şu ki bu aralarında ittifak mahalli değildir.

6- Hadisin Medine Ehlinin Ameline Muhalefeti

Medine, nebevî davetin ikinci döneminde vahyin indiği ve teşrî-yasama ve dünyevi otoritenin merkezi olduğu ve kendisinde ikamet eden ister muhacir isterse ensardan olsun sahâbeden hiçbirinin Hz. Peygamber hayattayken şehirden çıkmış olmasına rastlanmadı.

³²⁷ Bkz. Mustafa İbrahim ez Zelemî, *Esbabu İhtilâfî' Fukaha fi'l Ahkâmi's Şer'iyye*, a.g.e., s.304.

³²⁸ Bkz. Süleyman b. Halef el Bâcî, *İhkâmu'l Fusûl fi Ahkâmi'l Usûl*, a.g.e., c.1, s.352.

³²⁹ Abdürrahim b. Hasan b. Ali el İsnevî eş Şafii/Ebu Muhammed Cemalettin *Nihayetu's Sul Şerhu Minhâci'l Vusûl*, a.g.e., c. 3, s. 10.

Medine ehli hayatları boyunca teşriler ve hükümlerle temas halinde olmuşlardır. Şartlarını yaşayıp, illetlerini kavramışlar ve de neşri-tâlim görevlerini yapmışlardır. Bu şekilde nesiller birbirlerinden hükümleri almaya devam etmiştir. Bu da bu sürecin sonunda amel olunan hükmü tevatürle naklederek, Medine ehlinin icmâına itibar etmeye götürmüştür.³³⁰

Bundan dolayı Malikilerin cumhuru âhâd haberle amel için Medine ehlinin ameline muhalif olmamayı şart koştular. Zikrettiğimiz şeylerle bunu açıkladılar.³³¹

Hakikat şu ki Hadis sahih olduğunda, kim olursa olsun, hiç kimsenin ona muarız olma hakkı yoktur. Delil sadece masum peygamberin naklindedir. Medine ehli ümmetin tümü değil sadece bir parçasıdır. Medine-ehli onayına b.aen makbul hadislere muhalefete cevaz olunmaz.³³²

7- Hadisin İslam Fıkhdaki Genel Kâidelere Muhalefeti

Mütekaddim imamlarından hiçbiri âhâd haberle amel etmek için genel kâidelere muhalif olmamayı şart koşmamıştır. Bunun nedeni genel kâidelerin kökleri, şarinin delillerinin tümevarım yöntemine binaen oluşturulmuş olmasının temel fikir olmasıdır. Daha sonra da bu kâide nassların içeriğine muvafık olacak şekilde yazıldı (kural haline geldi).

Bununla beraber Mâliki ashabının müteahhirinin bu şart üzere fıkıh kitaplarını istikrâ metoduyla (baştan sona incelemek suretiyle- tümevarım ile) bazı meseleleri

³³⁰ Kadı İyâz b. Musa el Yahsebî, *Tertîbu'l Medârik ve Takribu'l Mesâlik*, a.g.e., c.1, s. 64-65.

³³¹ Bkz. Süleyman b. Halef el Bâcî, *İhkâmu'l Fusûl fî Ahkâmi'l Usûl*, a.g.e., c.1, s. 486.

³³² Bkz. Ömer Süleyman el Eşkar/Macit, Muhammed Osman Şebîr/Abdülnasır, *Mesâil mine'l Fıkhi'l Mukaren* Baskı: 2, dâru'n Nefâis, Ürdün 1418/1997, c.1, s.25.

çıkardıklarını bulduk. Sanki bunlar İmam Mâlik'in içtihatlarından bunu, âhâd haberde içeriğiyle amel etmenin sahîh olması için şart koştuğunu anlamışlar.

Bundan dolayı genel kâidelere muhalif olduğunda bunlara göre âhâd haberle amel edilmez. Çünkü Şârîden gelen birtakım nassların amacını açıklayan kaideler içerik yönünden fukaha arasındaki şüphe götürmeyen ittifak konusudur. Âhâd haber genel kaidelere muhalif olduğunda kendisiyle amel edilmesini sakıt edici durum vardır. Zira bu haber, kâidenin kapsadığı birbiriyle uyumlu bu nasslara muhalefeti içermektedir.

Bu şarta şöyle cevap verebiliriz: Kaide ne olursa olsun sadece metinlere dayanır. Nass kaideyle ret olunmaz. O zaman nassa başvurulur. Teâruz (iki hükmün zıt olması) kaideyi iptal etmez. Bilakis muhtevasında istisna oluşturur.³³³

8- İhtisar Sebebiyle Hadise Muhalefet

İnsanlar hadisin kısaltılmasına ve bir kısmı ile yetinilmesine cevaz verilmesinde ihtilaf ettiler. Bu hususta birkaç görüşleri vardır.

Birinci görüş: Hadisin manayla rivayetin yasaklanmasına b.aen, özetlenmesinin de kesin olarak yasaklanması. Çünkü hadisin bir kısmının silinmesi ve rivayet edilmesi muhtemeldir ki hadise hâle getirir. Özetleyen de bunu fark etmez.

İkinci Görüş: Kesin olarak cevaz verilmesi: Mücahid, Yahya b. Maîn ve diğerleri bu görüştedir.

Üçüncü Görüş: Aynı şekilde böyle olursa hilafsız olarak caiz değildir. Ebubekir es Sayrafi vd. buna göre karar vermişlerdir. Bu da açıktır.

³³³ Bkz. Osman b. Abdurrahman, Ebu Amr, *Ma'rifetu envâi Ulûmi'l Hadis*, a.g.e., s.192.

Dördüncü Görüş: Kendisi veya başkası yeniden tamamını rivayet etmezse caiz değildir. Kendisi veya başkası yeniden tamamını rivayet ederse caizdir.

Beşinci Görüş: Hadisin özetlenmesi ve bir kısmı ile yetinmeyi yapan âlim ve arif olursa caizdir. Aynı şekilde Naklettiği kısım terkettiği kısım ile alakası olmaması gerekir. Öyle ki beyana halel getirmez. Terk ettiği kısımlarla naklettiği kısımlarda delalet farklılığı oluşturmamalı.

Bu görüş İbn Salah ve diğerlerinin tashih ettiği görüştür. Bunu da şu sözlerle açıklamaktadır: Nakleden ve terkeden (bu durumda) birinin diğeriyle alakasının olmadığı iki farklı durumdadır yani iki farklı haber mesabesindedir.³³⁴

Ravilerin hadislerin bazısını özetlemesinin, İslam fıkhnın bazı cüzî meselelerinde fakîhler arasında ihtilaf oluşturmuştur.

9- Âhâd Hadisin “Umumu Belva’da” Varid Olması

Umumu belva’nın fukahaya göre manası meydana gelmesi çok olan ve insanların hepsinin bilmeye ihtiyaç duymasıdır. Bunun şekli budur. Şüphesiz kalabalığın nakletmesine gerektiren etkenler mütevâtir veya meşhur haber yerindedir. Âhâd haberde bir şüphe bulunması haberin kabulünde tevakkufu icap ettirir. Hanefiler de bu görüşe meyletmektedir.

Kalabalık sayının nakletmesini gerektiren etkenler mütevâtir haber veya meşhur mesabesinde olur.³³⁵ Kabisa b. Züeyb’den rivayet edilen Hanefilerin delillerindendir: Nine, Ebubekir’e geldi ve ona mirasını sordu. Ona dedi: Sana Allah’ın kitabında ve

³³⁴ Bkz. Osman b. Abdurrahman, Ebu Amr, *Ma’rifetu envâi Ulûmi’l Hadis*, a.g.e., s.192.

³³⁵ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Serahsî, *Usûlü Serahsî*, a.g.e., c.1, s. 368.

Sünnette bir şey yoktur. Sen dön ben insanlara sorayım. İnsanlara sordu ve Muğire b. Şube şöyle dedi: Ben Hz. Peygamber'e geldim. Hz. Peygamber nineye altıda bir verdi. Ebubekir yanında başkası var mıydı diye sordu. Muhammed b. Müslime Ensari kalktı ve Muğire b. şube'nin dediklerinin benzerini söyledi. Ebubekir de bunu uygulamıştır.³³⁶

Râcih olan görüş ehli ilmin cumhurunun görüşüdür: Umumu belvayla da alakalı olsa kendisiyle delil getirmek için Hz. Peygamber'den sübutu yönüyle kabul şartları yerine geldiğinde Âhâd haberle amel edilir. Bu âhâd haberle amel etmenin vücûbuna delalet eden şerî delillerin varlığı tespit edildiği takdirde umumu belva olan ve olmayan ayırt edilmemiştir.

3.3. Senetteki İhtilafın Dört Fıkıh Okuluna Etkileri

Geçen bahiste hadisin en önemli sıhhat şartının ittisal olduğuna değinmiştik. Bundan dolayı bu şartı kaybeden her bir hadis muhaddis ve usûlcülere göre zayıf hadis olarak kabul edilir. Şer'i hükümlerde bu hadislere zayıf olarak hükmedilir. Ancak bazen bu hadis başka durumlarla kuvvetlenir.

Bundan dolayı bu bahis, senette inkıta ve bunun fukaha ihtilafına tesirini ele alacaktır; nitekim ilim talep edenlerin yanında inkıtân (kopukluğun) farklı çeşitleri kapsadığı bilinmektedir. Bu senetteki inkıtân yerine göre açıklamıştır;

- İnkıtân senedin evvelinde olmasıdır. Muallak diye isimlendirilir.
- Senedin sonunda olmasıdır. Mürsel diye isimlendirilir.

³³⁶ Bkz. Et-Tirmîzî, Hadis No: 2101, Kitâb: el Ferâiz, Bâb: Mirâsu'l Cedde, *a.g.e.*, c.4, s.420.

- Ortasında olması. Sakıt olanın tek olması, munkatı diye isimlendirilir. Peş peşe olmayıp düşenin iki kişi olması, mu'dal diye isimlendirilir.³³⁷

İsnatta sema ile tasrih edilmeyen müdelles hadis bulunabilir; Bir kişinin (râvînin) düşmesinden endişe edilebilir. Ve bunun inkıtâ hükmü vardır. Bazıları da isnatta müphem bir kişinin varlığını inkıtâ olarak saymaktadır.³³⁸

Munkatı olanlar, zayıflıkta tek derece üzere değildir: Zayıf olan vardır. Daha şiddetli zayıf olan vardır; Senedin sonundaki inkıtâ, başında ve ortasındaki inkıtadan daha basittir. Düşen tek olduğu takdirde iki kişinin düşmesinden daha basittir. Sika ravilerden birini tedlis yapanın tedlisi, zayıf ravilerden birini tedlis yapandan daha basittir.

Bu bahis, aşağıda sıralandığı gibi altı inkıtâ çeşidini ele alacaktır.

Muallak; İsnadının başında bir veya daha fazla râvînin hazfedildiği (düşürüldüğü) rivayettir.³³⁹ Buhari birkaç hadisi Sahih isimli kitabda talik yapmıştır. Şuna işaret etmek yerindedir; Buhari'nin muallakları sahih çeşidinden değildir, Buhari muallakları ortaya koymasından dolayı ayıplanmaz; Çünkü Kitabı 'el-Müsnedü'l-Câmiu's-Sahih' diye damgalanmıştır. Buhari'nin sahih diye hükmetmediği her bir hadis müsned değildir.³⁴⁰

Bunun dört fıkıh okuluna tesiri: Hişam b. Ammar'ın müzik aletleriyle alakalı hadisi. Buhari sahihinde tahriç etmiştir:

وقال هشام بن عمار: حدثنا صدقة بن خالد، قال: حدثنا عبد الرحمن بن يزيد بن جابر، قال حدثنا عطية بن قيس الكلبي، قال: حدثنا عبد الرحمن بن غنم الأشعري، قال: حدثني أبو عامر -أو أبو مالك الأشعري -والله ما كذبتني-

³³⁷ Bkz. İbnü's Salah, *Ulûmu'l Hadis*, Thk: Nureddin İtir, Dâru'l Fikir, Dimeşk 1986, s.47.

³³⁸ Bkz. Muhammed b. İbrahim b. Sa'dullah b. Cemaat elKenânî elHamevî eşŞâfi, *El-Buhârî'r Ravî Fî Muhtasari ulûmi'l Hadisi'n Nebêvî*, a.g.e., s.49.

³³⁹ Bkz. İbnü's Salah, *Ulûmu'l Hadis*, a.g.e., s.24.

³⁴⁰ Bkz. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askânî, *Hedyu's Sêri Mukaddime Fethu'l Bari* a.g.e., s. 8-19.

سمع النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "لَيَكُونَنَّ مِنْ أُمَّتِي أَقْوَامٌ يَسْتَحْلُونَ الْحَرَ وَالْحَرِيرَ وَالْخَمْرَ وَالْمَعَازِفَ، وَلَيُنْزِلَنَّ أَقْوَامٌ إِلَى جَنْبِ عِلْمٍ يَرُوحُ عَلَيْهِمْ بِسَارِحَةٍ لَهُمْ، يَأْتِيهِمْ-يَعْنِي الْفَقِيرَ-لِحَاجَةٍ فَيَقُولُوا ارْجِعْ إِلَيْنَا غَدًا، فَيُبَيِّتُهُمُ اللَّهُ وَيَضَعُ الْعِلْمَ وَيَمْسَخُ آخِرِينَ قَرْدَةً وَخَنَازِيرَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ"

Hişam b. Ammar şöyle dedi: Sıdka b. Halit rivayet etti, Şöyle dedi: Abdurrahman b. Yezit b. Cabir rivayet etti: Atiye b. Kays Kilebi rivayet etti dedi, şöyle dedi: Abdurrahman b. Ğanem Eşari rivayet etti, Şöyle dedi: Ebu Amr rivayet etti veya Ebu el-Eşa'ri veyahut Ebu Malik el-Eşa'ri haber verdi; vallahi bana yalan söylemedi. Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini işitmiş: "Ümmetim arasında zinayı, ipeği, şarabı ve çalgı aletlerini (meazif) helal kabul edecek bir topluluk olacaktır. Ve birtakım kimseler bir âlemin yakınına konaklayacaklar. Kendilerine ait davarlarla yanına gidecek, bir ihtiyacı sebebiyle onlara varacak. Onlar (ona): Bize yarın tekrar gel diyecekler. Yüce Allah geceleyin onlara hükmünü geçirecek ve âlemi koyacak, diğerlerini ise tanınmaz hale çevirerek kıyamet gününe kadar maymunlara ve domuzlara dönüştürecekler." ³⁴¹

Cumhur bu hadisi musikinin ve aletlerinin satışının haramlığına görüş belirtmiştir. Mezhepler arasında hilaf vardır. ³⁴² Hişam b. Ammar'ın geçen hadisini buna istidlal (delil) yaptılar.

İbn Hazm müziğin ve aletlerinin cevazına görüş belirtip şöyle demiştir: Satranç, kaval, çalgı aletleri ve tamburların hepsi helaldir. Kim bunlardan birini kırarsa tazmin eder. Şarkıcı kadınlar ve bunların satışı da aynı şekildedir. Bunlarda bir şeyin satışının haram kılındığına dair bir nass yoktur. Men'edenler/yasaklayanlar sahih olmayan veya

³⁴¹ El-Buhârî, Kitâb: el Eşribe, Bâb: Mâ Cêe fimen Yestehillu el Hamru ve Yusemmihi biğayri's mihi, Hadis No:5268, c.5, s.2123.

³⁴² Bkz. Zehredin Abdurrahman, *Mekâsıdu's Şeria fî Ahkâmî'l Buyu*, Baskı: 1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye 2009, s. 375.

bazısı sahih eserlerle delil getirmekteler. Bu hadisler de kendileri için herhangi hüccetyoktur.³⁴³

İlk Mana: Açık İnkıta; Bu isimlendirme ile munkatı Hadis kastedilmektedir. Mutekadimun bunu Mürsel Hadis diye tabir etmiştir.³⁴⁴

Ulema bu hadisi ‘isnadından sahâbeden önce senedin bir yerinde art arda olmamak şartıyla bir veya daha fazla râvînin düşmesidir’ diye tarif etmiştir.³⁴⁵

Bu hadisin bu çeşidinde asıl olan; ittisal şartını kaybettiğinden ve düşen kişinin adaleti ve zaptı bilinmediğinden dolayı zayıf olmasıdır. Şevkânî bu hususta şunları söylemektedir: Munkatı hadisle hüccetyapılmaz. Bu hadis, sahâbenin altındaki ravilerinden birinin düşmesiyledir. Bu adalet ve zapt yönünden mahzufun halinin bilinmemesinden dolayıdır; çünkü bunun (düşen ravinin halinin) sübutu hadisin kabulünün şartıdır.³⁴⁶

Bunun fıkıh mezheplerine tesirine örnek, Cuma namazının kendisiyle mun’akid (caiz) olduğu sayı meselesi; Ulema bu meselede birkaç görüş üzere ihtilaf etmiştir. Bunların en önemlilerini aşağıda zikrediyoruz:

³⁴³ Bkz. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el Endulûsî el Kurtûbî ez Zahirî, *Elmu halla bi’l Eser*, dâru’l Fikr, t.s., Beyrut, c.7, s. 559.

³⁴⁴ Bkz. Mahir Yasin Fahl elheyti, *Eseru ileli’ Hadis fi İhtilafi’ l fukaha*, a.g.e., s. 61.

³⁴⁵ Bkz. Abdürrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. Ebubekir b. İbrahim el Irâkî, *Şerhu’t Tebsire ve’t Tezkire*, a.g.e., c.1, s. 158.

³⁴⁶ Bkz. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş Şevkânî el Yemenî, *İrşâdu’l Fuhûl ilê Tahkîkî’l Hakki min İlmi’l Usûl*, a.g.e., s. 66.

Cuma namazı birisi imam olmak üzere dörtten az kişiyle mun'akid olmaz. Hanefiler, Sevri, Leys, Şafililerden İbn Munzir gibi birkaç fukaha da bunu söylemiştir. Bu Evzâî ve Ebu Sevr'den rivayettir.³⁴⁷

Bunun için Zühri'den rivayet edilenle istidlal yaptılar.

عن الزهري، عن أم عبد الله الدوسية، قالت: سمعت رسول الله -صلى الله عليه وسلم- يقول: "الجمعة واجبة على أهل كل قرية، وإن لم يكونوا إلا ثلاثة رابعهم أمامهم"

Zührî ümmü Abdullah Dusiyye'den şöyle dediğini rivayet etmiştir. Hz. Peygamberi şöyle derken işittim: Cuma namazı her bir köy halkına vaciptir. Bunlar biri imam olmak sadece dört kişi olsalar bile.³⁴⁸ Derakutni, bu hadisi tahric etmiş ve munkatı olduğunu söylemiştir. Şüphesiz Zührî Ümmü Abdullah'tan işitmemiştir.

Bazıları üçten az kişi ile mun'akid olmadığını belirtmişlerdir. Ebu Yusuf, Zeydiye bu görüşü belirtmişlerdir.³⁴⁹

Zühri'nin Ümmü Abdullah Düvesiyye'den rivayet ettiği önceki hadisi bu mezhebin manasına delil olarak gelmiştir. Beyhaki'nin yanında bazı rivayetlerde:

³⁴⁷ Bkz. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el Endulûsî el Kurtûbî ez Zahirî, *Elmu halla fi'l Eser, a.g.e.*, c. 5, s. 46.

³⁴⁸ Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *Sünne dera kutni*, Thk: Şuayb el Arnavut, Hasan Abdulmunim Şelebi, Abdullatif Harzullah, Ahmed Behram, Baskı: 1, Müessesetü'r Risale, Beyrut 1424/2004, Kitâb: el Cuma, Bap: el Cuma ale men semia en Nidêe, Hadis No: 1594, c.2, s.317.

³⁴⁹ Bkz. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el Endulûsî el Kurtûbî ez Zahirî, *Elmu halla fi'l Eser, a.g.e.*, c. 5, s. 46.

الجمعة واجبة في كل قرية فيها إمام، وإن لم يكونوا إلا أربعة، حتى ذكر النبي صلى الله عليه وسلم ثلاثة

Cuma içinde liderin (imamın) bulunduğu her köyde vaciptir. Eğer köyde dört kişiden başka kimse yoksa bile. Hatta Hz. Peygamber üç diye de zikretmiştir.³⁵⁰

Bazıları kırk kişiden az kişi ile mun'akid olmayacağını söylemiştir; Şafi, Ahmed b. Hanbel bir rivayette bunu söylemiştir.³⁵¹

Bazıları elliden aşağıda mun'akid olmayacağını belirtmiştir. Bu Ahmed b. Hanbel'den rivayettir.³⁵²

Bazıları da müstakil bir köyün oluşmasının mümkün olduğu bir sayıyla sınırlandırmaksızın alış-verişin aralarında bulunduğu cemaatle ancak mun'akid olduğunu belirtmiştir. Malik bunu söyleyenlerdendir.³⁵³

Bazıları da Cuma'nın cemaatle mun'akid olduğu şeylerle mun'akid olduğu görüşündedirler. İbn Hazm bunu söylemektedir.³⁵⁴

Her kim Munkatı hadisi alırsa burada gereğince amel ettirir. Her kim de almazsa istidlal için başka bir cihete yönelir. Hafızlardan birçoğu şu şekilde açıklamada

³⁵⁰ Bkz. Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *Es Sünenü'l Kübra*, Thk: Muhammed b. Abdulkadir Ata, Baskı: 3, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1424/2003, Kitâb: el Cuma, Bâb: İzâ Kânû fi Karyetin vecebet aleyhim el Cuma, Hadis No: 5617, c. 3, s. 255.

³⁵¹ Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fi fikhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, Baskı: 1, dâru'l Fikir, Beyrut 1405, c.2, s.171-172; Yahya b. Şeref en Nevevî, *el-Mecmu Şerhu'l Mühezzeb*, dâru'l Fikir, y.y. t.s c.4, s.507.

³⁵² Bkz. İbid., s. 172.

³⁵³ Bkz. Abdulvehhâp eş-Şevkânî el Yemenî, el İşrâf, *alê Nüketi Mesâili'l Hilâf*, Thk: Usameddin es Sabehtî, Baskı:1, d'aru İbn Hazm 1453/1999, c.1, s.392-393.

³⁵⁴ Bkz. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el Endulûsî el Kurtûbî ez Zahirî, *Elmu halla fi'l Eser*, a.g.e., c. 5, s. 46.

bulunmuştur: Hz. Peygamberden Cuma'nın mun'akid olduğu sayı hakkında hadis sabit değildir.³⁵⁵

İkinci Mana: Tedlis; Râvînin işittiği kişiden işitmediği şeyleri rivayet etmesidir.

Birçok ulema bunu söylemiştir. Hafız İbn Hacer de bunu tercih etmiştir.³⁵⁶ Müdelles hadis işitme yolu ile açıklanması durumu hariç merduttur. Tesviye (ravinin hocasını değil hocasının hocasını senetten çıkartması) tedlisinde şu şart koşulmuştur: Hadis rivayeti ve haberler senedin başından sonuna kadardır.³⁵⁷

Muhaddislerin müdelles hadisi sema yoluyla tasrih edilmedikçe ret etme sebebi, müdellis ve kendisinden an an diye rivayet edilen arasında bir kişinin düşmesi korkusudur. Abdülmelik b. Abdulaziz b. Cureyc'in Nafi'den Nafi'nin İbni Ömer'den merfû olarak zikredilen hadisinde olduğu gibi; 'ayakta bevl etme'.³⁵⁸ İbn Hibban Şöyle demiştir: Ben İbn Cureyc'in Nafi'den bu haberi işittiğinden endişeliyim.³⁵⁹

Tedliste, ihtilafın Fıkıh Medreselerine Tesiri

Karı-kocanın birinin diğerini yıkaması: Fukaha eşlerden birinin diğerini yıkamasında ihtilaf etmiştir. Zira fukaha ölünün yıkanmasının farzı kifaye olarak ittifak

³⁵⁵ Bkz. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş Şevkânî, *Neylu'l Evtâr*, Thk: Usameddin es Sabebtî, Baskı: 1, dâru'l Hadis, Mısır 1413/1993, c.3, s.277.

³⁵⁶ Bkz. Abdulvehhâp b. Ali es Sebkî, *ref'ul Hicâb an Muhtasari İbni'l Hâcib fi Usûli'l Fıkh*, Thk: Muhammed Abdurrahman Muhaymir Abdullah dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, t.s, c.1, s. 554.

³⁵⁷ Bkz. El-Askalânî, *En Nüket ale Kitabi İbn Salah*, a.g.e., c.1, s.293.

³⁵⁸ Bkz. Ebî Abdürrahman, Ebu İshak el Huveynî el Eserî Hicâzî Muhammed Şerif, *Bezlu'l İhsan bi Takribi Süneni'n Nesâî*, Baskı: 1, Kitâb: Et Taharet, Bap: Bevl Fi'l Beyti Câlisen, Mektebetu't Terbiye el İslâmiyye Li İhyâi't Turâsi' İslâmî, c.1, 1410/1990, s.258.

³⁵⁹ Bkz. Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Mabet, et Temimi, *El İhsan fi Takribi Sahihi İbn Hibban*, Thk: Şuayb el Arnavut, Baskı: 1, Müessetü'r Risâle, Beyrut 1408/1988, c.4, s.272.

etmiştir ancak Malik'ten rivayet sünnet olduğu³⁶⁰ üzeredir. Kadının eşini yıkamasının cevazına icmâ ettiler. Erkeğin eşini yık amasına cevazında iki görüş üzere ihtilaf ettiler:

Birinci Görüş: Erkeğin eşini yıkaması caizdir. Ulemanın cumhuru bunu dile getirdi. Şafi bu görüşü takip etti. Ahmed b. Hanbel'den de meşhur olan bu görüştür.³⁶¹

Şu hadisi istidlal yaptılar:

عن محمد بن اسحاق، عن يعقوب بن عتبة، عن الزّهرى، عن عبيد الله بن عبد الله، عن عائشة، قالت: رجع رسول الله صلى الله عليه وسلم من البقيع، فوجدني وأنا أجد صداعا في رأسي، وأنا أقول: وارأساه، فقال: "بل أنا، يا عائشة، وارأساه" ثم قال: "ما ضرك لو مت قبلي؛ فقمّت عليك فغسلتك وكفنتك وصليت عليك ودفنتك"

Muhammed b. İshak'ın Yakup b. Utbe'den, Zührî 'den, Ubeydullah b. Abdullah'tan, Âişe 'den hadisinde Hz. Âişe şöyle demektedir: “Hz. Peygamber Baki'den döndü ve beni baş ağrısı varken buldu. Ben vay başım diyordum: Şöyle dedi: Bilakis ben ya Âişe! Vay başım deyip sonra şöyle dedi: Şayet sen benden önce ölsen sana ne zarar verir. Yanında dururum, seni yıkar, kefenler, namazını kılar ve defnederim”³⁶²

Bu hadisin medaru'l-isnad'ı/orta ravisi Muhammed b. İshak'tır. Muhammed b. İshak müdellistir. O da bazı tariklerde 'an an' (ondan ondan) yapmıştır. Beyhaki de onu

³⁶⁰ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Arefe ed Desûkî el Mâlikî, *Haşiyetu'd Desûkî al Şerhi'l Kebir*, dâru'l Fikr, t.s., c. 1, s. 407- 409.

³⁶¹ Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fî fikhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, c.2, s. 298.

³⁶² Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman en Nesâî, *Süneni'n Nesâî el Kübra*, Thk: Abdulgaaffâr Süleyman el Bendêrî, Seyyid Kesrêvî Hasan, Baskı: 1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1411/1991, Kitâb: el Vefêu, Bab. Bed'u İlleti'n Nebî, Hadis No: 7080, c.4, s.252.

bununla ilgili kılınıştır.³⁶³ Fakat Beyhaki başka bir eserinde bu rivayet semaya dalalet eden lafızla nakletmiştir. Böylece *tedlis* şüphesi kalkmış hadis sahih olmuştur.³⁶⁴

İkinci Görüş: Erkeğin karısını yıkaması caiz değildir. Bu selefin bazısından mervidir. Ahmed b. Hanbel'den rivayet olarak Ebu Hanife bunu söylemektedir.³⁶⁵

Bazı tariklerde 'an an' (ondan ondan) yapmasından dolayı Muhammed b. İshak'ın hadisini almadılar. Aynı şekilde ölümün, ölen eşin kız kardeşi ve dördüncü eşi mubah kıldığı açısından boşanmak gibidir, bakmak ve dokunmayı haram kıldığına hüccet kılınışlardır.³⁶⁶

Üçüncü Mana: Hafi Mürsel: Hafız İbn Hacer şöyle tarif yapmıştır: Râvînin buluşmadığı bilakis vasıtanın olduğu çağdaşlarından ve ihtimalli sıgıyla yapmış olduğu rivayettir. İbn Salah mürsel'i hafi ile tedlisin arasını mezcetmiş (karıştırmış) ve isnat tedlisine katmıştır.³⁶⁷

Birçok insana gizli olmasından dolayı hafi diye isimlendirildi. Bu tedlise benzemektedir. Bundan dolayı ulema bu meselede çokça ihtilaf etmişlerdir.³⁶⁸

³⁶³ Bkz. Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *Es Sünenu'l Kübra*, a.g.e., c. 3, s. 396.

³⁶⁴ Bkz. Ahmed b. Hüseyin b. Ali Musa, *Delailu'n Nübüvvet*, Thk: Abdulmuti Kalacî, Baskı: 1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, dâru'r Reyhan li't Turâs 1408/1988, c.7, s.168.

³⁶⁵ Bkz. Alaeddin Ebubekir b. Mesud el kesşênî, *Bedâiu's Sanâi fî Tertibi's Şerâi*, Baskı: 2, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1406/1986, c1, s.305.

³⁶⁶ Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fî fikhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybâni*, Baskı: 1, dâru'l Fikir, Beyrut 1405, c.2, s. 298.

³⁶⁷ Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el Askalâni, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbetil-Fiker Fî Mustalahi Ehl'i Eser*, a.g.e., s.45.

³⁶⁸ Bkz. Nureddin İtir, *Menhecu'n Nakd fî ulûmi'l Hadis*, Baskı: 3, dâru'l Fikir, Dimeşk 1418/1997, s. 286.

Fıkıh okullarının ihtilafına tesiri; Haram kılınan emzirme müddeti meselesi:

Fukaha haramı gerektiren, haram kılınmış emzirme müddetti hakkında birkaç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Emzirmeyi haram kılma şartı iki yıl olmasıdır. Bu Ömer, Ali, İbn Ömer, İbn Mesut, İbn Abbas, Ebu Hureyre ve Hz. Âişe hariç Hz. Peygamber'in eşleri gibi cumhurun görüşüdür. Şâbi, İbn Şibrime, Evzâî, Şafi, İshak, Ebu Yusuf, Muhammed ve Ebu Sevr bu görüştedir. Bu Malik'ten bir rivayettir.³⁶⁹

Fatıma binti Münzir'in hadisiyle delil getirdiler.

عن فاطمة بنت المنذر، عن أم سلمة، قالت: قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم: "لا يحرم من الرضاعة إلا ما
فتق الأمعاء في الثدي وكان قبل الفطام"

Fatma binti Munzir, Ümmi Selemeden Hz. Peygamberin şöyle dediğini söyledi:
Reda'dan (emzirme) ancak barsağı açan süt emme döneminde henüz süt kesilmeden önce
olan emzirme tahrimi gerektirir.³⁷⁰

Bu hadis Fatıma binti Munzir ile Ümmü seleme arasında kopuklukla illetli bulunmuştur (yani: Mürsel-i Hafî). Çünkü Fatıma binti Munzir Kocasî Hîşam'dan on iki yaş daha büyüktür. Kocasının doğumu altmış Fatıma'nın kırk sekizdir. Ümmü Seleme

³⁶⁹ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el Kurtûbî eş Şehir bi İbni Rüşd El Hafîd, *Bidâyeti'l Müçtehit ve Nihâyetü'l Muktesit*, Baskı:4, Matbaa Mustafa el Bâbî el Halebî ve Evlâdihi, Mısır 1395/1975, c.2, s.36.

³⁷⁰ Et-Tirmizî, Kitâb: Er Radâ, Bab: Mâ Cêe Mâ Zükira Enne'r Radâ Lâ Tahrumu Fi's Sığar dûne'l havelayn, Rakamu'l Hadis No: 1152, c.3, s.458.

elli dokuz senesinde vefat etmiştir. Fatıma Ümmü Selemeye ulaşmamış bir küçük kızdır. Böyleyken ondan nasıl hıfzedebilir.³⁷¹

İkinci Görüş: Emzirme otuz aylıkken haramdır. Ebu Hanife bunu söylemiştir.³⁷²

Üçüncü Görüş: Emzirme müddeti, üç senedir. Züfer bu görüştedir.³⁷³

Dördüncü Görüş: Büyüğün emzirilmesi haramdır. Bu Hz. Âişe, Ata, Leys ve Davut'tan rivayet edilmiştir.³⁷⁴

Dördüncü Mana: Has Manayla İrsal: Bu tabiinin sahâbe büyüklerini söylemeden Hz. Peygambere izafe ettiğidir.³⁷⁵ Bazı ulema bu hadisleri büyük tabiin hadisi olarak isimlendirdiler.³⁷⁶ Bu ıstılah muhaddislerin indinde yerleşen meşhur tariftir.

Fıkıh Okullarının İhtilafında Mürsel'in Tesiri

Akıcı bir pislik sert yere isabet ederse; Fukaha bu meselede iki görüş üzere ihtilaf etmiştir.

³⁷¹ Bkz. Muhammed b. Ebibekr b. Eyüp b. Kayyim el Cevzî, *Zâdu'l Mead fi Hedy hayri'l Ibâd*, Thk: Şuayb el Arnavut, Abdulkadir el Arnavut, Baskı: 4, Müessesetü'r' Risale- Mektebetu'l Menari'l İslamiyye-Beyrut, Kuveyt 1407/1986, c.5, s.524.

³⁷² Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fi fikhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, Baskı: dâru'l Fikir, Beyrut 1405, c.9, 1, s. 201.

³⁷³ Bkz. İbid, *a.g.e.*, s. 201.

³⁷⁴ Bkz. İbid, *a.g.e.*, s. 201.

³⁷⁵ Bkz. Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, Şerefeddin et Tayibî, *el Hülâsa fi Marifeti'l Hadis*, *a.g.e.*, s.66; Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *En Nüket ale Kitabi İbn Salah*, *a.g.e.*, c.2, s. 540.

³⁷⁶ Bkz. Yusuf b. Abdullah b. Abdalberr en Nemrî, *et Temhid limê fi'l Muvatta mine'l Meânî ve'l Esênîd*, *a.g.e.*, c.1, s. 19.

Birinci Görüş: Hanefiler, sert bir yere akıcı bir pislik isabet ederse onu ters çevirmekten başka temizlemeye ihtimali yoktur.³⁷⁷

Abdullah b. muakkal b. Mukrin rivayet ettiği Mürsel hadisle istidlal yaptılar.

عن عبد الله بن معقل بن مقرن قال: صلى أعرابي مع النبي -صلى الله عليه وسلم- بهذه القصة-، قال فيه: قال النبي -صلى الله عليه وسلم-: "خذوا ما بال عليه من التراب فألحقوه وأهرقوا على مكانه ماء"

Abdullah bu kıssada bir bedevi Hz. Peygamberle namaz kıldı dedi. Bu hadiste Hz. Peygamber şöyle dedi: "Bevlettiği toprağı alın ve onu atın. Yerine de bol su dökün".³⁷⁸

Bunu Ebu Davut rivayet etti ve O murseldir dedi. İbn muakkal Hz. Peygamberi görmemiştir.³⁷⁹

Diğer Görüş: Cumhur şöyle demiştir: Dökmek yer için temizleyicidir. Kazmak gerekmez.³⁸⁰

Ebu Hureyre'nin şu rivayetini delil getirdiler:

عن أبو هريرة قال: قام أعرابي فبال في المسجد، فتناوله الناس، فقال لهم النبي -صلى الله عليه وسلم-: "دعوه وأهرقوا على بوله سجلا من ماء أو ذنوبا من ماء، فإنما بعثتم ميسرين ولم تبعثوا معسرين"

³⁷⁷ Bkz. Muhammed b. Abdulvahid es Sivasî el Maruf bi İbni'l Himâm, *Fethu'l kadir*, a.g.e., c. 1, s. 138.

³⁷⁸ Ebu Dâvud, Kitâb: et Taharet, Bap: el Arz Yusîbuhê el Bevlu, Hadis No: 381, c. 1, s.157.

³⁷⁹ Bkz. İbid, a.g.e., s. 157.

³⁸⁰ Bkz. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş Şevkânî el Yemênî, *Neylu'l Evtâr*, a.g.e., c.1, s. 42.

Bir bedevi kalktı ve mescitte küçük abdestini yaptı. İnsanlar da onu engellemeye çalıştı. Hz. Peygamber de insanlara şöyle dedi: Adamı bırakın. Bevlinin üzerine bir kova su dökün. Sizler “zorlaştırıcı olarak değil kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz”.³⁸¹

Mu’dal: İsnadından peş peşe iki veya daha fazla kişinin düşmesinden ibarettir. İbn Salah, etbâu’t-tabiinin hadisini merfû olduğunda mu’dal diye isimlendirdi.³⁸²

Mu’dal hadis, isnattan düşenlerin bilinmemesinden dolayı muhaddislere göre zayıftır. Cevzcani: Mu’dal munkatıdan daha kötü bir haldir. Munkatı da mürselden daha kötü bir haldir. Mürsel’le hüccetyapılmaz.³⁸³

Mu’dal ’ın Fıkıh Okullarında Tesiri; Eşiyle hayızlıyken cima edenin hükmü.

Fukaha kadın hayızlıyken eşiyle cimasının haram olduğuna ittifak etmişlerdir.³⁸⁴ Keffaretin vucubuyla alakalı da iki görüş üzere ihtilaf ettiler:

Birinci Görüş: Fukahâ’nın çoğu, Hanefiler, Yeni görüşlerinde Şafiler, Malikiler, Hanbeliler bu hususta kefaretin vacip olmadığına dair görüştedirler.

İkinci Görüş: Bazı sahâbe ve tabiin ve kendilerinden sonra gelen İbn Abbas, Katade ve Evzâî önceki görüşü itibariyle Şafii ve Ahmed b. Hanbel kefaretin vacip olduğu görüşündedirler.³⁸⁵

³⁸¹ El-Buhârî, Bâb: Sabbu’l Mâ ale’l Bevl fi’l Mescit, Hadis No: 217, c.1, s. 89.

³⁸² Bkz. İbn Salah, *Ulûmu’l hadis*, a.g.e., s. 59.

³⁸³ Bkz. El-Askalânî, *en Nüketü alê Kitabi İbn Salah*, Thk: Rabî b. Hâdî Umeyr el Medhalî, a.g.e., c. 2, s. 581.

³⁸⁴ Bkz. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el Endulûsî el Kurtûbî ez Zahirî, *Elmuhalla fi’l Eser*, a.g.e., c. 2, s.162.

³⁸⁵ Bkz. İbid, a.g.e., c. 5, s. 46.

Evzâî: Bu kişinin beş dinar tasadduk etmesi gerektiğini söylemiştir.

عن يزيد بن أبي مالك، عن عبد الحميد بن عبد الرحمن، عن النبي -صلى الله عليه وسلم- في الذي يأتي امرأته وهي حائض، قال: "أمره أن يتصدق بخمس دينار"

Zeyd b. ebi Malikten, o da Abdülhamid b. Abdurrahman ‘dan o da Hz. Peygamberden rivayet ettiği hadisle delil getirmiştir. Bir adam karısına hayızlıyken cima etmesi hakkındadır. Ona emrediyorum beş dinar tasadduk etsin.³⁸⁶Ebu Davut bu hadisin mu’dal olduğunu söylemiştir.³⁸⁷

Burada i’dal yönü: Abdülhamid b. Abdurrahman ve Hz. Peygamber arasında iki râvînin düşmüş olmasıdır. Şüphesiz Abdülhamid, B. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattab Rabia sikadır. O “Hz. Peygamber’den iki kişi vasıtasıyla rivayet etmiştir”³⁸⁸ Bu hadis bir yönden Mürsel bir yönden mu’daldır.

Bazı ulema bir veya yarım dinarın tasadduk edilmesi görüşü üzeredir. Bu Hakem’in Abdülhamid’den, Mukassim’den, İbn Abbas’tan, Hz. Peygamber’den eşine hayızlıyken gelen adam hakkındaki hadisinden dolayıdır. Hz. Peygamber şöyle dedi: “Bir dinar veya yarım dinar tasadduk edilir”.³⁸⁹

Cumhur kefaretin olduğu hadisleri zayıf görmeye meyletmiştir; Bundan dolayı da kefaretin olmadığını söylemişlerdir. Çünkü asıl olan kefarette beraet’i- zimmedir. Ancak sahih delille vacip olur. Zira onlara göre kefaretle alakalı sahih bir hadis yoktur.

³⁸⁶ Ebu Dâvud, Kitâb: et-Taharet, Bap: fi ityêni’l Hâiz, Hadis No: 266, s.119.

³⁸⁷ *İbid.*, s.119.

³⁸⁸ Bkz. Ahmed b. Ali b. El-Askalânî, *Takrîbu’t Tehzib*, Thk: Muhammed Avvême, Baskı: 1, Dâru’r Reşit, Suriye 1406/1986, c. 1, s. 468.

³⁸⁹ Muhammed b. Yezit Ebu Abdullah el Kazûnî, *Sünen İbni Mâce*, daru’l Fikir, Beyrut t.s., Kitap: et Taharet ve Sünenuhê, Bap: Fi Kefareti men etê Hâizan, Hadis No: 640, c. 1, s. 210.

Munkatı: Daha Önce Hadisin Sıhhati İçin İttisalin Şart Olduğunu Ele Almıştık.

İttisal, ravinin haberi takip ettiği şeyhinden almasıdır. Ulema bir râvînin şeyhinden işitmesini ispat veya ondan onaylaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf da onları hadisin i'lal edilip edilemeyeceğine götürmektedir. Kim işitmeyi ispat ederse muttasıl sayılır. Kim de edemezse munkatı sayılır. Bu da hadisin reddine veya kabulüne sebep olur. Bundan dolayı fukahâ'nın hilafı hâsıl olur.

Örneğin:

عن راشد بن سعد عن ثوبان قال: بعث رسول الله -صلى الله عليه وسلم- سرية فأصابهم البرد فلما قدموا على رسول الله -صلى الله عليه وسلم- أمرهم أن يمسخوا على العصائب والتساخين

Raşıit b. Sad'ın Sevban'dan hadisi, şöyle demektedir: “Hz. Peygamber bir seriye göndermiştir. Soğuk onlara isabet etmiştir. Hz. Peygambere geldiklerinde sarık ve çizmelerini mesh etmelerini emretmiştir”³⁹⁰

Âlimler Raşıit b. Sad'ın Sevban'dan işitmesine şüphe etmişlerdir. ‘Çizmeler üzerine mesh’ hadisindeki gibi, kim Raşıit'in Sevban'dan işittiğini ispat edemezse inkıta ile onu i'lal yapmıştır. Kim bunu ispat ederse o haberi muttasıl yapmış olur.³⁹¹

Zikredilen hadisin fıkıh okullarına tesiri: Başlığa (sarığa) mesh etmenin hükmü:

Fukaha başlığa mesh etmede iki görüş üzere ihtilaf ettiler:

³⁹⁰ Ebu Dâvud, Kitâb: et-Taharet, Bap: el Mesh ale'l İmâme, Hadis No: 146, c.1, s.84.

³⁹¹ Bkz. Ebu Saîd b. Halil b. Keykeldî Ebu Said el Alêi, *Et Tahsil Fi Ahkâmi'l Merâsil*, a.g.e., s.210.

Birinci Görüş: Süfyan'ı- Sevrî, Evzâî, Ahmed b. Hanbel, Ebu Sevr, İshak b. Rahuye, Muhammed b. Cerir ve Davut, sarık üzere mesh yapılabileceği görüşündedirler.³⁹² Önceki hadisle istidlal yaptılar.

İkinci Görüş: İçinde Malikiler, Hanefiler ve Şafilerin bulunduğu cumhur, sarığa meshle yetinilemeyeceği görüşündedirler. Bu da bu hadisin ispat edilememesinden dolayıdır.

Aile İsnadlarında İhtilaf

Ulema hususi işitmede Amr b. Şuayb babasından, dedesinden, rivayetinde ihtilaf ettikleri gibi ihtilaf etmiştir. O, Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. As' tır. Dedesiyle kastedilen Şuayb 'ın dedesidir. O da Abdullah b. Amr b. As' tır. Bu silsilede eleştirmenlerin sözleri çokça çelişmektedir. Görüşleri kabul-ret ve tafsil arasında ihtilaf etmiştir. Bu ihtilafın benzeri azdır.

Esir Ne Zaman Serbest Bırakılacağı Konusunda Fıkıh Medreselerine Tesiri

Sahâbe ve tabiinden ilim ehli olanların çoğu ve dört imam şu görüştedir: Mukâtip, üzerindeki kitabet akdindeki miktardan bir şey kaldığı müddetçe köledir. Basit bir şey olsa bile. Üzerindeki bütün görevleri yerine getirinceye kadar serbest bırakılmasına hükmedilmez.³⁹³

³⁹² Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fi fikhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, Baskı: 1, dâru'l Fikir, Beyrut, t.s., c.1, h.1405, s. 210.

³⁹³ Bkz. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el Endulûsî el Kurtûbî ez Zahirî, *Elmuhalla fi'l Eser*, a.g.e., c. 9, s. 229.

رواه عمرو بن شعيب عن أبيه، عن جده، عن النبي -صلى الله عليه وسلم-، قال: "المكاتب عبد ما بقي عليه من كتابته شيء"

Şöyle delil getirdiler: Amr b. Şuayb 'ın babasından, dedesinden o da Hz. Peygamberden rivayetiyle: Mukâtîp üzerindeki kitabet akdindeki miktardan bir şey kaldığı müddetçe köledir.³⁹⁴

İbn Hazım bu hadisi illetli bulmuştur: Ona göre Amr b. Şuaybın hadisi hatalıdır.³⁹⁵

Râvînin Adaletinde Zedelenme; Adaletinde zedelenme olan râvînin hadisi merdut olabilir. Bazısı bu zayıflıktan dolayı bu hadisle delil getirmeyi reddeder. Kimisi de râvîye hüsnü zannından dolayı veya yanında o konuda bir hadisin olmamasından dolayı veya imamdaki hadisin kendisiyle güçlendiği bir karineden dolayı bunu alır.³⁹⁶

Fıkıh Okullarında Bunun Örneği: Hadesin kaldırılması için kullanılmış suyla temizlenme hükmü: Fukaha bu meselede birkaç görüş üzere ihtilaf etmiştir:

Evzâî, bir rivayette Malikiler, eski döneminde Şafililer ve bir rivayette Hanbeliler, kullanılmış suyun hadesi kaldıran ve necaseti izale eden bir temizleyici olduğunu belirttiler. İbn Mesut'tan merfû olarak rivayet edilen hadisle istidlal yaptılar:

³⁹⁴ Ebu Dâvud, Kitâb: el İtk, Bap: Fi'l Mekâtîb Yüeddî Ba'du Kitâbetihî feya'cizu ev yemûtu, Hadis No: 3926, c.4, s. 414.

³⁹⁵ Bkz. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el Endulûsî el Kurtûbî ez Zahirî, *Elmuhallâ fi'l Eser*, a.g.e., c. 9, s. 321.

³⁹⁶ Bkz. Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed, Alaeddin el-Buhârî el Hanefî, *Keşfu'l Esrâr şerhu Usûli'l Pezdevî*, a.g.e., c.3, s.21.

عن ابن مسعود مرفوعاً: "من نسي مسح الرأس، فذكر وهو يصلي فوجد في لحيته بللاً فيأخذ منه ويمسح به رأسه، فإن ذلك يجزئه، وإن لم يجد بللاً فليعد الوضوء والصلاة"

Kim başı mesh etmeyi unutur ve namaz kılarken hatırlarsa ve sakalında bir ıslaklık bulursa ondan alır ve başına sürer. Bu ona yeter. Islaklık bulamazsa abdestini ve namazını iade etsin.³⁹⁷

Heysemi: "Taberani bu hadisi Evsat isimli eserinde rivayet etmiştir. Bu hadiste Nehşel b. Said vardır. O son derece yalancıdır"³⁹⁸

Hanefiler meşhur görüşlerinde, Şafiler, Hanbeliler ve birçok fukaha bir rivayette kullanılmış suyun temizleyici özelliği olmayan temiz bir su olduğunu ve hadesi kaldırmayacağı-necaseti de izale etmeyeceği görüşündedirler.³⁹⁹

Cumhur şunu gözlemlemiştir: Bu zikredilen hadisle râvînin adaletindeki ta'ndan dolayı delil yapmak caiz değildir; Bundan dolayı bunlara delil:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يبولن أحدكم في الماء الدائم ثم يغتسل منه"

Sahih olan Hz. Peygamber'in şöyle demesidir: "Sizden kimse durağan suya bevl edip sonra ondan gusûl abdesti almasın"⁴⁰⁰ ifadesini kullanmıştır.

³⁹⁷ Süleyman b. Ahmed et-Taberani Tarık b. İvazullah b. Muhammed/Abdulmuhsin b. İbrahim el Hüseyni, *El Mucemu'l Evsat*, Baskı: 1, dâru'l Haremeyn, Kahire 1415, Hadis No: 7573, c.7, s.307.

³⁹⁸ Nureddin Ali b. Ebubekir el Heysemi, *Mecmau'z Zevâid ve Menbau'l Fevâid*, a.g.e., c.1, s.240.

³⁹⁹ Bkz. El Maverdî, *El Hâvî fi Fıkhı's Şâfi*, Baskı: 1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye 1414/1994, c. 1, s. 118.

⁴⁰⁰ Müslim, Kitap: et Taharet, Bap: en Nehyu ani'l Bevl fi'l Mâi'r Râkid, Hadis No: 282, c.1, s. 235.

وفي لفظ لمسلم "لا يغتسل أحدكم في الماء الدائم وهو جنب"

Müslim'in lafzında "sizden hiç kimse cünüpken durağan suda gUsûl abdesti almasın"⁴⁰¹

وفي لفظ لأبي داود "لا يبولن أحدكم في الماء الدائم ثم يغتسل منه"

Ebu Davut'un lafzında, 'sizden kimse durağan suya bevl edip gUsûl abdesti almasın.'⁴⁰²

3.4. Metindeki ihtilafın Dört Fıkıh Okulundaki Etkileri

Fukahâ'nın en önemli ihtilaf sebebi, hadis metniyle muameledeki ihtilaftır. Bu ihtilaf sebebinin fikhî meselelerde birebir tesiri vardır. Bu tesir altı temel mevzuda beyan edilecektir. Bunlar:

-Hadisin Manayla Rivayeti

Fukaha ve muhaddislerin cumhuru ve Usûl ehli, manayla rivayetin Arapçayı bilen, hatadan ve hükmün değişmesine sebep olan değişiklikten emin olan kişi için caiz olduğu görüşündedirler⁴⁰³. Bu değişikliğin de zikir ve me'sûr dualar gibi ibadet edilen lafızlarda olmaması gerekir.

⁴⁰¹ Müslim, Kitâb: Taharet, Bap: en Nehyu ani'l İğtisâli fi'l Mâi'r Râkid, Hadis No: 283, c.1, s.283.

⁴⁰² Ebu Dâvud, Kitâb: et Taharet, Bap: el Bevlu fi'l Mâi'r Râkid, Hadis No: 69, c.4, s.69.

⁴⁰³ Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, Fkîh Usûlü İncelemeleri, İslam Yayınları, İstanbul, 2014, s. 177.

Dört Fıkıh Okulunda Buna Örnek

Mescitte cenaze namazının kılınması: Fukaha bu meselede dört görüş üzere ihtilaf etti.

-Hanefi mezhebi: Cemaatle namazın kılındığı mescit içerisinde cenaze namazının kılınmasının tahrimen mekruh olduğu görüşündeler. İster meyyit ve namaz kılanlar mescit içinde olsunlar, isterse meyyit mescit dışında ve topluluk da dışarda veya meyyit mescitte topluluk dışarda olsun aynıdır.⁴⁰⁴ Hanefilerin bazı fakihleri, tenzihen mekruh olduğu görüşündeler.⁴⁰⁵ Ebu Yusuf, “sırf cenaze namazı için yapılmış mescidi istisna etmiş ve burada cenaze namazı mekruh değildir demiştir”⁴⁰⁶

- Malikiler: Malikiler, meyyit mescit dışında olduğunda mescittekiler imamla beraber cenaze namazı kılamayacakları görüşündeler. Mescit, ehline dar geldiği takdirde de bunun gibidir. Bunlar tenzihen mekruhtur diyen Hanefi fukahasına katıldılar.⁴⁰⁷

Bu iki mezhep Tarık b. Ebi Zi'b, Salih b. Nehban, Mevla et-Te'vime, Ebu Hureyre senedinden merfû olarak rivayet edilenle istidlal yapmıştır:

روي من طريق ابن أبي ذئب، عن صالح بن نبهان، مولى التوأمة، عن أبي هريرة مرفوعاً: "من صلى على جنازة في المسجد فلا شيء له

‘Kim mescitte cenaze namazı kılsa onun için bir şey yoktur.’

⁴⁰⁴ Bkz. Osman b. Ali b. Muhcin el Bârî Fahreddin ez Zeylâi el Hanefî, *tebyinu'l Hakâik Şerhu Kenzi'id Dekâik ve Haşiyetu's Şilebî*, a.g.e., s.242

⁴⁰⁵ Bkz. ibid, s. 242

⁴⁰⁶ Ahmed b. Muhammed b. Selamet b. Abdülmelik b. Seleme Ebu Ca'fer et Tahâvî, *şerhu Meânî'l Êsêr*, Thk: Muhammed Zehrinne, Baskı: 1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1399, c.1, s. 492.

⁴⁰⁷ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el Kurtûbî eş Şehir bi İbni Rüşd El Hafîd, *Bidâyeti'l Müçtehit ve Nihâyetü'l Muktesit*, a.g.e., c.1, s. 234.

İbn Ebi Zi'b 'in lafzına ihtilaf ettiler. Bunu Ebu Davut et-Tayalisi, Ma'mer, Süfyan es-Sevri, Hafs b. Ğayyas, Ali b. Ca'd, Main b. İsa, kendisinden bu lafızla - فلا شيء له - rivayet ettiler. İbn Ca'd, Sevri, İbn Ebi Zi'b 'den 'felayse lehu ecrun (فليس له أجر)' lafzıyla rivayet etti.

Bütün bunlar râvîlerin hadis lafızlarında ve manayla rivayetlerindeki tasarruflarıdır.⁴⁰⁸

- **Şafi Mezhebi:** Mescitte cenaze namazı kılmak sünnettir ve daha faziletlidir. Mescidin temiz olması halinde bu böyledir. Ancak mescidin temizliği konusunda endişe edilirse haramdır.⁴⁰⁹

- **Hanbeli Mezhebi:** Mescitte cenaze namazı kılmanın pislikten emin olunduğunda mubah olduğu görüşündedirler.⁴¹⁰

Hadisin Kur'an'a Muhalefeti

Haber senet ve metin olarak ne kadar kuvvetli olursa olsun sübut yönünden Kur'an nassına mukavemet gösteremez. Bundan dolayı Âhâd haber mutkin-sikaların hadislerinde hata ihtimalinden dolayı zannidir; Buradan hareketle bazı Maliki ve Hanefi fukâhası âhâd haberle amel için Kur'an'ın zahirine muhalefet etmemesini şart koştular. Zira Kur'an'ın zahirine muhalif olan âhâd haber sahih olmadığına delildir. Çünkü sahih olsaydı bize mütevâtir olarak nakledilen Kur'an'a muhalif olmazdı. Kur'an katîdir. Âhâd haber

⁴⁰⁸ Bkz. Muhammed b. Ebibekr b. Eyüp b. Kayyim el Cevzî, *Zâdu'l Mead fi Hedy hayri'l Ibâd*, a.g.e., c. 1, s. 500.

⁴⁰⁹ Bkz. El Maverdî, *El Hâvî fi Fıkhı's Şâfi*, Baskı: 1, dâru'l Kutubi'l İlmiyye 1414/1994, c: 1, s: 118.

⁴¹⁰ Bkz. Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed el Ensarî, *el Mukniu fi Ulûmi'l Hadis*, a.g.e., s.48.

zannîdir. Kati olan ile zannı olan tearuz etmez. Bilakis zannı olan delil kati karşısında düşer.⁴¹¹

Cumhur, bu şartı, tearuz anında Kur'an naslarının umumu veya mütevâtir sünnet veyahut meşhur sünnet haberi vahitle tahsisi caiz olduğundan şart olarak koşmamıştır. Aynı şekilde Kitap'ın âhâd haberle takyidi de caizdir.⁴¹²

Aşağıdaki örnekle bu hilafın fıkıh okullarındaki tesirini ortaya koymaktadır.

Üç kere 'Boş ol' Denilen Kadının Hükümü: Ulema Üç kere 'Boş ol' denilen Kadının Hükümü (ric'î olmayan) hakkında hamile olmadığı takdirde bunun için nafaka ve ikamet gerekir mi gerekmez mi diye üç görüş üzere ihtilafa düştüler.

Birinci Görüş: Yedi fakih; nafaka hariç ikamet hakkı var diye görüş belirttiler.⁴¹³

İkinci Görüş: Bir rivayette Hanbeliler aciz ve engelli kadın için nafaka vardır ikamet yoktur diye görüş belirttiler.⁴¹⁴ Fatıma binti Kays'ın hadisiyle istidlal yaptılar:

⁴¹¹ Bkz. Serahsî, *Usûlu Serahsi*, a.g.e., c. 1, s. 365.

⁴¹² Bkz. Mustafa İbrahim ez Zelemî, *Esbâb'ı İhtilâfî'l Fukaha fi'l Ahkâmi's Şer'iyye*, a.g.e., s.301.

⁴¹³ Bkz. Osman b. Abdurrahman, Ebu Amr, Takiyyuddin el Ma'rûf İbn Salah, *Marifetu envâ'i İlmi'l Hadis*, a.g.e., s.408.

⁴¹⁴ Bkz. Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm el Endulûsî el Kurtûbî ez Zahirî, *el Muhalla bi'l Êsêr*, a.g.e., c. 10, s.292.

عن فاطمة بنت قيس قالت: "طَلَّقَنِي زَوْجِي ثَلَاثًا فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَلَمْ يَجْعَلْ لِي سَكْنَى وَلَا نَفَقَةً،
وقال: إِنَّمَا السَّكْنَى وَالنَّفَقَةُ لِمَنْ كَانَ لَزُوجِهَا عَلَيْهَا رَجْعَةٌ

Kocam beni üç talakla boşadı. Ben de Hz. Peygambere geldim ve kocam bana nafaka ve ikamet sağlamadı dedim. Hz. Peygamber, “Kadın için nafaka ve barınacağı ev, kocasının ona dönme imkânı olduğu zamandır ancak!” buyurdu.⁴¹⁵

Şöyle dediler: Bu hadisle Kur’an nassları arasında tearuz yoktur. Bu sahih ve delaleti sarih bir hadistir. İnfak ayetleri ve iddet bekleyen kadınların ikametinin hükmü umumu tahsis eden olarak görülmektedir. Hadisin Kur’an’ın umumunu tahsis etmesi ve mutlakını takyit etmesi aynı şekilde fıkıh Usûlünde bilindiği gibi garip bir durum değildir.⁴¹⁶

Üçüncü Görüş: Hanefiler ve bunları takip edenler, ‘beynune-i kübra ile boşanmış hamile kadının kendisini boşayanda ikamet ve nafaka hakkı vardır’ görüşündeler.⁴¹⁷

Bunların bu husustaki delilleri, Allah (c.c.). Talak suresini şu ayetle açmasıdır:

(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ)

“Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin”⁴¹⁸

⁴¹⁵ Ahmed b. Hanbel Ebu Abdullah eş Şeybânî, *Müsnedu’l İmam Ahmed b. Hanbel*, I Hadis NO: 27344, c. 45, s.332.

⁴¹⁶ Bkz. Abdülkerim Zeydan, *el Mufasssal fi Ahkâmi’l Mer’eti ve’l Beyti’l Müslimi fi Ş Şerîati’l İslâmiyye*, muassesetu’r- Risale 1413/1993, Beyrut c.45, s. 332.

⁴¹⁷ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsî, *El-mebsut*, a.g.e., c.19, s. 2.

⁴¹⁸ Talak 65/1

Bu hitap ric'î ve kesin olarak boşanmış kadını kapsamaktadır. Allah (c.c.) bundan sonra şu ayetleri söylediğinde:

(أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْهِكُمْ وَلَا تَضَارُّوهُنَّ لِنُصِيْقُوا عَلَيْهِنَّ)

*“O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın”*⁴¹⁹

Bu herkesi kapsamaktadır. Ric'î ve bâin talak bunun kapsamındadır. İkamet vucubiyyeti yönünden hükümde eşittirler.⁴²⁰

Fatıma hadisini Kur'an'ın sarıh nassına muhaliftir diye cevapladılar. Bu muhalefete istinaden Hz. Ömer, Fatıma'nın hadisini reddetti. Tahavi, Hz. Ömer'den şöyle dediğini rivayet etti: Allah (c.c.)'ın Kitabını ve Hz. Peygamber'in sünnetini doğru mudur yalancı mıdır bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı bırakamayız.⁴²¹

Hadisin Kendisinden Daha Kuvvetli bir Hadise Muhalefeti

Hadis alini, bir hadisi illetli zannedebilir. Sonra da hadisin sıhhatine zarar veren açık bir illet bulamaz. Akabinde ise hadisi güçlü olamayan bir illetle vasıflandırmaya çalışabilir. Bu illet ona göre hadisin sıhhatini yaralamaya yeterlidir. Buna ‘Muarıza’ adı verilmektedir. Yani bu hadis, sahih hadislerle muhalif ve muarızdır. Sahih hadislerle muhalefeti de şazdır. Birçok hadis bu çeşit sebeplerle mualleldir. Birçok sahih hadiste bu tearuz meydana gelebilir. Hadis ve fıkıh imam, bu şekilde birbirleriyle çelişen birçok hadisin arasını cemedebilmişlerdir.

⁴¹⁹ Talak 65/6

⁴²⁰ Bkz. Ahmed b. Ali Ebubekir er Râzî el Cassâs, el Haneî, *Ahkâmu'l Kur'an*, a.g.e., c.3 s. 459.

⁴²¹ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. Selamet b. Abdülmelik b. Seleme Ebu Ca'fer et Tahâvî, *şerhu Meânî'l Êsêr*, a.g.e., c.3, h:1399, s.120.

Fıkıh Okullarında Bunun Örnekleri

Şaban'ın yarısından Ramazan'a kadar oruç tutmanın hükmü: Ulema Sevr b. Yezid'in, Halid b. Ma'den, Abdullah b. Busr Sülemî, kız kardeşi Samma'dan hadisinde ihtilaf etmiştir:

حديث ثور بن يزيد، عن خالد بن معدان، عن عبد الله بن بسر السلمي، عن أخته الصماء: أن النبي -صلى الله عليه وسلم- قال: "لا تصوموا يوم السبت إلا فيما افترض عليكم وإن لم يجد أحدكم إلا لحاء عنب أو عود شجرة فليمضغه"

Hız. Peygamber, 'Üzerinize farz olunan orucun dışında cumartesi günü oruç tutmayın! Biriniz şayet yiyecek bir şey bulamaz sadece üzüm çubuğu veya ağaç dalı bulursa onu çiğnesin ve o gün oruç tutmasın!' buyurdu.⁴²²

Tahâvî Şöyle diyor: Bir topluluk bu hadisi delil olarak kullanarak, cumartesi günü nafile oruç tutulmasını mekruh gördüler. Diğerleri de bunlara muhalif oldu ve cumartesi orucunda bir beis görmediler. Bu hususta bunların delili: Hadis, Hız. Peygamber'den. "Sizden hiç kimse cuma günü oruç tutmasın! Ancak Cuma'dan bir gün önce veya bir gün sonra oruç tutarsa bu müstesnadır" şeklinde gelmiştir.⁴²³ Fakat bu hadisi bir gurup hafız karşı çıkarak i'lal etmiştir.

⁴²² Et-Tirmizî, Kitâb: es Savm, Bâb: Mâ Cêe fî Savmi yevmi's Sebt, c. 3, s. 120.

⁴²³ El-Buhârî, Kitâb: es Savm, Bâb: Savmu Yevmi'l Cuma, Hadis No: 1884, c:2, s:700.

Hadisin Râvîsinin Ameline ve Fetvasına Muhalefeti

Örneği; Nikâhta velinin şart koşulması: Fukaha nikâh akdinin sıhhati için velinin izninin şart koşulmasında iki temel görüş üzere ihtilaf ettiler:

Birinci Görüş: Cumhur; velisiz nikâh akdinin sahih olmadığı görüşündeler. Bu akdin sıhhati için şarttır.⁴²⁴

Hiz. Ayşe'nin Hiz. Peygamber'den rivayet ettiği hadisiyle istidlal yaptılar:

عن عائشة رضي الله عنها عن رسول الله صلى الله عليه وسلم – "أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحْتُ بِغَيْرِ إِذْنٍ وَلِيِّهَا فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، فَإِنْ دَخَلَ بِهَا فَلَهَا الْمَهْرُ بِمَا أَصَابَ مِنْهَا، فَإِنْ تَشَاجَرُوا فَالْإِسْلَامُ وَلِيٌّ مِنْ لَا وَلِيَّ لَهُ"

Hangi kadın velisinin izni olmaksızın nikâhlanırsa onun nikâhı batıldır!" buyurdular ve bunu üç kere tekrar ettiler. Devamla: "Eğer kocası zıfâf yaptıysa, kadının fercini helal addetmiş olması sebebiyle mehir kadınındır. Eğer (veliler) ihtilafa düşerlerse, sultan, velisi olmayanların velisidir."⁴²⁵

İkinci Görüş: Hanefiler kadının velinin izni olmadan kendi istediği kişiyle evlenmesine izin verdiler. Uygun bir kişi ile evlenmek istediğinde velinin itiraz hakkı yoktur.⁴²⁶ Sâhibeyn bu görüşe muhalif oldular. Şöyle ki: Nikâh akdi ancak veliyle olur.

⁴²⁴ Bkz. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el Basrî el Bağdadî eş Şehîr bi'l Maverdî, *el Hâvî'l Kebîr fi fıkhi mezhebi'l İmam Şafi, a.g.e.*, c.11, s.204; Ebubekir b. Muhammed b. Abdulmumin, *Kıfayetu'l Ahyâr fi Halli gâyeti'l İhtisâr*, Thk: Ali Abdülhamit Baltacı ve Muhammed Vehbi Süleyman, Baskı: 1, dâru' Hayr, Dimeşk 1994, s.355.

⁴²⁵ Ebu Dâvud, Kitâb: en Nikâh, Bap: fi'l Veliyyi, Hadis No:2083, c. 1, s. 634.

⁴²⁶ Abdullah b. Mahmûd el Mevsilî el Hanefî, *El İhtiyâr li Ta'lili'l Muhtâr, a.g.e.*, c. 3, s.90.

Veli rızası olduğu takdirde akit caizdir. Eş denk olduğu halde veli çekimser olursa kadı icazet verir.⁴²⁷

Hanefiler cumhurun delili olan Hz. Ayşe hadisini, amelinin hadise muarız olduğundan ve rivayetinin hilafına davrandığından dolayı reddettiler. Tahâvî şöyle demektedir: Sonra Zühri'den rivayetleri sabit olsaydı Hz. Ayşe'den buna muhalif şeyler rivayet edilmiş olurdu.⁴²⁸

Hadisin Kıyasa Muhalefeti

Bunun Fıkıh Okullarına Tesirine Örnek: Rehin bırakılan maldan faydalanma.

Fukaha bu hususta iki görüş üzere ihtilaf etmiştir:

Birinci Görüş: Cumhur; bunlar rehin bırakılardan faydalanmanın caiz olmadığını söylediler.

1-Hanefiler: Rehin bırakan ve kendisine bırakılan kişi, rehin maldan mutlak olarak ne ikametine buna ek olarak ne de bunlar dışında herhangi bir durumda faydalanamazlar. Ancak her birisinin diğerine izin vermesiyle olur. Bir kavillerinde: kendisine rehin bırakılanın faydalanması rehin veren izin verse bile caiz değildir.⁴²⁹ Çünkü bu faiz olur.

Başka bir görüşleri: Akitte bunu şart koşarsa faiz olur. Aksi takdirde rehin bırakılan için rehin bırakanın izniyle caizdir.

⁴²⁷ Ahmed b. Muhammed b. Selamet b. Abdülmelik b. Seleme Ebu Ca'fer et Tahâvî, *şerhu Meânî'l Êsêr*, a.g.e., c.3, h.1399, s. 7.

⁴²⁸ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. Selamet b. Abdülmelik b. Seleme Ebu Ca'fer et Tahâvî, *şerhu Meânî'l Êsêr*, a.g.e., c.1, h:1399, s. 8.

⁴²⁹ Bkz. Osman b. Ali b. Muhcinulbârî Fahreddin ez Zeylâî el Hanefî, *tebyinu'l Hakâik Şerhu Kenzi'id Dekâik ve Hâşiyetu's Şilebî*, a.g.e., c.6, s.67.

2-Malikiler: Rehin bırakılan maldan çıkan, rehin bırakanın mülküdür. Rehin bırakılan bunu tahsilinde vekildir. Rehin bırakılan şu birkaç şartla faydalanması haktır:

A- Bunun akdin içinde olması şart olması

B- Müddetin tayin edilmiş olması

C- Rehin bırakılanın borç olmaması⁴³⁰

Akit yaparken, şart koşulmadı ise, sonra rehin veren rehin alana, faydalanmayı izin verirse caiz olmaz.

3-Şafilere: Mürtehinin (rehin bırakılan kişi) rehin malda ancak borç olarak belgelenende hakkı vardır. Rehin malda faydalanma ve her türlü tasarruftan menetmektedirler. Râhin (rehin bırakan kişi) için de rehin bırakılan malda b.me, süt, ikamet vb. gibi kıymetini düşürmeyen her türlü faydalanma hakkı vardır. Fakat araziye b.a yapma ve ağaç dikme gibi kıymeti düşüren şeyler ancak mürtehinin izniyle caizdir.⁴³¹

4-Ahmed B. Hanbel Bir Rivayetinde Şöyle demiştir

Rehin bırakılan biniliyor ve sağılıyorsa nafaka karşılığında murteherine bağışlanmış olur. Murtehin için merhundan faydalanması helal değildir.⁴³²

İkinci Görüş: Hanbeliler murtehin için merhun binilen veya sağılan olduğu takdirde râhin izin versin vermesin faydalanmasının cevazını dile getirdiler.

⁴³⁰ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Bidâyetü'l Müçtehit ve Nihâyetü'l Muktesit*, a.g.e., c.2, s.273.

⁴³¹ Bkz. Yahya b. (Hübeyra b.) Muhammed b. Hübeyra ez Zehlî eş Şeybânî, *el İfsâhu an Meânî' Sihâh*, Thk: Fuâd Abdulmunim Ahmed Baskı: 1, dâru'l Vatan 1417, c. 1, s. 238.

⁴³² Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fi fikhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, Baskı: 1, dâru'l Fikir, Beyrut 1405, c.4, s. 432.

Ebu Hureyre'nin rivayetiyle delil getirdiler:

عن أبو هريرة -رضي الله عنه- أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- قال: "الظَّهْر يركب بنفقته إذا كان مرهونا،
ولبن الدَّر يشرب بنفقته إذا كان مرهونا، وعلى الذي يركب ويشرب النِّفقة"

Rehin olarak bırakılan hayvana nafakası mukabilinde binilir. Sağmal hayvan rehin bırakılmışsa sütü nafakası mukabilinde içilir. Nafaka içen ve binenin üzerinedir.⁴³³

Aynı şekilde Said b. Müseyyeb 'in Ebu Hureyre 'den rivayetiyle istidlal yaptılar:

عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة، أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- قال: "لا يغلق الرَّهْن -(ثلاثا) -لصاحبه
غنمه وعليه غرمه"

Rehin kapanmaz. Gelir ve giderleri sahibine aittir.⁴³⁴ Bu hadisten çıkarılan hükümler:

Aynı şekilde bu hadisin kıyasa iki yönden muhalif olduğunu söylediler:

- Bu görüşe göre mal sahibinin izni olmaksızın rehin bırakılan malın sahib.den başkaları için b.me ve içmenin cevazı vardır.

- Rehlin bırakılan maldan faydalanan mürtehinin faydalanmanın bedelini nafaka olarak tazmin etmesi.⁴³⁵

Hadisin Medine Ehlinin Ameline Muhalefeti

⁴³³ El-Buhârî, Kitâb: Er Rehlin, Bâb: er-Rehin Merkûbun ve Mahlûbun, Hadis No: 2377, c.2, s.888.

⁴³⁴ Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *Sünenu Dêrakutnî*, Hadis No: 2920, c.3, s.437.

⁴³⁵ Bkz. El-Askalânî eş Şafî, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahîh'i Buhârî, a.g.e.*, c.4, s. 144.

Daha önceki bahislerde Maliki mezhebi âhâd haberle amel etmek için bazı şartlar vazettiği geçti. Bu şartlardan biri de Medine ehlinin ameline muhalif olmamasıdır. Hadis âhâd haber şeklinde Medine ehlinin ameline muhalif olarak varit olduğunda bu illetten dolayı bu hadisle amel edilmez; bu husus Malikiler’de icmâ edilen bir husus değildir. Bilakis hilaf söz konusudur. Lakin mezheplerinde meşhur olan, Medine ehlinin ameline muhalif olan âhâd haberin merdud olduğu hüccetidir. Medine ehlinin ameli bunlara göre mütevâtir gibidir.⁴³⁶

Mezheplerde bunun örneği: İmam arkasında kıraat

1-İmam Malik cehri kılınan namazda Fatiha okumanın terkedilmesi ve cehri olmayan namazlarda da okumamanın mustehab olduğu görüşündedir.

Hücceti: Bu Medine ehlinin üzerinde olduğu durumdur. Muvatta‘da şöyle gelmiştir: “Yahya şöyle demektedir: Maliki şöyle derken işittim: Bize göre durum imamın kıraati cehri yapmadığı namazlarda kişinin imamın arkasında kıraati okuması ve imamın cehri yaptığı namazlarda kıraati terk etmesidir”⁴³⁷

2-İmam Şafii: Açık ve gizli namazda Fatiha okumanın farz olduğu görüşündedir. Şöyle demektedir: “Tek başına veya imamla namaz kılana ummu’l Kur’an’ı her bir rekâtta okuması vaciptir. Fatiha dışında okunanlar yerini tutmaz”⁴³⁸

⁴³⁶ Bkz. Süleyman b. Halef el Bâcî, *İhkâmu’l Fusûl fî Ahkâmi’l Usûl*, a.g.e., s.414.

⁴³⁷ Malik b. Enes, *el Muvatta*, a.g.e., Kitâb: el Buyû, c.1, s.78.

⁴³⁸ Eş-Şâfi Muhammed b. İdris, *El Umm*, a.g.e., c.1, s.107.

3-Hanefiler Gizli ve açık namazlarda cemaatin Fatiha'yı okumaması görüşündedirler.⁴³⁹

4-Ahmed b. Hanbel cehri olmayan namazlarda cemaatin Fatiha'yı okumasının mustehab olduğu görüşündeler. İmamın kıraati işitilmeyip imam uzak olduğu takdirde cemaat Fatiha okur.⁴⁴⁰

Âhâd Hadisin Umumu Belvada Varit Olması

Hadisin âhâd tarikiyle vürudu hadisin sıhhatini yaralayan bir illet değildir. Fakat bazı fukaha âhâd haberle amel etmek için birkaç şart koşmuştur. Bu şartı sağlamayarak varit olan her bir hadis, asıl olarak bu fukahaya göre kendisiyle amel edilmez.

Tercih olunan görüş ilim ehli olan cumhurun görüşüdür. Hz. Peygamber'den sübutu yönüyle kendisiyle delil getirmek için kabul şartlarını yerine getirdiğinde umumu belvada bile olsa âhâd haberle amel edilir; Âhâd haberle amel etmenin vacip olduğuna delalet eden şeri deliller umumu belva ve gayrının arasını tefrik etmez.

Fıkıh Okullarındaki Örneği

Cinsel organa temasla abdestin bozulması: Fukaha bu meselede iki görüş üzere ihtilaf ettiler:

Cumhur: Cumhur cinsel organa temasın abdesti bozacağı görüşündedir ⁴⁴¹. Fakat temasın avuç içiyle mi değil mi şehvetle mi değil mi kendi cinsel organına veya

⁴³⁹ Bkz. Ali b. Ebubekir b. Abdulcelil el Ferğânî el Merğînânî, *el Hidaye fi Şerhi bidâyeti'l Mübtedî*, Thk: Tellal Yusuf, dâru İhyâi't Turâsi'l Arabî, Beyrut, t.s., c.1, s. 55.

⁴⁴⁰ Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fi fikhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, Baskı: 1, dâru'l Fikir, Beyrut 1405, c.1, s. 331.

⁴⁴¹ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el Kurtûbî eş Şehir bi İbni Rüşd El Hafid, *Bidâyetü'l Müçtehit ve Nihâyetü'l Muktesit*, a.g.e., c.1, s.41.

başkasının cinsel organına bilerek veya unutarak temas ettiği takdirde ihtilaf ettiler.⁴⁴²

Büsre binti Safvan'ın hadisini cinsel organa temasın abdesti bozduğuna istidlal yaptılar:

عن بسرة بنت صفوان: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ"

Hız. Peygamber şöyle buyurdu: Kim cinsel organına dokunursa abdest alsın.⁴⁴³

Hanefiler bu hadisle istidlal yapılmasına iki vecihle itiraz ettiler:

Birincisi: Sübut yönünden hadiste ta'n vardır.⁴⁴⁴

İkincisi: Bu hadise itiraz Büsre'nin naklinde tek başına kalmasıdır. Farz olan bu hadis, büyük bir sayı tarafından nakledilmesi gerekirdi, naklini gerektiren şeylerden dolayı.⁴⁴⁵

İkinci Görüş: Hanefi Mezhebi: Cinsel organa temas abdesti bozmayacağı görüşündedir. Bazı selefler de bunu söylemiştir.⁴⁴⁶

Kays b. Talak b. Ali Hanefi, babası, Hız. Peygamber'den rivayetle istidlal yaptılar:

عن قيس بن طلق بن علي الحنفي، عن أبيه، عن النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: وَهَلْ هُوَ إِلَّا مَضْغَةٌ مِنْهُ؟ أَوْ

بَضْعَةٌ مِنْهُ

⁴⁴² Bkz. Vehbe Zühaylî, *Fıkhı'l imam Said*, Baskı: 5, dâru'l Kalem, Dimeşk 1412/1992, c.1, s. 80.

⁴⁴³ Ebu Dâvud, Suleyman b. Eş'as es Sicistânî, *Sunen Ebî Dâvud*, Kitâb: et Taharet, Bap: el Vadû min Messi'z Zeker, Hadis No: 181, c.1, s.157.

⁴⁴⁴ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es Serahsî, *El Mebsût*, a.g.e., c.1, s. 95.

⁴⁴⁵ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es Serahsî, *Usûlü Serahsî*, a.g.e., c.1, s.356.

⁴⁴⁶ Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fi fıkhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, a.g.e., c.1 s.170.

Haz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘O, ancak senden bir et parçasıdır- veya senden bir cüzdür- buyurdu.’⁴⁴⁷ Tirmizi: Bu hadis bu bab’da rivayet edilen en güzel hadistir.⁴⁴⁸

3.5. Senet ve Metindeki İhtilafın Dört Fıkıh Okuluna Etkisi

Daha Önce İhtilafın metin ve senette olduğu izah edildi. Bu ihtilaf sadece metne ve senede münhasır olmayıp bilakis her ikisini de kapsamaktadır. Bundan dolayı bu bölüm senet ve metinde beraber bulunan ihtilaf çeşitlerini beş mevzuda ele alacaktır.

Iztırâb:

Muzdarib hadis, rivayetin muhtelif olduğu hadistir. İkisinden birini diğerine tercihin mümkün olmamasıyla beraber bazı râvîleri bu hadisi bir vecihle bazı râvîleri de ona muhalif başka bir vecihle rivayet etmektedir.⁴⁴⁹ İkisinden biri diğerine tercih edildiği takdirde hüküm râcih (ağır basana) olanadır. Mercûh (tercih edilmeyen) hadis de şâzz ve münkerdir.

Iztırâb, hadisin metninde ve isnadında bulunmaktadır. En önemli ve en çok kısımlara ayrılmış Iztırâb, senetteki Iztırâb’tır:

Senetteki Iztırâb; Senetteki Iztırâb Beş Çeşittir. Bunlar:

1: Mevsul ve Mürsel Hadisin Muhalefeti

⁴⁴⁷ Et-Tirmizî, Hadis No: 85, c.1, s.313.

⁴⁴⁸ Bkz. İbid, c.1, s.313.

⁴⁴⁹ Bkz. Suphi İbrahim Salih, *Ulûmu’l Hadîs ve Mustalahuhu- Arz ve Dirâse, a.g.e., s. 187.*

Hadis bir defasında mürsel başka bir defada da mevsul olarak rivayet edildiği takdirde bu bazı hadislerin illetli olduğu durumlardandır ⁴⁵⁰. Bunu illet olarak saymayan bazı ilim adamları da vardır. Bu meseledeki söylenenlerin tafsili-açıklaması aşağıdaki gibidir:⁴⁵¹

İlk Görüş: Sikanın ziyadesi kabilinden mevsul rivayetin mürsel rivayete tercih edilmesi.⁴⁵²

İkinci Görüş: Mürsel hadislerin tercih edilmesi.⁴⁵³

Üçüncü Görüş: En hafız olanın tercih edilmesi.⁴⁵⁴

Dördüncü Görüş: Râvîleri daha çok olanın tercih edilmesi.⁴⁵⁵

Beşinci Görüş: İki rivayet arasında eşitlik ve tevakkuf.⁴⁵⁶

Bunun Fıkıh Okullarında örneği: *Sehiv* secdesinin zamanı: *Fukaha* *sehiv* secdesinin vaktiyle alakalı üç görüş üzere ihtilaf etmiştir:

⁴⁵⁰ Bu taksimde Allâî'nin taksimine itimat ettim. Aynı şekilde Hafız İbn Hacer, *en Nüket ale kitabi İbn Salah* isimli kitapta bunu nakletmiştir. Bkz. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, c.2, s. 778.

⁴⁵¹ Bkz. Ebu Zekeriya Muhyiddin Şeref en Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh'i Müslim b. El Haccâc*, a.g.e., c.1, s. 32; bu söylenenlerin ilk söz hariç nispet edildiği sahiplerini bulamadım; bu ilk söz de İmam Nevevî'nin tercih ettiği ve teliflerinde çokça kullandığı sözdür.

⁴⁵² Bkz. Abdulvehhab b. Ali es Subkî Tacuddin, *Cem'ul Cevâmi fi Usulu'l Fıkh*, Thk: Abdulmunim Halil İbrahim, dâru'l Kutubi'l İlmiyye 1424, c. 2, s.126; İmam Nevevî bu birinci sözü hadis ehlinde olan muhakkiklere nispet etmiştir. Bkz. Ebu Zekeriya Muhyiddin Şeref en Nevevî *El Minhâc Şerhu Sahîh'i Müslim b. El Haccâc*, a.g.e., c. 1, s. 145.

⁴⁵³ Bkz. Ebubekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi Hatip Bağdadi, *el Kifaye fi İlmi'r Rivâye*, a.g.e., s. 408.

⁴⁵⁴ Bkz. Abdurrahman b. Ahmed b. Recep b. Hasan, *Şerhu İleli't Tirmizi*, Thk: Hemmam Abdürrahim Said, Baskı: 1, MektEbu'l Menar, ez Zerkâ, Ürdün 1407/1987, c.2, s. 631.

⁴⁵⁵ Bkz. Mecduddin Ebussaadât el Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Abdülkerim eş Şeybânî el Cezerî İbnulesir, *Câmiu'l Usul fi Ehadisi'r Resul*, a.g.e., c.1, s. 170.

⁴⁵⁶ Bkz. Abdulvehhab b. Ali es Subkî Tacuddin, *Cem'ul Cevâmi fi Usulu'l Fıkh*, a.g.e., c.2, s.124.

Birinci Görüş:

Şafî ve Hanbeliler bir rivayette; secdenin hepsinin selamdan önce olduğu görüşündeler.⁴⁵⁷ Bunlar mevsul rivayeti tashih etmek suretiyle amel ettiler. Ve Malik b. Enes, Zeyd b. Eslem, Ata b. Yesar hadisini delil aldılar:

عن مالك بن أنس، عن زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار: أنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إذا شك أحدكم في صلاته فلم يدر كم صلى أثلاثاً أم أربعاً؟ فليصل ركعة وليسجد سجدةً وهو جالس قبل التسليم فإن كانت الركعة التي صلى خامسة شفعها بهاتين السجدةً وإن كانت رابعة فالسجدةً ترغيم للشيطان»

Hız. Peygamber: Sizden biri namazında üç mü dört mü diye kaç rekât kıldığını bilmediği takdirde bir rekât kılsın ve selam vermeden önce otururken iki secde yapsın. Kıldığı namaz beşinci rekât ise iki secdeyle çiftlesin, dördüncü rekât ise iki secde şeytana boyun eğdirmek içindir.⁴⁵⁸

İkinci Görüş: Hanefiler secdenin hepsinin selamdan sonra olduğu görüşündedir.⁴⁵⁹

Bunların delilleri:

1.

عن زياد بن علاقة قال: "صلى بنا المغيرة بن شعبة؛ فنهض في الركعتين؛ فسبح به من خلفه؛ فأشار إليهم: قوموا؛ فلما فرغ من صلاته وسلم، ثم سجد سجدةً للسَّهْو؛ فلما انصرف، قال: رأيت رسول الله -صلى الله عليه وسلم يصنع كما صنعت

⁴⁵⁷ Bkz. Yahya b. Şeref en Nevevî, *el Mecmû Şerhu'l Mühezzeb*, a.g.e., c.4, s.155.

⁴⁵⁸ Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Beyhaki, *Es Sünenü'l Kübra*, Bab: Men Şekke fi Salêtihi Felem yedri Salle Selâsen ve Erbaan, Hadis No: 3800, c.2, s. 468.

⁴⁵⁹ Bkz. Alâeddin Ebubekir b. Mesut el Kesânî el Hanefî, *Bedaiu's San'ai fi Tertibi's Şerâi*, a.g.e., c.1, s. 172.

Ziyâd b. Alaka'dan sahih olarak gelen hadis'te kendisi şöyle demektedir. Muğire b. Şu'be bize namaz kıldırdı. İkinci rekâta kalktı. Arkadakiler SuphanAllah dedi; onlara kalkın diye işaret etti. Namazı bitirip selam verince iki kere sehiv secdesi yaptı. Ayrılınca Hz. Peygamber'i benim yaptığımı yaparken gördüm dedi. ⁴⁶⁰

⁴⁶⁰ Ebu Dâvud, *Sunen Ebî Dâvud*, Bab: Mâ Cêe Fi'l İmami Yenhadu fi'r Rek'ateyni Nâsiyen, Hadis No: 364, c.2, s.198.

2.

عن أبي هريرة: أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - انصرف من اثنتين فقال ذو الـيدين: أَقْصَرَتِ الصَّلَاةُ، أَمْ نَسِيتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: أَصْدَقُ ذُو الْيَدَيْنِ؟ فَقَالَ النَّاسُ: نَعَمْ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَصَلَّى اثْنَتَيْنِ أُخْرَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ كَبَّرَ فَسَجَدَ ... الْحَدِيث

Ebu Hureyre'den gelen sahih hadis: Hz. Peygamber ikinci rekâtı kıldırıp ayrılınca Zu'l Yedeyn Yâ Rasulullah! Kısalttın mı? Yoksa unuttun mu? Hz. Peygamber: Zu'l Yedeyn doğru mu söyledi? İnsanlar: Evet dedi. Hz. Peygamber kalktı ve diğer iki rekâtı kıldırıldı sonra selam verdi. Sonra tekbir getirdi ve secde yaptı. ⁴⁶¹

Bu namazda ziyadedden dolayı olan secdenin aynı şekilde selamdan sonra olduğuna delildir. Çünkü Hz. Peygamber, namaz kıldı, selam verdi ve konuştu. Müslim'in rivayetinde: Hz. Peygamber kalktı ve hemen eve girdi. Hatta konuşma ve yürüme de vardı. ⁴⁶²

Üçüncü Görüş: Maliki ve Şafiler bir rivayette; secdenin, namazda bir noksanlıktan olduğu takdirde selam verme mahalli selam öncesidir. Namazda bir fazlalık olduğu zaman sehiv secdesinin mahalli selamdan sonrasındır. ⁴⁶³

Abdullah b. Buhayne'nin önceki hadisini delil getirdiler; Hz. Peygamber teşehhüdü terk ettiği için selam öncesi iki secde yaptı; bu namazdaki noksanlıktan dolayıdır. Her bir noksanlığı buna hamlettiler ve secdeyi bundan dolayı selamdan önce yaptılar. Zi'l Yedeyn hadisini delil getirdiler; Hz. Peygamber namazda konuşma ve yürüme

⁴⁶¹ El-Buhârî, Kitâb: el Cemaat ve'l İmamet, Bâb: Hel Yu'hazu el İmammu İzâ şekke bi Kabûli'n Nâsi, Hadis No: 364 c. 2, s.198.

⁴⁶² Bknz. Vehbe Zühaylî, *Fıkhu'l İmam Said*, a.g.e., c.1, s.262.

⁴⁶³ Bkz. Ahmed b. Ahmed b. Hüseyin b. Ömer, Ebubekir eş Şâî el Kaffâl el Fârukî, *Hilyetu'l Ulema fi Marifeti Mezâhibi'l Fukaha*, Thk: Yasin Ahmed İbrahim Deradeke, Baskı: 1, Müessesetu'r Risâle, daru'l Erkâm, Beyrut 1980, c.2, s.178.

ziyadesinden hâsıl olan şeylerden dolayı selamdan sonra secde yaptı; Her bir ziyadeyi buna hamlettiler ve bundan dolayı da secdeyi selam sonrasında yaptılar.⁴⁶⁴

2-Mevkuf ve Merfû'nun Tearuzu

Hız. Peygambere merfû olarak rivayet edilse sonra da hadisin aynısı aynı sahabe'den Hız. Peygambere mevkuf olarak rivayet edildiği bulunsa mûnekkit burada bu hadis hakkında görüş belirtmiyor. Bunu yapması merfû 'nun bazı râvîlerden hatalı olması ve doğru olanın mevkuf olması veya mevkufun hatalı olup doğru olanın merfû olan olması ihtimalinden dolayıdır. Şüphesiz ref mevkufun illeti vakıf da merfûnun illetidir.

Fıkıh Okullarındaki Örneği: Ayakta bevletmenin hükmü: Fukaha ayakta bevletmenin hükmünde iki görüş üzere ihtilaf etmiştir:

Birinci Görüş: Malikiler; ayakta bevletmek caiz olup mekruh olmadığı görüşündedirler.⁴⁶⁵

عن حذيفة، قال: أتى النبي صلى الله عليه وسلم -سبابة قوم فبال عليها قائما

Huzeyfe'den rivayet edilenle istidlal yaptılar, Huzeyfe şöyle dedi: Hız. Peygamber bir kavmin çöplüğüne ayakta bevletti.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Bkz. Vehbe Zühaylî, *Fıkhu'l İmam Said*, Vehbe Zühaylî, a.g.e., c. 1, s.262.

⁴⁶⁵ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Hattab el Bestî el Ma'rûf bi'l Hitabî, *Meâlimu's Sünen*, Baskı: 1, el Matbaatu'l İlmiyye, Halep 1351/1932, c.1, s.20.

⁴⁶⁶ El-Buhârî, Kitâb: el Vadû, Bâb: el Bevl Kâimen ve Kâiden, Hadis No: 222, c.1, s.90.

İkinci Görüş: Şafî ve Hanbeliler; ayakta bevletmenin mekruh olduğu görüşündeler.⁴⁶⁷ Bundan dolayı önceki hadisi ve müminlerin annesi Hz. Aişe'nin hadisini buna istidlal yaptılar:

عن أم المؤمنين عائشة: "من حدثكم أن رسول الله كان يبول قائما فلا تصدقوه، ما كان يبول إلا قاعدا"

Size kim söylerse: “Hz. Peygamberin ayakta bevlettiğini rivayet ederse onu tasdik etmeyin”. Hz. Peygamber ancak oturarak bevlederdi.⁴⁶⁸

3-Muttasıl ve Munkatı Hadislerin Muhalefeti

Munkatı sened ile gelen bir hadis reddedilebilir. Sonra da aynı isnat inkıtadan hali olarak başka bir tarikla muttasıl olarak ret edilebilir. Bundan dolayı muhaddislerin bu isnada bakışları ihtilaflıdır. Bazıları mevsul rivayeti tercih ediyor. Bazıları da munkatı rivayeti tercih ediyor. Çoğu daha önce sikadan olduğu takdirde mevsul hadisi ziyâde hükmünde sayıyor.⁴⁶⁹ Fakat muhaddislerin iş melekesi-tecrübesi bunun bir kaidesi olmadığını bilakis munkatı rivayetin râvîleri daha çok veya daha hafız olduklarında mevsul rivayetin de râvîleri sayısal olarak daha çok ve zapt olarak daha sağlam ve bunun dışında tercih ettirici şeyler olduğunda tercih olunabileceğini düşünmektedir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Hattab, *Meâlimu's Sünen*, a.g.e., c.1, s.20.

⁴⁶⁸ Et-Tirmizî, Bab: Mâ Cêe fi'n Nehyi ani'l bevli Kâimen, Hadis No: 12, c.1, s.17. Tirmizi: Hz. Âişe hadisi bu bab'da en güzel ve en sahih olan şeydir.

⁴⁶⁹ Bkz. Ebu Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref en Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh'i Müslim b. el Haccâc*, c.1, a.g.e., s.25.

⁴⁷⁰ Bkz. Abdullah b. Yusuf Ebu Muhammed Hanefî ez Zeylaî, *Nasbu'r Râye li Ehâdîsi'l Hidâye*, Thk: Muhammed Yusuf el Bennûrî, Baskı: 1, dâru'l Hadis, Mısır 1357, c.1, s.336.

Fıkıh Okullarında Bunun Örneği: Dört rekâtlı namazın seferde kısaltılmasının hükmü; Fukaha dört rekâtlı namazın seferde kısaltılmasının hükmünde iki görüş üzere ihtilaf ettiler:

Birinci Görüş: Hanefiler ve Malikiler; Kasrın (kısaltma) azimet olduğuna ve yolcunun kısaltma şartları sağlandığında namazı tamamlamanın caiz olmadığı görüşündedirler.⁴⁷¹

عن عبد الرحمن بن أبي ليلى، عن عمر بن الخطاب، قال: "صلاة السفر وصلاة الفطر، وصلاة الأضحى، وصلاة الجمعة، ركعتان، تمام غير قصر على لسان نبيكم"

Abdurrahman b. ebi Leylâ'nın Ömer b. Hattab'tan rivayet ettiği hadisi istidlal yaptılar, şöyle dedi: Sefer, Ramazan, Kurban ve Cuma namazları iki rekâttır. Peygamberinizin diliyle kısaltma olmadan tamamdır.

Ulema Abdurrahman b. ebi Leylâ'nın Hz. Ömer'den işitmesinde ihtilaf etmiştir; bu mevzuda ihtilaflarının sebebi: İhtilafları doğum zamanının belirlenmesindedir: Bazıları onun Hz. Ömer hilafetinin sonundan altı yılı önce doğduğunu nakletmiştir.⁴⁷²

Diğerleri şöyle: Daha önce çocuk olduğunu nakletmiştir. Ebu Nuaym: Hz. Ebubekir'in halifeliğinde çocuk olduğu ve Hz. Ömer'den hadis rivayet ettiğini söylemektedir.⁴⁷³

⁴⁷¹ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el Kurtûbî eş Şehir bi İbni Rüşd El Hafîd, *Bidâyeti'l Müçtehit ve Nihâyetü'l Muktesit*, a.g.e., c.1, s.120.

⁴⁷² Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't Tehzîb*, Baskı: 1, Matbaatu dâireti'l Meârifî'n Nizâmiyye, el Hind 1326, c.6, s. 261.

⁴⁷³ Bkz. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehran el İsbahânî, *Hilyetu'l Evliya ve Tabakatu'l Asfiyâ*, Baskı: 1, Saadet, bi Civâri Muhafazatı Mısır 1394/1974, c. 4, s. 353.

Haberin işitildiğini tespit edemeyenlerin görüşüne göre munkatı tespit edenlerin görüşüne göre de muttasıldır.

İkinci Görüş: Şafilere ve Malikilerde meşhur olan; kısaltma ruhsattır. Kısaltma ve tamamlamak caiz olduğu görüşündedirler.⁴⁷⁴

Delilleri:

1.

(وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ)

‘Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafıl avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur’⁴⁷⁵ Ayet günahı nefyetmektedir. Bu da sadece ruhsatlarda olur azimetlerde olmaz.

2.

وعن أم المؤمنين -رضي الله عنها- قالت: "إنها اعتمرت مع رسول الله - صلى الله عليه وسلم - من المدينة إلى مكة، حتى إذا قدمت مكة قالت: يا رسول الله، - بأبي أنت وأمي - قصرت وأتممت، وأفطرت وصمت؟ فقال: أحسنت يا عائشة، وما عاب علي"

Hız. Âişe rivayette şöyle demektedir: Hız. Peygamberle beraber Medine’den Mekke’ye beraber gidip umre yaptım. Mekke’ye ulaşınca şöyle dedim: Yâ Rasulallah! Anam babam sana feda olsun namazı hem kısalttım hem de tamamladım, bazen oruç

⁴⁷⁴ Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fi fikhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybâni*, c.2, a.g.e., s. 267.

⁴⁷⁵ Nisa 4/101.

tuttum bazen de bozдум dedim. Hz. Peygamber: Aferin Ya Âişe! Dedi. Ve beni ayıplamadı.⁴⁷⁶

Hz. Peygamberin Mü'minlerin annesine namazı tamamlamış olduğu halde aferin demesi kısaltma yapmanın ruhsat olduğuna ve azimet olmadığına açık delildir.

4-İsnatların Birinde Bir Kişinin Eklenmesi

Zapt, Hadisin sıhhatinin temel şartlarından. Sened birliğiyle beraber isnatların birinde ziyade ve noksanlık zaptın olmadığına emarelerden bir emaredir. Zaptın olmaması, hadisi sahih durumdan zayıf hale düşürmektedir.

Fakat ara sıra isnatlardan birinde bir kişinin ziyadesi bulunur. Ne var ki bu ziyade imamlara göre ziyade edilen sika olduğu takdirde zedeleyici değildir; çünkü isnat nasıl devam ederse etsin bir sika üzerinde devam etmektedir. Muhaddislerin bunun benzerlerine bakışları da muhteliftir. Bazıları ziyadeyi zedeleyici saymakta bazıları da zedeleyici saymamaktadır.

Fıkıh Mevzusunda Bunun Tesirine Örnek; Rükû-secdede ve iki secde arasında ta'dil-i erkânın ve rükûdan kalkınca dik durmanın hükmü: Fukaha bu meselede iki görüş üzere ihtilaf etmiştir:

Birinci Görüş: Şafiler ve Hanbeliler bir rivayette Malikiler şöyle demekteler; Rükû ve secde ta'dil-i erkân farzdır. Kim terk ederse namazı batıldır.⁴⁷⁷

⁴⁷⁶ Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman en Nesâî, *Süneni'n Nesâî el Kübra*, Kitâb: Kasru's Salati Fi's Seferi Bap: el Makamu'l Lezî Tuksaru bi Mislihi es Salatu, Hadis No: 1914, c.1, s.588.

⁴⁷⁷ Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el Muğnî fi Fıkhı'l İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, c:1, s:541; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Aliş, Ebu Abdullah el Mâlikî, *Menhu'l Celil ve şerhu Muhtasar'ı Halil*, dâru'l Fikir, Beyrut 1409/1989, c.1, s.151.

عن رفاعة بن رافع الزَّرْقِي، قال: جاء رجل ورسول الله -صلى الله عليه وسلم- في المسجد، فصلّى قريباً منه، ثمّ انصرف إليه، فسلم عليه، فقال له رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: «أعد صلاتك، فإنّك لم تصلّ» قال: فرجع، فصلّى نحواً ممّا صلى ثم انصرف إلى رسول الله -صلى الله عليه وسلم-، فقال رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: «أعد صلاتك فإنّك لم تصلّ». فقال: يا رسول الله، كيف أصنع؟ فقال: «إذا استقبلت القبلة، فكبر، ثمّ اقرأ بأمّ القرآن، ثمّ اقرأ بما شئت، فإذا ركعت، فاجعل راحتك على ركبتيك، وامدّد ظهرك، فإذا رفعت رأسك، فأقم صلبك حتّى ترجع العظام إلى مفاصلها، فإذا سجدت، فمكّن سجودك، فإذا رفعت رأسك، فاجلس على فخذك اليسرى، ثمّ اصنع ذلك في كلّ ركعة وسجدة

Rufâa b. Râfi' ez Zerkî'nin rivayet ettiği hadisiyle delil getirdiler. Şöyle dedi: Hz. Peygamber mescitte iken bir adam geldi. Hz. Peygamber'e yakın yerde namaz kıldı. Sonra Hz. Peygamber'e yöneldi ve selam verdi. Hz. Peygamber ona namazını iade et sen namaz kılmadın dedi. Anlatmaya devam etti: Adam döndü ve kıldığına benzer namaz kıldı. Sonra Hz. Peygamber'e yönelmişti. Hz. Peygamber ona namazını iade et sen namaz kılmadın dedi. Adam Yâ Rasulullah! Nasıl yapayım? Dedi... Hz. Peygamber kibleye yöneldiğinde tekbir getir sonra (fatihâ süresi) oku ve daha sonra da istediğini oku. Rükû yaptığında iki elini dizlerinin üzerine koy... Sırtını uzat... Başını kaldırdığında kemiklerin mafsallarına dönünceye kadar omurganı düzelt... Secdeni yaptığında tam yap... Secdeden başını kaldırdığında sol baldırının üzerine otur. Sonra da bunu her secde ve rükûda yapınız.⁴⁷⁸

عن أبي هريرة ولاسيما قوله -صلى الله عليه وسلم- للمسيء في صلاته: «ارجع، فصلّ؛ فإنّك لم تصلّ» ثمّ قوله بعد ذلك: «اركع حتّى تطمئنّ راکعاً، ثمّ ارفع حتّى تعتدل قائماً، ثمّ اسجد حتّى تطمئنّ ساجداً

Ebu Hureyre'nin hadisi ve özellikle de Hz. Peygamber'in namazını güzel kılmayana dön ve namazını kıl sen namazını kılmadın sözü ve bundan sonra da mutmain

⁴⁷⁸ Ahmed b. Hanbel Ebu Abdullah eş Şeybâni, *Müsnedu'l İmam Ahmed b. Hanbel*, Hadis NO: 18995, c.31, s. 328.

olacak kadar rükû yap sonra dimdik duracak şekilde belini kaldır daha sonra yine mutmain olacak kadar secde yap sözünü delil getirdiler.⁴⁷⁹

Delalet yönü: Hz. Peygamber hareketleri tam olmayan her namazı namaz olarak saymamıştır. Sonra da mutmain olmayı (hareketleri tam yapmayı) rükû ve secdede emretmiştir. Emir vucûp ifade eder.⁴⁸⁰

İkinci Görüş: Hanefiler ve bir rivayette Malikiler: Rükû ve secdede mutmain olmanın vacip olduğu ve farz olmadığı görüşündeler.⁴⁸¹ Delilleri:

Ayet: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا﴾

“Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın”⁴⁸²

Bu rükû ve secde için mutlak emirdir. Rükû luğatta eğilmek ve meyletmek demektir. Secdeye eğilmek ve indirmek manasındadır. لانحناء والوضع kelimelerinin aslıyla getirdiğinde ismin kendisine verildiği şeyi getirmeye örnek olur. الطَّمَانِينَةُ kelimesi, fiilin aslı üzere devam etmek demektir. Fiili yamayı emr etmek devamı gerektirmez. Namazını güzel kılmayan bedevinin hadisi âhâd hadistendir ve Kitabı nesh etmeye yetkin değildir. Fakat tamamlamaya yetkindir. İtidalin emredilmesi vucûba ve namazın nefyi tamam (kemal) olmadığına ve bir yönden namazın olmadığını icap ettiren fahiş noksanlığın

⁴⁷⁹ El-Buhârî, *El Câmiu's Sahihu'l Muhtasar*, Thk: Mustafa Dîb el Buğâ, vasfu's Salâ, Hadis No: 303, c. 2, s. 103.

⁴⁸⁰ Bkz. Vehbe Züheylî, *Fıkhü'l İmam Said*, a.g.e., c. 1, s. 245.

⁴⁸¹ Bkz. Alâeddin Ebubekir b. Mesut el Kesânî el Hanefî, *Bedaiu's San'ai fi Tertibi's Şerâi*, a.g.e., c. 1, s.172.

⁴⁸² Hac 22/77

varlığına hamledilir. İadenin emredilmesi de noksanlıktan dolayı cebren veya benzerine alışılmamasının uyarı için vucûba hamledilir.⁴⁸³

⁴⁸³ Bkz. Alâeddin Ebubekir b. Mesut el Kesânî el Hanefî, *Bedaiu's San'ai fi Tertibi's Şerâi*, a.g.e., c. 1, s. 162.

5- Sika ve Zayıf Arasında Mütereddît Olduğu Takdirde Ravi'nin İsminde ve Nesebinde İhtilaf

Hadis bir isnatla rivayet edilir. İsnat râvînin konusu çerçevesinde ihtilaf eder. Ve de rivayetlerden birini diğerlerine tercih etmenin mümkün olmayacağı kadar nesebinde ve isminde ihtilaf eder.

Fıkıh Okullarında Bunun Örneği: Fıtır sadakasında buğdaydan vacip olan miktar: Fukaha fıtır sadakası için buğdaydan vacip miktarında iki görüş üzere ihtilaf ettiler:

Birinci Görüş: Hanefiler: Vacip olanın yarım sa' olduğu görüşündedir.

عن الطحاوي من طريق عفان ومسدّد، عن حماد بن زيد، عن النعمان بن راشد، عن الزهري، عن ثعلبة بن أبي صعير، عن أبيه، قال: قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: «أدوا زكاة الفطر صاعا من تمر، أو صاعا من شعير، أو نصف صاع من بر -أو قال: قمح- عن كلّ إنسان صغير أو كبير، ذكر أو أنثى، حر أو مملوك، غني أو فقير

Bu hususta delilleri Tahâvî'nin Affan ve Müsedded tarikiyle Hammad b. Zeyd, Numan b. Raşit, Zührî, Salebe b. ebi Sair, babasından rivayetinde şöyle demiştir: Hz. Peygamber şöyle dedi: “Fıtır sadakasını hurmadan veya arpadan veyahut ta buğdaydan yarım sa' olarak eda edin. Veya küçük-büyük, kadın-erkek, hür-köle ve zengin-fakirden arpa olarak dedi”⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Ahmed b. Muhammed b. Selamet b. Abdülmelik b. Seleme el Ezdî el Hacerî el Mısırî el Maruf bi't Tahâvî, *Fî Meânî'l Êsêr*, a.g.e., c.2, s. 45.

İkinci Görüş: Malikiler, Şafililer ve Hanbeliler; Fıtır sadakasında ister buğday ister başka bir şey olsun sadece yarım sa' denk gelir.⁴⁸⁵

Şüphesiz bunlar kendisinde meydana gelen büyük ihtilaftan dolayı İbn ebi Sair' in hadisiyle delil getirdiler.

عن زيد بن أسلم، عن عياض بن عبد الله، عن أبي سعيد الخدري، قال: كنّا نخرج زكاة الفطر -إذ كان فينا رسول الله صلى الله عليه وسلم -صاعاً من طعام، أو صاعاً من شعير، أو صاعاً من تمر، أو صاعاً من زبيب، أو صاعاً من أقط، فلم نزل نخرجه حتى قدم معاوية المدينة، فتكلم، فكان فيما كلم به الناس: إني لأرى مدين من سمراء الشام تعدل صاعاً من تمر، قال فأخذ الناس بذلك. قال أبو سعيد: فلا أزال أخرجه كما كنت أخرجه

Bunlar mezhepleri için Zeyd b. Eslem'in İyâz b. Abdullah'tan onun da Ebu Sâid el-Hudrîdan naklettiği rivayetle ihticac ettiler. Ebu Sâid el-Hudrîdan şöyle dedi: “Biz, Hz. Peygamber aramızdayken buğdaydan, arpadan, hurmadan, kuru üzümünden ve peynirden bir sa' olarak veriyorduk. Muaviye Medine'ye gelene kadar biz hala bunu çıkarıyorduk. Konuştu. Aramızda konuştuğu kişilerde vardı: Ben şamın kara hurmasından bir sa' ya denk iki müdde olarak düşünüyorum. İnsanlar da bu görüşü aldılar. Ebu Said şöyle dedi: Ben hala verdiğim gibi veriyorum.⁴⁸⁶

Metinde İztırâb;

İztırâb hadisin senedinde olduğu gibi metninde de olur. Bu muhtelif rivayetleri cemetmenin ve rivayetlerin birini diğerlerine tercih etmenin mümkün olmadığı ihtilaf şekliyle râvîlerin metninde ihtilaf ettiği hadis, bizim için varit olduğu takdirde bu İztırâb

⁴⁸⁵ Bkz. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb, *eş Şehîr bi'l Maverdî, ve'l Hâvî'l Kebîr fî Fıkhî Mezhebi'l İmam eş-Şâfî ve Huve şerhu Muhtasar'ıl Meznî*, a.g.e., c.4, s. 420.

⁴⁸⁶ Et-Tirmizî, Bab: Sadakatu'l Fıtır, Hadis No: 673, c.3, s.59.

hadisin sıhhati için zedeleyici sayılır.⁴⁸⁷ Cem mümkün olduğunda Iztırâb yoktur. Bunun gibi rivayetlerden biri diğerlerine tercih mümkün olduğunda yine Iztırâb yoktur. Olduğu takdirde tercih edilen rivayet mahfuz veya maruftur. Mercûh (tercih edilmeyen) da şazz ve münkerdir.⁴⁸⁸ Hadis imamları bu hususta içtihatlarına göre ihtilaf ettiler.

İslam Fıkında Bunun Tesirine Örnekler: Kendisine Necaset Karıştığında Suyun Hükmü:

Birçok kişi ulemadan nakletmiştir: Suya bir şey karışır bu da tadını, rengini ve kokusunu değiştirirse suyun az çok olması fark etmez necis olur.⁴⁸⁹

Suyun değişmemesi söz konusu olursa üç görüş üzere ihtilaf ettiler:

Birinci Görüş: Maliki ve Hanbeliler bir rivayette ve bazı Şafiler; sıfatlardan birini değiştirmeyen necasetin karıştığı su, az olsun çok olsun temizleyicidir.⁴⁹⁰ Şüphesiz bunlar kendisinde bulunan ihtilaftan dolayı kılleteyn hadisini almadılar. Ebu Sâid el-Hudrî'nin hadisiyle ihticâc yaptılar. Şöyle denilmiştir:

⁴⁸⁷ Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 168.

⁴⁸⁸ Bkz. El-Askalânî, *Hedyu's Sêrî Mukaddime Fethu'l Bari*, a.g.e., s. 348/349.

⁴⁸⁹ Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el Muğni fi fikhı'l İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, c.1, a.g.e., s.24

⁴⁹⁰ Bkz. Yusuf b. Abdullah b. Abdalberr en Nemrî, *Et Temhid limâ fi'l Muvatta mine'l Meânî ve'l Esênîd*, a.g.e., c.1, s.328; Yahya b. Şeref en nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l Muhezzeb*, a.g.e., c.1, s. 113.

عن أبي سعيد الخدري، إنه قيل: يا رسول الله أنتوضأ من بئر بضاعة، وهي بئر يطرح فيه الحيض ولحم الكلاب والنتن؟ فقال رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: "إن الماء طهور لا ينجسه شيء"

Ya Rasulallah! Bıdâa kuyusundan abdest alâlım mı? Bu kuyuya hayız bezi, köpek eti ve pis kokulu şeylerden atılmaktadır. Hz. Peygamber: Su temizleyicidir. Hiçbir şey onu necis yapmaz.⁴⁹¹

İkinci Görüş: Şafililer ve Hanbeliler en meşhur rivayetlerinde bununla alakalı: Su iki kille ve daha fazlası olduğu takdirde ister değişsin ister değişmesin necaset kendisinde bulunmasıyla necis olur.⁴⁹² Hammad b. Seleme'nin, Âsım b. el Munzir, Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer, babasından hadisini delil getirdiler.

عن حماد بن سلمة، عن عاصم بن المنذر، عن عبيد الله بن عبد الله بن عمر، عن أبيه، قال: قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: "إذا كان الماء قلتين أو ثلاثاً لم ينجسه شيء"

Şöyle dedi: Hz. Peygamber şöyle dedi: Su iki veya üç kille (Arapların kullandığı bir ölçüm birimi) olduğunda hiçbir şey onu necis yapmaz.⁴⁹³

Üçüncü Görüş: Hanefiler; necasetin suda seyri zannı galip geldiğinde ve suyu kullanan kişinin necaseti suyla beraber kullandığı zannı galip geldiğinde su necis olur. Müteehhirîn da on zira'dan (Arapların kullandığı bir ölçüm birimi) daha aşağı olması görüşündedirler.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Et-Tirmizî, Kitâb: Ebvâbu't Taharet, Bab: Mâ Câel' Mâu lâ Yencusuhu Şey 'un, Hadis No: 66, c.1, s.98.

⁴⁹² Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el Muğnî fi fikhı'l İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî, a.g.e.*, c.1, s.25.

⁴⁹³ Muhammed b. Yezit Ebu Abdullah el Kazûnî, *Sünen İbni Mâce*, Kitap: et Taharet ve Sünenühê, Bap: Mikdârü'l Mâi Ellezî Lâ Yencusu, Hadis No: 518, c. 1, s. 172.

⁴⁹⁴ Bkz. Ahmed b. Ali Ebubekir er Râzî el Cassâs el Hanefî, *Ahkâmu'l Kur'an li'l' Cassâs, a.g.e.*, c.3, s. 419.

Hulasa: Her kim killeteyn hadisini sahih kabul ederse bu hadisi alır. Her kim de ıztırâbtan dolayı zafiyetine hükmederse onu delil olarak kullanmayı terk eder. Mezhebi için başka delilleri kullanır.

Ziyadelerde İhtilaf: Sikanın ziyadesi, aynı şeyhlerinden rivayet ettikleri halde, râvîlerin senet veya metinde ziyadede diğer râvîlerden tek kalmasıyla bilinmektedir.⁴⁹⁵

İslam Fıkında Bunun Örneği: Teyemmümün caiz olduğu şeyler; Fukaha bu mevzuda iki görüş üzere ihtilaf etmiştir:

Birinci Görüş: Şafiler ve Hanbeliler: Teyemmümün toprakla olduğu görüşündeler.⁴⁹⁶ Ebu Malik eş Eşcaî- Sa'd b. Tarık- Rabî b. Harrâş, Huzeyfe rivayetini istidlal yapmışlardır.

عن أبو مالك الأشجعي -سعد بن طارق- عن ربي بن حراش، عن حذيفة، قال: قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم- «فضلنا على الناس بثلاث: جعلت صفوفنا كصفوف الملائكة، وجعلت لنا الأرض كلها مسجداً، وجعلت تربتها لنا طهوراً إذا لم نجد الماء، وذكر خصلة أخرى

Şöyle demekte: Hz. Peygamber: Biz insanlara üç şeyle üstün kılındık: Saflarımız Meleklerin safları gibi olması, yeryüzünün hepsinin bize mescit kılınması, su bulamadığımız zaman toprağın bizlere temizleyici kılınması ve başka bir özellik zikretti.⁴⁹⁷

İkinci Görüş: Hanefiler ve Malikiler: Teyemmümün yeryüzü ve yeryüzünün üstünde ister kendisine bitişik isterse bitişik olmasın toprak olsun veya daha başka bir şey

⁴⁹⁵ Bkz. İsmail b. Ömer b. Kesir, *İhtisârü Ulûmî'l Hadis*, Thk: Mahir Yasin el Fahl, el Mîmân lin'Neşr ve't Tevzî, Riyad 1434/2013, s: 61.

⁴⁹⁶ Bkz.Eş-Şafii, *el Umm*, a.g.e., c.1, s. 50; Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el-Muğni fi fikhı'l İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybani*, a.g.e., c.1, s.247/248.

⁴⁹⁷ Müslim, l Hadis: 522, Kitâb: el Mesâcidu ve Mevâdiu's Salâti, c.1, s. 371.

hatta Malikilere göre karla bile caiz olduğu görüşündeler. Hanefiler, yeryüzü cinsinden olmakla sınırlama yaptı. Hanefiler bunun için bir kaide vaz ettiler ve şöyle dediler: Yumuşak olmayan ve ateş ile yok olmayan şeyler yer cinsindendir. Yumuşak ve ateş tabiatında olan veya yanan ve kül olanların hepsi yeryüzü cinsinden değildir⁴⁹⁸.

Bunlar şu ayetle istidlal yaptılar: **فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا**

Temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin).⁴⁹⁹ Ve Cabir b. Abdullah'tan merfû olarak gelen sahih hadisle istidlal yaptılar:

عن جابر بن عبد الله مرفوعا: "وجعلت لي الأرض مسجدا وطهورا"

Yeryüzü bana mescit ve temizleyici kılındı.⁵⁰⁰ Şâri, arz lafzını umumileştirdi ve yeryüzünün hepsinin temizleyici kıldı. Bundan dolayı Teyemmüm yeryüzünün bütün cüzleriyle caizdir.

Sikanın Sikalarla İhtilafı: Metin veya isnatta varit olan ihtilaflar birçok çeşide bölünmektedir. Her birinin kendisine has ismi vardır. Sikanın diğer sikalara muhalif olması bu ihtilaflardandır. Bu muhalefetin benzerlerinin kısımları vardır. Belki başka bir sikaya muhalif bir sikadan olabilir. Veya sikalar topluluğuna muhalif bir sikadan olur. Topluluğa değil de tek bir sikaya muhalif olduğu takdirde bu durumda ihtilafın meydana geldiği kişilerden daha sika olması gerekir. Muhalefetin bu çeşidine ıstılah ulemasında

⁴⁹⁸ Bkz.Osman b. Ali b. Muhcinulbârî, Fahreddin ez Zeylaî el Hanefî, *a.g.e.*, c.1, s. 38-39.

⁴⁹⁹ Nisa 4/43

⁵⁰⁰ El-Buhârî, Thk: Mustafa Dîb el Buğâ, *el Câmiu's Sahîh'il Muhtasar*, Kitâb: el Yetim, Hadis No: 328, c. 1, s. 128.

şazz denilir.⁵⁰¹ Bu sikanın sayı ve hıfz yönünde kendinden daha sika olanlara muhalefet etmesidir.

İslam Fıkında Bunun Örneği: Akşam namazında farz öncesinde namaz kılmak; fukahâ akşam namazı öncesi iki rekât namaz kılmanın mustehab olduğuna iki görüş üzere ihtilaf ettiler.

Birinci Görüş: Cumhur; Mustehab olmadığına görüş bildirdiler.⁵⁰² Bunların hücceti: Bureyde'nin babasından rivayetteki ziyadesidir:

عن بريدة عن أبيه: أنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قال: "بين كلِّ أذانين صلاة إلا المغرب"

Hız. Peygamber şöyle demektedir: "Akşam hariç her iki ezan arasında bir namaz vardır"⁵⁰³ Hafız İbn Hacer: Hayyân'ın rivayeti şazdır; çünkü Bezzâr'a göre ve başkasına göre sadûk bile olsa fakat hadisin isnat ve metninde Abdullah b. Bureyde'nin ashabın hafızlarına muhalif olmuştur.⁵⁰⁴

İkinci Görüş: Şafiler bir rivayette ve Zahiriler: Akşam namazından önce iki rekât kılmanın mustehab olduğuna görüş belirttiler⁵⁰⁵ Bunların Delilleri:

عن عبد الله المزني عن النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قال: "صَلُّوا قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرَبِ، قَالَ فِي الثَّلَاثَةِ: لِمَنْ شَاءَ؛ كَرَاهِيَةً أَنْ يَتَّخِذَهَا النَّاسُ سُنَّةً"

⁵⁰¹ Bkz. Muhammed b. İbrahim b. Saa'dullah b. Cemaat el Kenânî el Hamevî eş Şafî, *el-Buhârî'r Râvî fi Muhtasari Ulûmi'l Hadisi'n Nebevî*, a.g.e., s.50.

⁵⁰² Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin, *Umdetu'l Kârî Şerhu Sahîh'il Buhari*, a.g.e., c.7, s.246.

⁵⁰³ Nureddin Ali b. Ebubekir b. Süleyman el Heysemi, Thk: Habiburrahman el A'zamî, *Keşfu'l Estâr an Zevâidi'l Bezzâr*, Baskı: 1, Müessesetu'r Risale, Beyrut 1399/1979, c.1, s. 334.

⁵⁰⁴ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahîhi'l Buhari*, a.g.e., c.2, s.108.

⁵⁰⁵ Bkz. İbid, c.3, s.74.

Abdullah el Meznî Hz. Peygamberden rivayeti. Hz. Peygamber şöyle demektedir: Akşam namazından (farzından) önce namaz kılınız. Üçüncüsünde insanların sünnet edinmesini istemeyerek şöyle dedi: isteyen kılsın,⁵⁰⁶

Mersed b. Abdullah el Meznî hadisi şöyle demektedir: Ukbe b. Amir el Cühenî'ye geldim. Ve şöyle dedim: Ebi Temim 'den hoşlanırsın: akşam namazı öncesi iki rekât kılmaktalar. Ukbe şöyle dedi: Biz Hz. Peygamber zamanında bunu yapardık. Şimdi seni men eden nedir dedim: Meşguliyet dedi. ⁵⁰⁷

Zayıf'ın Sikalarla İhtilafı: Sika bir raviye, hadislerden birinde muhalefet edildiğinde burada münekkittlerin nazarı itibara alacakları ölçecekleri ve ihtilaf edenler arasında kıyas edecekleri bir mesele vardır. Sika raviye başka bir sika tarafından muhalefet edildiği takdirde o zaman rivayetlerden birine, kendine layık bir hüküm verilir. Aynı şekilde mukabili de zıt hükmü alır. Fakat sika raviye zayıf ravilerden biriyle ihtilaf edildiğinde o zaman ihtilafın sikanın rivayetine zararı yoktur.⁵⁰⁸ Sikanın rivayeti maruftur ve zayıfın rivayeti münkerdir. Bundan dolayı hadis ilminde münker hükmünde olan, sikaların rivayetlerine muhalif ve münferit olmalıdır.⁵⁰⁹

İslam Fıkında Bunun tesirine Örnek: Mükellef Ramazan'da şerî hükümlerin değiştiği bir sefer yaptığı takdirde yolcunun orucunu açması ruhsat mıdır? Yoksa vacibmidir? Fukaha bu mevzuda üç görüştedir:

⁵⁰⁶ El-Buhârî, Kitap: el Yetim, Ebvâbu't Tetavvu, Bap: es Salât, Hadis No: 1128, c.1, s.396.

⁵⁰⁷ El-Buhârî, Hadis No: 1129, c.1, s. 396.

⁵⁰⁸ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahihi'l Buhari*, a.g.e., c.3, s. 213.

⁵⁰⁹ Bkz. Osman b. Abdurrahman, Ebu Amr, İbn Salah diye meşhur Takiyyuddin, *Marifeti envâ'i Ulûmi'l Hadis*, a.g.e., s.170.

Birinci Görüş: Cumhur; şüphesiz bozmak ruhsattır. Oruç tutmak zarar ve telef olmadıkça daha iyidir.⁵¹⁰

İkinci Görüş: Hanbeliler: Yolcunun Ramazan'da orucunu bozması ruhsattır. İster iftar eder isterse oruç tutar. Fakat bozmak daha iyidir.⁵¹¹

Üçüncü Görüş: Zahiriler ve İmamiyye; Yolcunun seferde Ramazan orucu tutması caiz değildir. Oruç tutsa bu sahih değildir ve kaza etmesi gerekir.⁵¹²

Beşinci Mevzu: İdrâc; Râvînin kelimasında hadis metninde bir lafzın ziyade edilmesidir. İştien onu merfû olarak kabul eder ve aynı şekilde rivayet eder.⁵¹³ Bu iki kısımdır: İsnat ve metinde idrâc.⁵¹⁴

İslam Fıkında Genel Olarak İdracın Tesirine Örnek: Teşehhüt ve Selam'ın Hükümü: Fukaha Teşehhüt ve Selam'ın Hükümünde iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir.

Birinci Görüş: Hanefiler: Teşehhüt ve selamın farz olmadığı⁵¹⁵ fakat vacip olduğuna ve kendilerine göre terkinde namazın batıl olmadığı görüşündeler. Şüphesiz terk eden bilerek terk ederse günahkâr olur. Unutarak terk ederse sehiv secdesi yapmaya mecbur olur.

⁵¹⁰ Bkz. Yahya b. Şeref en Nevevî, *el Mecmû Şerhu'l Mühezzeb*, a.g.e., c.6, s. 292.

⁵¹¹ Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Kudâme, *El Muğnî fi fikhı İmam Ahmed b. Hanbel eş Şeybânî*, a.g.e., c.3, s. 78.

⁵¹² Bkz. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el Endulûsî el Kurtûbî ez Zahirî, *el Muhalla bi'l Êsêr*, a.g.e., c.6, s.243.

⁵¹³ Bkz. Abdurrahman b. Ebubekir b. Abdulcelil el Ferğânî el Merğînânî, *Tedribu'r Râvî fi Şerhi Takrîbi'n Nevevî*, a.g.e., c:1, s:46.

⁵¹⁴ Bkz. Muhammed Edib Salih, *Lemahât fi Usûli'l Hadis*, Baskı: 1, el MektEbu'l İslâmiyye 1988, s.301; Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamid el Halebî, *en Nüketü ale'n Nüzheti'n Nazari fi tevdîhi Nuhbeti'l Fiker*, a.g.e., s. 125.

⁵¹⁵ Bkz. Ali b. Ebubekir b. Abdulcelil el Ferğânî el Merğînânî, *el Hidaye fi Şerhi bidâyeti'l Mübtedî*, a.g.e., c.1, s.46.

عن زهير بن معاوية، عن الحسن بن الحر، عن القاسم بن مخيمرة، عن علقمة، عن عبد الله بن مسعود أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- علمه التشهد في الصلاة، فقال: "قل: التحيات لله. فذكر الحديث". وفي آخره: "أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا رسول الله، فإذا قلت هذا فقد قضيت صلاتك إن شئت أن تقوم فقم، وإن شئت أن تقعد فاقعد"

Bunların Züheyri b. Muaviye, Hasan b. el Hurr, Kasım b. Muhaymera, Alkame, Abdullah b. Mesut hadisinde varit olan ziyadeyi delil getirmişlerdir. Hz. Peygamber kendisine namazda teşehhüdü öğretmiştir. Şöyle dedi: de: Et Tahiyyâtu lillêhi ve hadisi zikretti. Sonunda eşhedu en lâ ilâhe illa'llâh ve eşhedu enne Muhammed'un Rasulullah, bunu dersin namazını kılmış olursun. Ayağa kalkmayı dersen kalk. Oturmayı dersen otur.⁵¹⁶ Şöyle dediler: Bu merfû ziyadedir. Müdrec değildir.⁵¹⁷

Diğer Görüş: Cumhur; İkisinin farz olduğuna görüş belittiler. Delilleri:

عن عبد الله بن مسعود -رضي الله عنه -، قال: "كنا نقول قبل أن يفرض التشهد: السّلام على الله السّلام على جبريل وميكائيل. فقال رسول الله -صلى الله عليه وسلم -: لا تقولوا هكذا فإنّ الله هو السّلام، ولكن قولوا: التّحيات لله الحديث

Abdullah b. Mesut'tan rivayet, Şöyle dedi: Biz teşehhüt farz olmadan önce şöyle derdik: es Selamu es Selamu ale'llâh alê Cibril ve Mikail. Hz. Peygamber: Böyle demeyin. Allah selamdır. Fakat şunu söyleyin: et Tahiyyâtu Lillêhi... El Hadis.⁵¹⁸

Bu hadisin delalet yönü iki çeşittir:

⁵¹⁶ Ebu Dâvud, Suleyman b. Eş'as es Sicistânî, *Sunen Ebî Dâvud*, Bap: et Teşehhüt, Hadis No: 970, c.1, s.319.

⁵¹⁷ Mahir Yasin Fahlu'l Heytî, *Eseru İleli'l Hadis fi İhtilâfi'l Fukaha*, a.g.e., s. 300.

⁵¹⁸ Bkz. Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *Sünenu Dêrakutnî*, Kitap: es Salât, Bap: Sıfatu't Teşehhüt ve vucûbuhu ve ihtilâfu'r Rivayeti fihi, Hadis No: 1327, c. 2, s.1327.

1- قبل أن يفرض التّشّهد- Teşehhüt farz kılınmadan önce’ lafzı, teşehhüdün farz olduğuna delalet etmektedir.

2- قولوا: التّحيات- söyleyin: et Tahiyyâtu’ lafzı emirdir. Emir de vucûp gerektirir.

SONUÇ

Salih amellerin onun nimetleriyle tamamlanan Allah Teâlâ'ya (c.c.) hamdu senalar olsun. Haber meselesinde Fıkıh Usûlü ve Hadis Usûlü arasındaki ilişkiyi ve dört fıkıh mezhebi arasında haber mevzusundaki ihtilafın neticesini araştırmak için Hadis-Hadis Usûlü, Fıkıh-Fıkıh Usûlünün ana kitapları içerisinde uzun süren yolculuktan sonra bu inceleme ile ulaştığım en önemli sonuçları kaydetmek bana memnuniyet vermektedir. Bu neticeler bölümlerin ve kısımların hulasası kabul edilmektedir. Bunlar:

1- Muhaddisler sünnet'le her yönden ilgilenmiştir. Bu ilgilenme Hz. Peygamber'in üsve-i hasene olmasından dolayı insanların onu örnek alabilmeleri için sözleri fiilleri ve takrirlerini nakletmede ortaya çıkmaktadır.

2- Usûlcüler ve fukaha İslam şeriatının ikinci kaynağı olması itibariyle aynı şekilde sünnetle ilgilenmiştir. Bunların sünnetle ilgisi hükümlerin sünnetten istinbat edilmesi yönüyledir.

3- Muhaddisler ve Usûlcüler hadislerin kabul ve reddinde ihtilaf etmiştir. Bu ihtilafın birçok etkene dönen sebepleri vardır. Bunlar:

- a. Usûlcüler, âhâd haberle amel etmek için kendisiyle amel edilen hadisi belirlemede muhaddislerin koşmadığı bir takım özel şartlar koşmuştur.
- b. Usûlcüler ve muhaddisler arasındaki ihtilaf bazı sıhhat şartlarının sağlanmasında veya bazılarının şart koşulmasındadır.
- c. İhtilaf râvîlerin adaletlerinin sübutunun keyfiyetindedir.
- d. İhtilaf cerh ve ta'dîlin sübutu ve sebeplerinin keyfiyetindedir.
- e. İhtilaf hadisin lafzının tespit edilmesindedir. Bu tespit hadisin manasında, lafzında veya râvîden rivayetindeki rivayet cümlesindedir.

f. İhtilaf râvîlerin bazı eda sığaları ve tahammül yollarına makbul ve merdud diye hüküm verilmesindedir.

4- Muhaddis ve Usûlcüler haberi mütevâtir ve âhâd diye taksim etmişlerdir. Her ikisini hüccetkabul edip bunlarla amel etmişlerdir. Hadislerle Kur'an'ın tahsis, mutlakını takyid edilmekte ve bu mutlakla nas üzere ziyadeye birtakım şartlarla cevaz vermektedirler.

Hanefiler haberi mütevâtir, meşhur ve âhâd diye taksim etmiştir. Mütevâtir ve meşhur hü(c.c.)ette, amel edilmede, Kur'an'ın âmm'ını tahsisi-mutlakını takyitte eşittir. Âhâd haberde ise ziyade ancak zann ifade etmektedir.

5- Âhâd haber muhaddislerin hepsine ve bazı Usûlcülere göre nazari bilgi ifade etmektedir. Usûlcülerin cumhuruna göre ise ancak zann ifade etmektedir.

6- Akaidde âhâd haberle ihticâc yapıp yapılmayacağına dair ihtilaf etmeleri âhâd haber zann mı yoksa bilgi mi ifade etmesindeki ihtilaflarına terettüp etmektedir.

7- Âhâd haberle amel etmek, şu beş şart sağlanarak sahih olduğunda vacip olur: İttisal, adalet, zapt, şaz ve illetten sâlim olmak ve muarızdan sâlim olmak. Umumu belva da olsa, râvînin ameli kendisinin hilafına olsa, Medine ehlinin ameline muhalif olsa veya kıyasa muhalif olsa bile böyledir.

8- Makbul sahih hadiste ittisal şartından dolayı muhaddislere göre mürsel hadisle ihticâc yapılmamaktadır. Usûlcülere göre ise hadiste adalet ve zapt dışında bir şart koşmadıklarından delildir. Bu ihtilaflarının üzerine de muhaddislere göre mürsel hadisi almamak ve bunlardan istinbat edilen hükümlerle amel etmemek terettüp etmiştir.

9- Mechulün rivayetinde tahkikat yapmak. Muhaddislerin cumhuru ve Usûlcülere göre meçhulün rivayeti kesin olarak makbul değildir. Çünkü mechulde adalet şartı gerçekleşmemiştir. Bu adaletin tahkikinde râvînin haliyle alakalı iç bilgiye muhtaçtır. Hanefilere göre ise meçhulu'l Ayn'ın rivayeti ilk üç asırda bazı şartlarla makbuldür. Meçhulu'l Hâl kendilerinden rivayetin zahirinde makbul değildir.

10- Muhaddis ve Usûlcülerin çoğuna göre şahitsiz olarak rivayette cerh ve tadilin sübutu; haberin kabulünde sayı şart koşulmamıştır. Rivayetin cerh ve tadilinde de şart koşulmamıştır.

11- Mananın isabet etmesi şartıyla manayla rivayetin caiz olması. Râvînin Arapçayı ve ilimlerini biliyor olması. Manaya hile katan ve katmayan şeyleri bilen olması.

12- Muhaddislere göre “sahâbe” Hz. Peygamberle karşılaşan, mümin, Onunla uzunca arkadaşlığı olan, O'na tabi olan, hadis rivayet eden ve Müslüman olarak ölen kişidir.

13- Muhaddisler fakihe fikhın binası için uygun sahih hadis rivayet ettiklerinde fakihin bu hadisin reddi ve kabulüne dair özel esasları vardır. Bu özel esaslar muhaddislerin esaslarıyla ittifak veya ihtilaf edebilir.

14- Muhaddis, Usûlcü ve fukaha İslam teşriine beraber bir tek olarak hizmet etmekte. Hiçbiri diğerinden müstağni değildir. Aralarında sağlam bir bağ vardır. Birinin önemi diğerinden az değildir. Muhaddis ve Usûlcü, fakih için bîanın temelidir.

15- Dört imam, sahih olduktan sonra hadise muhalefeti eleştirmişlerdir. Her birisinden “Hadis sahih olduğunda benim mezhebimdir” sözü nakledilmiştir.

16- Müslümanın imamının mezhebine muhalif bile olsa sahih hadisi öne alması gerekir. Her bir âlimin ve dinde her bir örneğin (liderin) sahih hadise muhalefet etmeyeceğini ancak nazarında ağır basan muarıza muhalif olacağına inanması gerekir. Muhakkik ulema, bazı sahih hadislerle amel etmeyi terk etmede bu imamların özürlerini açıklamıştır.

Son olarak bu çalışma ibtida seviyesinde bir kişinin çalışmasıdır. Bu çalışmada başarılarım Allah (c.c.)’dan, hatalarım ise kendimden kaynaklıdır. Allah ve Resulü bu hatalardan berîdir. Araştırmacıya doğruya yönelmek yeter.

ÖZET

Fıkıh, Fıkıh Usûlü ve Hadis uleması delillerini Kur'an-ı Kerim'den ve Hz. Peygamber'in sünnetinden almaya, sonra da içtihatlarını bu ikisi üzerine b.a etmeye özen göstermiştir. Haklarında sarih (açık-net) nas bulamadıkları hususlarda hüküm istihrâc etmekte (çıkarsama yapmakta), haberleri (hadisleri) iyice araştırıp ve fikir ürettikten sonra da bunlardan muhtemel olanları seçmişlerdir. Tezat teşkil eden hususların çözümü, muhtelif (farklı) olanların tercih edilmesi, müşkül olanların açığa kavuşturulması ve mücmel olanların da tefsir edilmesinde (yorumlanması-açıklanmasında) büyük bir gaye üstlenmişlerdir. Ancak gaye birliğine rağmen birçok meselede ve haberle (hadisle) alakalı hükümlerde ihtilaf etmişlerdir.

Birçok âlim hadisi sahih veya zayıf kabul etmede kendi özel şartlarını benimsemelerinden dolayı Hadis ulemasının bazı sıhhat şartlarında ihtilaf etmiştir. Ancak bazı ulemayı kendi özel şartlarına göre zayıf hadisle amel etmeye cevaz verdiklerini görmekteyiz. Dolayısıyla hadisle amel etmede Hadis'in sahih olmasını şart koşup koşmadıkları konusunda ikileme düşmüş bulunmaktadır.

Sonuçta bu ihtilaf muhaliflik iddiası gütmeksizin gerekli ve doğal bir durum olup bu âlimlerin her birisinin doğru bilgiyi aramakta, aralarındaki ihtilafın da ırkçılık, ego tatmini ve büyülenme değil ellerindeki deliller sebebiyle olduğu bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Hadis, Usûl, Kur'an, Peygamber ve Fıkıh

ABSTRACT

Islamic Jurisprudence emphasized to build its essentials on getting the proofs of Fiqh, Fiqh Method and Hadith from the Quran and the Prophet interpretations. It chose the judgment about the arguments for which there could not be find any “sarih” (clear-cut) about them (making inferences), after investigating the news (hadiths) and producing ideas, he chose the probable ones. It had great reputation in the application of contradictory issues, the preference of the various (different) ones, the clarification of the ambiguous ones, and the interpretation (interpretation-disclosure) of the special ones. However, despite the consensus on most subject the jurists disagreed on the value of hadith.

Due to the scholars who adopted validation conditions for their own of valid and weak hadith, the system disputes about some of these conditions. Nevertheless, it is necessary for us to look whether these scholars set condition upto practicing with the weak hadith or not.

Even if it's an ingiven of obtained perceivment, the fact that the words in the hadith have more than one probable meaning there are disciplines like cem, nesh and preferation. Thus, as it's hard for the scholar to see through the whole of the Prophetic tradition, there can o(c.c.)ur inanimity on the paradigm on it due to his characteristics and personal features.

After all, this dispute is far from being negative and discrimination, in fact it's a natural output in which the scholars demand and pursue the truth.

Key words: Islam, Hathis, Usûl, Quran, Prophet and Fiqh.

KAYNAKÇA

Abdel-Hüseyn Şerefüddin, *el-Fusûl el-Mühimme fî telîfi'l-Ümme*, Nu'man, Necef 1387.

Abdurrazak b. Hammam es San'ânî (ö. 211), *Tefsir Abdurrazak*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (b.y) 1419.

Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, *Mecmû el-Fetâvâ*, Mecme'u'l-Melik Fehd li't-Taba'âtî'l-Mushafî's-Şerif, Medine 1416.

Abdusselam, Abdulvahhab (ö. h / m), *Eseru'l-Luga fî İhtilâfi'l-Muctehidîn*, Dâru's-Selâm, (b.y) 1420.

Abdülali Muhammed b. Nizâmüddîn Muhammed (ö.), *Fevâtihü'l-Rahmût bi şerh Müsellemü's- Sübût*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, (b.y) 1423.

Abdilmuhsin, Abdullah, *Usûlu'l-Mezheb İmam Ahmed*, Muessesetu'r-Risale, (b.y) 1410.

Abîdî, Hammâdî, *İbn Rüşd ve Ulumu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1991.

Ahmed b. Hanbel Ebu Abdullah (ö.241), *Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-Risâle (b.y) 1420.

Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa, *Delâilu'l Nubuvve*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye/Daru'r Rayân li't-Turâs, (b.y) 1408.

Ahmed Said Havvâ, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ebi Hanîfe en-Nu'mân*, Dâru'l-Endelüs el-Hadrâ, Suudi Arabistan 1423.

Alâî, Ebu Said b. Halil b. Keykuldi Ebu Said (ö/), *Câmi'u't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, Âlemu'l Kutub, Beyrut 1407.

-----, *Kitâbü'l-Muhtelitîn*, Mektebetü'l-Hâneci, Kâhire 1417.

-----, *Nazmü'l-Fevâid limâ tedammenethu Hadîs Zü'l-Yedeyn mine'l-Fevâid*, Dâr İbn el- Cevzî, Suudi Arabistan 1416.

Alavenî, Tâhâ Cabir, *EdEbu'l-İhtilâf fî'l-İslâm*, el-Ma'hadî'l-Âlemî li'l-Fikrî'l-İslâmî, (basım yeri) 1413.

Alûsî, Şihabuddîn Mahmud b. Abdillâh, *Ruhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415.

Âmidî, Ali b. Muhammed (ö. 631), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ehkâm*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, (b.y) 1404.

Amîr, Muhammad b. İsmail, *Usûlu'l-Fıkıhî'l-Musemmâ İcâbetu's-Sâil Şerhu Buğyatu'l-Âmil*, Muassasetu'r- Risale, Beyrut 1986.

Aşkar, Ömer Süleyman, *Mesâil mine'l-Fıkıhî'l-Mukâran*, Dârü'n-Nefâis, Ürdün 1418.

-----, *Tarhu'l-Fıkıhî'l-İslâmi*, Mektebetu'l-Felâh, (b.y) 1402.

Attâr, Hasan b. Muhammed b. Mahmud, *Hâşiye'l-Attâr alâ Cemi'l-Cêvâmi'*, el-Bâbî, Mısır 1385.

Avvame, Muhammad, *Eseru'l-Hadîsi's-Şerîf fî İhtilâfî'l-Eimme*, Dâru's-Selam, (b.y) 1407.

Aynî, Mahmud b. Ahmad b. Musa b. Ahmad İbn Huseyn (ö.855), *Umdetu'l-Kârî*. Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, Beyrut (t.y).

Bâcî, Suleyman b. Halef, *İhkâmi'l-FUşûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, Câmiatu'l-Murakkib, el-Camâhiriyye'l-Libiyya 2005.

Badr, Abdurrazak b. Abdul Muhsin, *el-Eseru'l-Meşhur an İmâm Mâlik fî Sıfati'l-İstivâ*, Medine-i Münevvere Üniversitesi, (b.y) 1421.

Bahansâvî, Sâlim, *es-Sunnetu'l-Muftarâ aleyhâ*, Daru'l-Vefâ / Daru'l Buhusu'l-İlmiyye Kahire / Kuveyt 1409.

Bağdadî, Abdulvehâb b. Ali b. Nasr, *el-İşrâf alê Nukati'l-Mesâili'l-Hilâf*, Dâru İbn Hazm, (b.y) 1420.

Bağdadi, Ebubekir Ahmad b. Ali el-Hatib, *Tarihu'l-Bağdad ve Zuyuluhu*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417.

-----, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1395.

-----, *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdreç fî'n-Nakl*, Darü'l-Hicret, (b.y) 1418.

-----, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, Dâr İbn el-Cevzî, Sûudi Arabistan 1417.

-----, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, (t.y).

-----, *Tekyîdu'l-İlim İhyai's-Sunneti'n-Nebeviyye*, (b.y) 1974.

-----, *el-Câmiu li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad (t.y).

Bedrân, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa b. Abdürrahim b. Muhammed, *elMedhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (b.y) 1417.

Beyhakî, Ahmad b. Huseyn b. Ali b. Musa (ö. 458), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424.

-----, *Kitâbü'l-Kirâatü Halfe'l-İmâm*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405.

-----, *Menâkibü's-Şâfi'i li'l-Beyhakî*, Mektebetu'd-Dâri't-Turâs, Kahire 1390.

Bezdevî, Ali b. Muhammad, *Usûl el-Bezdevî*, Câvit baskısı, Kratçı (t.y).

Buhari, Muhammad b. İsmail (ö. 256), *et-Târihu'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, (b.y) (t.y).

-----, *ed-Duafâu's-Sağîr*, Mektebetu İbn Abbas, (b.y) 2005.

-----, *Kitâbü'r Ref'i'l-Yedeyni fî's-Salâh*, Dâr İbn Hazm, (b.y) (t.y).

-----, *el Câmiu's-Sahih el-Muhtasar*, Daru İbn Kesîr el-Yamâmî, Beyrut 1407.

Buhari, Emîri padişah el-Hanefi, Muhammed Emin b. Mahmud, *Teyisîr'i Tahrîr*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1403.

Buhârî, Abdülazîzb. Ahmed b. Muhammed Alâüddin, *Keşfü'l-Esrâr Şerhi'l-Usûli'l-Bezdevî*, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, (b.y) (t.y).

Burhan, İbrahim b. Musa b. Eyyub, *eş-Şezâlu'l-Feyyâh min Ulûmi İbni Salâh*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1418.

Bûrnû, Muhammed Sıdkî b. Ahmed b. Muhammed, *Mevsû'atü'l-Kavâ'idi'l-Fikhîyye*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1424.

Cadi', Abdullah b. Yusuf, *Tahriru Ulûmu'l-Hadis*, Muessesetu'r-Rayan Li't-Tibâ'a ve'n-Naşr ve't-Tevzî, Beyrut 1424.

Cessâs, Ahmed b. Ali Ebubekir er-Râzî (ö. 370/981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415.

-----, *el-Fusûl fî'l-Usûl*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, Kuveyt 1408.

Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğâ*, Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.

Ceyzânî, Muhammed b. Hüseyin b. Hasen, *Meâlim Usûli'l-Fikh inde Ehli's-Sünnet ve'l-Cemâ'a*, Dâr İbn el-Cevzi, (b.y) 1427.

Cevzî, Cemaleddin Ebu el-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Menakibü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Dâr Hecr, (b.y)1409.

-----, *el-Mevdû'ât*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1386.

Cevziyye, İbn Kayyim (ö. 751), *İ'lâmu'l-Muvakki'in*, Mektebetu'l-Kulliyyati'l-Ezheriyye, Mısır-Kahire 1388.

-----, *Zâdu'l-Meâd fî Hadyi Hayri'l-İbâd*, Muessesetu'r-Risale / Mektebetu'l-Menâri'l-İslamiyye, Beyrut / Kuveyt 1407,

-----, *Muhtasaru's savâiki'l Mursele ale'l Cehmiyye ve'l Muattala*, Dârü'l-Âsime, Riyad, Suudi Arabistan 1408.

-----, *Tehzîbu's-Sunen*, Mektebetü'l-Meârif, (b.y) 1428.

-----, *el-Menârü'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf*, Mektebetü'l-Metbû'âtî'l-İslâmiyye, Halep 1390.

-----, *Muhtasarü's-Sevâ'iki'l-Mürsele alâ'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attile*, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1422.

Cibrîn, Abdullah b. Abdurrahman, *Ahbâru'l-Âhâd fi'l-Hadisi'n-Nebevî*, Dâru't-Tayyibe, Riyad 1408.

Curcanî, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1405.

-----, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1405.

Cuveynî, İmamü'l-Harameyn Abdul Malik b. Abdillâh (ö. 478), *el-İrşâd ilâ Kaveti' el-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd*, Dâru's-Sa'âde, Mısır 1950.

-----, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkıh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418.

Dârakutnî, Ali b. Umar, *Sunenu'd-Dârakutnî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1424.

Debûsî, Ubeydullah Umar b. İsa (ö. 430), *Te'sîsu'n-Nazar*, Dâru İbnu Zeydun, Mektebetü'l-Kulliyâtî'l-Ezhariyye, (b.y) (t.y).

Dihlevî, Hamd b. Abdîrrahim Şah Velîyullah, *el-İnsâf fi Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1404.

-----, *Akdu'c-Cîd fi Ahkâmi'l-İctihâd*, el-Matba'a's-Selefiyye, Kahire 1385.

Dimaşkî, Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihu'n-Nazar İlâ Usûli'l Eser*, Mektebetü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, Halep 1416.

Dînaverî, Abdullah b. Muslim b. Kuteyba Ebu Muhammad, *Te'vî'l-Muhtelefi'l-Hadis*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1393.

Ebû Bekir, Muhammed b. Abdülmümin, *Kifâyetü'l-Ahyâr fî Halli Gâyeti'l-Ihtisâr*, Dârü'l-Hayr, Dimaşk, (t.y).

Ebu Dâvud, Suleyman b. Eş'as es Sicistânî (ö. 275), *Sunen Ebî Dâvud*, Dâru'l-Fıkr, (b.y) (t.y).

Ebu Gudde, Abdul Fettah, *Zaffu'l-Emani bi Şerhi Muhtasari's-Seyyid Şerif el-Curcâni*, MektEbu'l-Matbuâtî'l-İslamiyye, Suriye 1996.

-----, *Lamahât min Târîhi's-Sünnet ve Ulûmi'l-Hadîs*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, (b.y) (t.y).

Ebu Hüseyin Muhammed b. Ali el-Basrî (ö.236), *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, el-Metbe'atu'l- Kâsûlîkiyye, Beyrut 1965.

Ebu Nuaym el Asfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi Beyrut 1405.

-----, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l Asfiyâ*, es-Saâde, Mısır 1394.

Ebu Sa'aylık, Muhammed Abdullah, *Cuhûdu'l-Muâsirîn fî Hidmeti's-Sunneti'l-Muşerefe*, Daru'l-Kalem, Dimaşk (t.y).

Ebu Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe Hayâtuhu ve Asruhu ve Ârâuhu ve Fıkhehu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire (t.y).

-----, *Usûlu'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, (b.y) (t.y).

-----, *Mâlik Hayâtuhu ve Asruhu ve Ârâuhu'l-Fıkhîyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, (b.y) (t.y).

Ebyari, Ali b. İsmail, *et-Tahkik ve'l-Beyân fî Şerhi'l-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'd Diyâ', Kuveyt 2013.

Edîb Sâlih, Muhammed, *Lümühât fî Usûli'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-İslâmî, (b.y) (t.y).

Ehdeb, Haldun, *Esbâbu'l-İhtilâfi'l-Muhaddisîn*, Dâru's-Suudiyye, Cidde 1405.

Elbânî, Muhammad Said, *Umdetu't-Tahkik fi't-Taklîd ve't-Telfîk*, el-MektEbu'l-İslami, Dimaşk (t.y).

Ensari, Zekeriyya b. Muhammed b. Zekeriyya, *Fethü'l-Bâkî bi şerh Elfiyyetü'l-İrâkî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, (b.y) 1422.

Ensârî, Sirâceddin Ömer b. Ali b. Ahmed, *El-Mukni' fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fevvâz li'l- Neşr, Suudi Arabistan 1413.

Eşkar, Ömer Süleyman, *el-Medhal ilâ Diraseti'l-Medâris ve'l-Mezâhibi'l-Fikhîyye*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1418.

Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-Bahar Ellezî Zahar Şerhu'l-Elfiyye*, Mektebetu'l- Huraba' / el-Memleketu'l-Arabiyye es-Suudiyye, (b.y) (t.y).

Eyyub, Süleyman b. Halef b. Sad, *el-Müntekâ*, Metbe'atü's-Sa'âde, Mısır 1332.

Ezharî, Muhammed b. Ahmed (ö/), *Tehzîbu'l-Lugat*, Daru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, (b.y) 2001.

Fahl, Mahir Yâsin, *Eseru İhtilâfi'l-Mesânîd ve'l-Mutun fî İhtilâfi'l-Fukaha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1430.

-----, *Eseru'l- İleli'l-Hadis fî İhtilâfi'l-Fukahâ*, Dâr Ammâr li'n-Naşr, Umân 1420.

Fârisî, Muhammed b. Muhammed b. Ali, *Cevâhiru'l Usûl fî İlmi Hadîsi'r-Rasûl*. Daru's Selefiyye, Hindistan (t.y).

Fesevî, Yakub b. Süfyan, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1401.

Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûp, *el-Kâmûsü'l-Mühîd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1406.

Fevvaz Ahmad, *et-Takrîrâtu's-Saniyye Şerhu'l-Beykûniyye fî Mustalahi'l-Hadis*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1417.

Feyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Mukrî, *el-Misbâhü'l-Münîr fî Garîbi's-Serhi'l-Kebir li er-Râfi'î*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut (t.y).

Gazâlî, Muhammed, *Leyse min el-İslâm*, Dârü's-Şurûk, (b.y) (t.y).

Gazâlî Ebu Hamid, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *El-Menhûl fî Ta'likâti'l-Usûl* Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1400.

-----, *el-Mustasfâ fî İlmi'l-Usûl*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413,

Gûri, Abdülmâcid, *Mu'cemü'l-Mustalahâti'l-Hadîsiyye*, Dâr İbn Kesîr, Dimaşk/ Beyrut 1428.

Hafîf, Ali, *Ahkâmu'l-Muâmelâti's-Ser'iyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, (basım yeri) 1429.

Hafnâvî, Muhammed İbrâhim, *Dirâsâtu'l-Usûliyye fî Sunneti'n-Nebeviyye*, Muassasetu'l-Ehrâm, Kahire 1412.

Hallâf, Abdulvahhab, *İlmu Usûli'l Fikh*, el-Müessesetu's-Suudiyye, Mısır (t.y),

Hallâk, Muhammed Cemalüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs min Funûni Müstalahi'l-Hadîs*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut / Lübnan, (t.y).

Halebî, Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid, *en-Nüket alâ Nüzheti'n-Nazar fî Tevdîh Nühbeti'l-Fiker*, Dâr İbn el-Cevzî, (b.y) 1413.

Hammade, Faruk, *Tetâvuru'd-Dirâsati's-Sunneti'n-Nebeviyye ve Nahdetiha'l-Muâsir ve Âfâkihâ*, Caizetu Dubay el-Deoliyye li'l-Kuran il Kerim, (b.y) 2009.

Han, Muhammed Sıddık Hasan, *HUsûlu'l-Ma'mûl min İlmi'l-Ûsul*, el-Cevaibu'l Kustantiniyye, (b.y)1296.

Hattâbî, Hamad b Muhammed b. İbrahim el-Büstî, *Meâlimu's-Sünen, Şerh Sünnen Ebi Dâvud*, el-Metbe'atu'l-İlmiyye, Halep 1351.

Hatîb, Muhammad Acâc b. Muhammad Temîm b. Sâlih b. Abdillâh (ö. /), *es-Sunne Kable't- Tedvîn*, Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut 1400,

Hayyât, Üsame b. Abdullâh, *Mühtelifü'l-Hadîs beyne'l-Mühaddisîn ve'l-Usûliyyîni'l-Fukahâ*, Dâru'l-Fadîle, Riyad 1421.

-----, *Usûlu'l-Hadis, Ulûmuhu ve Mustalahihi*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1428.

Hazrecî, Ahmed b. Abdullâh b. Ebi'l-Hayr, *Hulâsatu't-Tazhîbi'-Tehzîbül Kemal fi-Esmâi Rical*, Dâru'l-Beşâir, Halep/ Beyrut (t.y).

Heravi, Ali b. (Sultan) Muhammed Ebu Hasan Nurreddin el-Mulla el-Kârî (ö./), *Mirkâtü'l- Mefâtîh Şerh Mişkâtî'l-Mesâbih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1422.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebu Bekir, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412.

Huveynî, Ebî Abdurrahman & Ebu İshak & Muhammad Şerîf, *Bezlu'l-İhsan bi-Tekrîbi's-Süneni'n-Nesâi*, Mektebetu't-Terbiyeti'l-İslamiyye, (b.y) 1410.

İbn Abbâd, İsmail Sâhib, *el-Muhît fi'l-lûgat*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1414.

İbn Abdilber, Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İntikâ' fî Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukaha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y).

İbn Abdillâh Mahmud Muhammed Ömer, *Nüzhetü'l-Hâtiri'l-Âtir Şerh Kitâb Ravdati'n-Nâzir ve Cenneti'l-Menâzir*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, (b.y) 2002.

İbn Abdilmalik, Ali b. Muhammad, *Beyânu'l-Vehem ve'l-İyhâm fî Kitabi'l-Ahkâm*, Dâru't-Tayba, Riyad 1418.

İbn Âbidîn, Muhammad Emîn b. Umar b. Abdil Aziz (ö.1252), *Reddu'l-Muhtâr alâ Durri'l- Muhtâr*, Daru'l-Fikr (b.y) 1412.

-----, *Şerhu Menzumati'r-Resmi'l-Muftî*, Merkezi'l-Fikhîl-İslami, Hindistan 1976.

İbn Abdirazak, Muhammad b. Muhammad, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, (b.y) (t.y).

İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah, *et-Temhid limâ fil Muvatta' mine'l-Meâni ve'l-Esânid*, Vizaretu Umumi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, Mağrib 1387.

İbn Abdülcebbâr, Mansûr b. Muhammed, *Kavâd'ü'l-Edille fî el-Usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y).

İbn Abdüllâvî, Abdüllatif, *Fıkıh İbni'l-Mâcişûn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, (b.y) (t.y).

İbnu'l-Arabi, Muhammed b. Abdillâh Ebubekr, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y).

-----, *Ârizatu'l-Ahvezî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (b.y) 1997.

İbn Arabî, Hamad b. el-Hüseyin b. Muhammed Hacûî, *el-Fikrû's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut / Lübnan 1416.

İbn Âşûr, Muhammed b. Tahir b. Muhammed b. Tahir, *Mekâsidü's-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, Katar 1425.

İbn Âşûr, Muhammed el-Fâzıl, *Vemdâtü Fiker*, Dâru'l-Arabiyyeti'l-Kitâb, Tunus 1982.

İbn Cubeyr, Kâsım b. Haalef b. Feth b. Abdullah, *et-Tavassut Beyne'l-Mâlik ve İbni'l-Kâsım fî'l-Mesaili'l İlletî İhtelâfâ fîha min mesâilil Mudevene*, Dâru'd-Diyâ, Mısır 1426.

İbn Cüzey, Muhammad b. Ahmad b. Muhammad b. Abdillâh, *Takrîbu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424.

İbn Dekîk, Muhammad b. Ali b. Veheb el 'îd, *el-İktirâh fî Beyâni'l-İstilah*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y).

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed el-Abesi (ö.235/849), *Musannef İbn Ebi Şeybe*, ed-Dâru's-Selefiyyeti'l-Hindiyyeti'l-Kadîme, (b.y) (t.y).

- , *el-Musannef fi el-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409,
- İbn Emir, Muhammad b. Muhammad el hac, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419.
- İbn Farec, Abdurrahman b. Ahmed b. Receb, *Şerhu'l-İleli't-Tirmizi*, Mektebetu'l-Menari'z-Zerkâ, Urdün 1987.
- İbn Fâris, Ebu Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cem Mekâyisi'l-lüğa*, (b.y) 1399.
- İbn Ferhûn, Bürhanüddin, *Keşfü'n-Nekâbi'l-Hâcib min Mustalahi bni'l-Hâcib*, Dârü'l-Arabi'l-İslâmî, (b.y) (t.y).
- İbn Gayhab, Bekir b. Abdullah Ebu Zeyd b. Muhammed b. Abdullah b. Bekr b. Usman b. Yahya b. Muhammed, *el-Medhalü'l-Müfassal li Mezhebi'l-İmâm Ahmed ve Tahrîcâtü'l-Ashâb*, Dâru'l-Âsime /Metbû'âtu Mecma'i'l-Fikhî'l-İslâmî, Cidde 1417.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el Askalâni (ö. 852), *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs bi-Murâtibi'l-Mevsufîn bi't-Tedlîs*, Mektebetu'l-Menar, Urdun (t.y).
- , *Takrîbu't-Tehzîb*, Dâru'r-Raşid, Suriye 1406.
- , *Fethü'l-Bâri Şerh Sahîh el-Buhâri*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1379.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâiretu'l Meârifî'n-Nizâmiyye, Hind (t.y).
- , *Tevâli et-Ta'sîs Lime Âli Muhammad b. İdris*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (b.y) 1406.
- , *Nüzhetü'n-Nazar fi Tevdîh Nühbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, Metbe'atü's-Sefîr Riyad 1422.
- , *en-Nüket alâ Kitâb İbn Salâh*, Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî / Medine Üniversitesi, Suudi Arabistan 1404.

-----, *Hedyü's-Sârî Mükaddime Fethi'l-Bârî*, Mektebetu'l-Melik Fahd el-Vataniyye, (b.y) 1421.

İbn Hâcib, Ebu Amr b. Ömer b. Ebu Bekir, *Muhtasar Münteha es-Suâl ve'l-Emel fi İlmeyyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, Dâr İbn Hazm, (b.y) 1427.

-----, *Muhtasar Münteha es-Suâl ve'l-Emel fi İlmeyyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, Dâr İbn Hazm, Beyrut 1428.

İbn Halef, Muhammad b. Huseyn b. Muhammad, *el-Udde fi Usûli'l-Fıkh*, (m.y), (b.y) 1410.

İbn Halkân, Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekr, *Vefiyyâtü'l-E'yân ve Ebnâi'z-Zamân*, Dâru's-Sâdır, Beyrut 1900.

İbn Hazm (ö. 456), Ali b. Ahmed b. Said, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut (t.y).

-----, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut (t.y).

İbn Haldun, Abdurrahman (ö.808 / 1406), *Tarihu İbn Haldun*, Dâru'l-Fıkr, (b.y) 1431.

-----, *Mukaddime İbn Hadlûn*, Dâru'l-Yu'rab, (b.y) 1425.

İbn Hibban, Muhammed, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1408.

-----, *Sahîh İbn Hibban*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1993.

-----, *el-Mecrûhîn min el-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, Dârü'l-Va'y, Halep 1196.

İbn Humdeveyh, el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, Dâr İbn Hazm (b.y) 1423.

-----, *el-Müstedrek ala's-Sahîheyn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411.

İbn Humâm, Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsi (ö.861/), *Fethü'l-Kadîr*, Dârü'l-Fikr, (b.y) (t.y).

İbn İsmâil, Muhammad b. Ahmad, *el-İ'lâm bi Hurmati Ehli'l-İlm ve'l-İslam*, Dârü't-Tayba / Mektebetu'l-Kevser, Riyad 1419.

İbn Kesîr, İsmail b. Umar, *el-Bâisi'l-Hasis fî İhtisâri Ulûmi'l-Hadis*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y).

-----, *İhtisâru Ulûmu'l-Hadis*, (m.y), Riyad (t.y).

-----, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü'l-Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi ve'l-İ'lân, (b.y) 1418.

-----, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, (b.y) 1419.

İbn Kudame, Abdullah b. Ahmad el Makdisî, *Ravdatu'n-Nâzir ve Cennetu'l-Munâzir*. Câmiatu's-Suudiyye, Riyad 1399.

İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (ö.620), *el-Müğni fî Fikhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Eş-Şeybânî*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1405.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab*, Dârü's-Sâdir, Beyrut, (t.y).

İbn Musa, Muhammed b. Huseyn, *Suâlâtü's-Sulemî li'd-Darakutnî*, (m.y), (b.y) 1427.

İbn Munzir, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs, *Âdâbu's-Şâfiî ve Menâkibuhu*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424.

İbn Murteza, Muhammed b. İbrâhîm b. Ali (ö.), *el-'Avâsim ve'l-Kavâsim fî'z-Zebb an Sünneti Ebi'l-Kâsim*, Müessesetu'r-Risâle li'l-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut 1415.

İbni Nacar, Muhammad b. Ahmad b. Abdil Aziz, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munir*, Mektebetu'l-Abîkân 1418.

İbn Nuceym, Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed (ö. 970/1563), *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dakâik*, Dâru'l- Kitâbi'l-İslâmî, (b.y) (t.y).

İbn Raslân, Siracuddin Ömer, *Mehâsinü'l-İstilâh fî Tazmîn İbn Salâh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y).

İbn Rüşd, Muhammad b. Ahmad (ö. 520/), *el-Beyân ve't-Tahsîl ve's-Şerh ve't-Tevcih li-Mesâili'l-Mustahrec*, Dâru'l-Garbi'l-İslamiyye, Beyrut 1408.

-----, *el-Mukaddimâtü'l-Mühimmât*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1408,

İbn Rüşd, Muhammad b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 595), *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Mektebetü'l-Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1395,

İbn Salâh, Osman b. Abdurrahman Ebu Amr Takiyyüddin (ö.643), *Ma'rifeti Envâ'i Ulûmi'l- Hadîs Mükaddimetü İbn Salâh*, Dârü'l-Fikr, Suriye/Beyrut 1406.

-----, *Ulûmu'l-Hadis*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1406.

İbn Salah, Muhammed b. İsmail, *Tevdîh'ul Efkâr li Meâni Tenkîhi'l-Enzâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lubnan 1417.

İbn Seyyid, Abdullah b. Muhammed, *el-İnsâf fî Tenbîhi alâ Meâni ve'l-Esbâbi'l-Alleti'l-Evcebeti'l-İhtilâf*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1403.

İbn Seyyide, Ali b. İsmail, *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-E'zam*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 137.

İbn Seyyidinnâs, Muhammad b. Muhammad, *en-Nafhu's-Şazî Şerhu Câmi'i't-Tirmizi*, Riyad, Suudi Arabistan 1428.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhâlîm, *Mecmû 'u'l-Fetâvâ*, Mecmeu'l-Mülki Fehd li't-Tabâati'l-Muhafi's-Şerif, Suudi Arabistan 1995.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Ebi'l-Kâsım b. Muhammed el-Harrânî (ö.728), *el-Fetâvâ'l-Kübrâ li İbn Teymiyye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, (b.y) 1408.

- Âli b. Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî (b.y) (t.y).
- İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, *Havâşî alâ Multakal Ebhur*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (b.y) (b.t).
- İrâkî Abdurrahim b. Huseyn, *Şerhu't-Tabsira ve't-Tezkire*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1423.
- , *Tarhu't-Tasrib fî Şerhi't-Takrîb*, Eski mısır baskısı, (b.y) (t.y).
- İsnevî, Şâfi'î Ebu Muhammed Abdurrahim b. Hasan b. Ali, *Nihâyetü's-Sûl Şerhi'l-Menheci'l-Vusûl*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1420.
- İtr, Nureddin, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1418.
- İz b. Abdüsselâm, İzzüddin Abdülaziz (ö.660/), *Kavâ'idü'l-Ahkâm fî Mesâlihü'l-Enâm*, Dâru'l- Me'ârif, Beyrut / Lübnan, (t.y).
- Kanuci, Sıddik Hasan, *el-Hıttâ fî Zikri's-Sihâhi's-Sitte*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- Kârâfî, Şihabuddîn (ö.684/1285), *el-İhkâm fî Temyîzi'l-Fetâva ani'l-Ahkâm ve't-Tasarrufâti'l- Kâdi ve'l-İmâm*, Dâru'l-Beşâi'r-İslamiyye, Beyrut 1416.
- , *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, Eriketut-Tibâ'ati'l-Feniyye el-Muttahide, (b.y) 1973.
- , *ez-Zehîra*, Dâru'l-Ğarb, Beyrut 1994.
- , *Nefâisü'l-Usûl fî şerhi'l-Mahsûl*, Mektebetü'n-Nizâr Mustafa el-Bâz (b.y) 1416.
- Karâfî, Ahmad b. İdrîs b. Abdirrahman, *Envâru'l-Buruk fî Envâi'l-Furuk*, Âlemu'l Kutub, (b.y) (t.y).
- Kâri, Ali b. Sultan Muhammad Ebu'l-Hasan, *Şerhu Nuhbatî'l-Fiker*, Dâru'l-Erkam, Beyrut (t.y).

Kâsânî, Alêddin Ebubekir b. Mes'ud (ö. 587), *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi'*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406.

Kassâr, el-Kâdi Ebu Hasen Ali b. Ömer, *Mukaddime fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Mu'allemiyye (b.y)1420.

Kastalânî, Şihabuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammad el Hatib, *İrşâdu's-Sâri li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1416.

Kattan, Menâ b. Halil, *Tarihu't-Teşri'i'l-İslâmi*, Mektebetu'l-Vehbe (b.y) 1422.

Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1423.

Kazvînî, Muhammad b. Yezid, *Sunen İbni Mâce*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut (t.y).

Kefûmî, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Küllîyyât*, Müessesetü'r-Risâle, (b.y) (t.y).

Keşnâvî, Ebubekir b. Hasan b. Abdillâh, *Medârik Şerhu İrşâdi's-Sâlik*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut (t.y).

Kettânî, Muhammed b. Ebu el-Feyz Zafer b. İdris el-Hasenî el-İdrîsî, *Nazmü'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir*, Dârü'l-Kütübî's-Selefiyye, Mısır (t.y).

Kinânî, Hamevi eş-Şâfiî Muhammed b. İbrahim b. Sadullah İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Râvi fî Muhtasar Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk 1406.

Komisyon, *Mecelle Câmi'a'l-Melik Abdülaziz*, (m.y), (b.y) 1398.

Komisyon, *el-Mezâhibi'l-Fıkhîyyeti'l-Erbe'a, Eimmetuhâ, Etvâruhâ, Usûluhâ, Âsâruhâ, İdâretü'l-İftâ*, Kuveyt 1436.

Kurtubi, Yusuf b. Abdillâh b. Abdülber b. Âsim en-Nemrî, *Câmiu'l Beyâni'l-İlim ve Fedlihî*, Dâru İbni'l-Cevzî, el-Memleketu'l-Arabiyye Suudiyye 1414.

Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kurân*, Dârü's-Şurûk, Kâhire 1423.

Leknevî, Muhammad Abdulhay, *Zaferu'l-Emani bi Şerhi Muhtasar-is Seyyid Şerif el-Curcânî*, Mektebetu'l-Matbuâtî'l-İslamiyye, Beyrut 1429.

Makdisî, Muhammad b. Tahi, *Şurutu'l-Eimme*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

Mâlik b. Enes Ebu Abdullah (ö.179), *Muvatta' İmam Mâlik*, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1413.

-----, *el-Muvatta'*, Dâru İhyâi'l-Ulûmi'l-Arabiyye, (b.y) 1414.

Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib (ö.450), *e-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhî'l-İmam eş-Şafîi el-Maverdî*, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419.

-----, *el-Hâvi fî-fıkhî's-Şafîi*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1414.

Merdavi, Aladdin Ebu'l-Hasan Ali b. Suleyman, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrir fî Usûli'l Fıkh*, Mektebetu'r-Rüşd es-Suudiyye, Riyad 1421.

Merğînânî, Ali b. Ebu Bekir b. Abdulcelil (ö.593), *el-Hidâye fî Şerh Bidâyeti'l- Mubtedi*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut (t.y).

Mervezî, Muhammad b. Nasrel, *İhtilâfu'l-Uluma*, Âlemu'l- Kutub, (b.y) 1405.

Mesûdî, Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1981.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmud (ö. 683), *el-İhtiyâr lite'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1426.

Meydani, Abdurrahman Hasan Habannake, *el-Belağati'l-Arabiyye, Ususuha ve Ulumuha bi-Heykel Cedid*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1416.

Mizzî, Yusuf b. Zeki Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1400.

Müfid, eş-Şeyh, *Muhtasarü't-Tezkire*, el-Mutemerü'l-Âlemi li Elfiyye, (b.y) 1413.

Muhammed İbrâhîm Ali, *İstîlâhu'l-Mezhep inde'l-Mâlikiyye*, Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâsi'l-İmarati'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye, Dubai 1421.

-----, *el-Mezheb indel-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve's-Şâfi'iyye—ve'l-Hanâbile*, Vizâratü'l-Evkâf ve Şuûnü'l-İslamiyye, Kuveyt (t.y).

Muhammed Raşâd Halîfe, *Medresetü'l-Hadîs fî'l-Mısr*, el-Heyetu'l-Âmme li's-Şuûni'l-Metâbi'l-Emîriyye, Kahire (t.y).

Muhtar, Muhammed Yahya b. Muhammed, *İysâlu's-Salik ilâ Usûli Mezhebi'l-Mâlik*, Dâru İbn Hazm, Beyrut (t.y).

Munavî, Muhammed Abdu'r-Rauf, *et-Tevkîf Alâ Muhimmati't-Ta'rîf*, Dâru'l-Fikri'l-Muasir, Beyrut / Dimaşk 1410.

Muslim b. Ha(c.c.)ac b. Muslim (ö.261), *Sahihu'l-Muslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut (t.y).

-----, *et-Temyîz*, Vivaretu'l-Meârifi's-Suudiyye, (b.y) 1402.

Mustafa, Ziyât, Abdülkadir, Ne(c.c.)âr- İbrahim – Ahmed – Hamit– Muhammed, *el-Mu'cemü'l-Vesît*, Dâru'd-Da've, (b.y) (t.y).

Muyâneşî, Ömer b. Abdülmecîd, *Mâ Lâ Yasa'u el-Mühaddis Cehlühü*, eş-Şirketü'l-Ehliyye, Bağdad 1387.

Namle, Abdulkerim b. Ali b. Muhammad, *el-Câmiu'l-Limesâili'l-Usûli'l-Fıkıh*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1420.

Nesâî, Ahmad b. Şuayb (ö. 303), *Sunenu'n-Nesâi'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1411.

Nevevî, Muhyid Dîn Ebû Zekeriyya (ö. 676), *İrşâdu't-Tullabi'l-Hakâik İlâ Ma'rifati's-Sunani Hayri'l-Halâik*, Mektebetu'l-İmân, Suudi Arabistan 1408.

-----, *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lugat*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.

-----, *el-Minhâc şerh Sahîh Müslim İbni'l-Ha(c.c.)âc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, (b.y) 1392.

-----, *Minhecü'd-Difâ' an el-Hadîsi'n-Nebevî*, el-Meclisu'l-E'lâ li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, (b.y) 1989.

-----, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe* (Sübkî ve el-Müti'î'nin Tekmile'si ile birlikte), Dâru'l- Fikr, (b.y) (t.y).

-----, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe*, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde (t.y).

Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nuaym b. el-Hakem ed-Dabbî et-Tahmânî, *Ma'rîfetu'l-Ulûmi'l-Hadîs*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1397.

Ramazan b. Muhammed, *Şerhu Ramazan Efendi Ala Şerhi Sa'd*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (b.y) 2012.

Râmeihürmüzî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd, *el-Muhaddisü'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404.

-----, *El-Muhaddisü'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1391.

Râzi, Abdurrahman b. Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1271.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Menâkibü'l-İmâmi'ş-Şâfi'i*, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, (b.y)1406.

-----, *el-Mahsûl fî İlmi'l-Usûl*, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1400.

Rifâ'î, Sâlih b. Saîd, *İnâyetü'l-Ulemâ bi'l-İsnâd ve İlmi'l-Cerh ve't-Ta'dîl ve Eseru Zâlika fî hifzi's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mecma' Melik fehd li't-Tabâ'a'l-Mushafi'ş-Şerîf, Medîne (t.y),

Saîdî, Abdullah b. Muhammed b. Hasan (ö/), *et-Ta'lik ve Hukmuhu fil Fıkhi'l-İslamiyye*, (b.y), (t.y).

Saymari, el-Huseyn b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer Ebu Abdillâh, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1405.

Sâys, Muhammad Ali, *Tarhu'l-Fıkhi'l-İslâmi*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y).

Sehavi, Muhammad b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethü'l-Mügîs bi şerh Elfiyyeti'l-Hadis li'l-'İraki*, Mektebetü's-Sünne, Mısır 1424.

Serahsî, Muhammad b. Ahmad b. Ebi Sahl (ö. 483), *Usûlu Serahsi*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut (t.y).

-----, *el-Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1414.

Semerkandi, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, Metâbi'd-Devhati'l-Hadîse, Katar 1404.

Subhi, İbrahim Salih, *Ulumu'l-Hadis ve Mustalahuhu*, Dâru'l-İlim li'l-Melayîn, Beyrut / Lubnan 1984.

Subki, Ali b. Abdul Kefî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc alâ Minhâci'l-VUsûl ilâ İlmi'l-Usûl li'l-Beydâvî*, (b.y) 1404.

Subkî Tâcuddin, Abdulvahhab b. Ali (ö.771/1370), *Cemu'l-Cevâmi' fî Usûli'l-Fıkıh*, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, (b.y) 1424.

-----, *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasar İbni'l-Hâcib*, Âlemu'l-Kutub Beyrut 1999,

-----, *Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-Kubra*, Hacr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi', (b.y) 1413.

Süfyân Sevrî, b. Said b. Mesrûk, *Menâkibü'l-İmâmi'l-A'zam Ebu Hanîfe*, Dâru's- Sahâbe li't-Turâs, Tanta 1413.

Sulemâsî, Yahya b. İbrahim b. Ahmed b. Muhammed Ebu Bekir Ebu Tahir, *Menâzilü'l-Eimmeti'l-Erba'a Ebu Hanife ve Mâlik ve Eş-Şâfi'î ve Ahmed*, Mektebetu'l-Melik Fahd el-Vataniyye (b.y) 1422.

Suyuti, Abdurrahman b. Ebibekir, *Tahziru'l-Havâs min Ekâzibi'l-Kassâs*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1394.

-----, *Tedribu'r-Ravi*, Mektebetu'r-Riyad el-Hadisa, Riyad (t.y).

-----, *Tezyinu'l-Memâlik bi-Menâkib İmam Mâlik*, Dâru'r-Reşâdi'l-Hadisa, Mağrib 1431.

Sibâ'i, Mustafa, *es-Sunne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Dimaşk 1402.

Sindî, AbdulKadir b. Habibullah (ö./), *Hucciyatu's-Sunneti 'n-Nebeviyye ve Mekanetuha fi't-Teşrî'i'l-İslam*, Câmîatu'l-Medine, (b.y) 1395,

Şa'ban Ali, Abdullah, *İhtilâfu'l-Ulema' fi Fehmi's-Sunne*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (b.y) (t.y).

Şa'ban Muhammad İsmail, *Usûlu'l-Fıkıh Târîhuhu ve Ricâluhu*, Dâru'l-Merîh, Riyad 1981.

Şâfiî, Muhammad b. İdrîs (ö. 204), *el-Umm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1410,

-----, *er-Risâle*, Mektebetu'l-Halebî, Mısır (t.y),

Şankîti, Muhammad el Amîn, *Edvâu'l-Beyân fi İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Beyrut 1415,

Şankîti, Ahmed b. Mahmud b. Abdülvehhab, *Haberu'l Vâhid ve Hucciyatuhû*, Medineyi Munevvere Üniversitesi, Suudi Arabistan 1422.

Şâfi, Ahmad b. Muhammad b. İshâk Ebu Ali, *Usûlu's-Şâfi*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1402.

Şâşî, Hamd b. Ahmed b. Huseyn Ebu Bekir, *Hilyetu'l-Ulama' fî Ma'rifet'i-Mezahibi'l-Fukahâ*, Daru'l-Erkam Beyrut / Uman 1980.

Şâtibi, İbrahîm b. Musa (ö. 790/1388), *el-İ'tisâm*, Dâru İbni'l-Cevzi li'n-Neşr ve't-tevzî', Suudi Arabistan 1429.

-----, *el-Müvâfakât*, Dâru İbn Affân, (b.y) 1417.

Şehîd Reşâd, *Haberu'l Vâhid fî es-Sunne ve Eseruhu fî'l-Fıkhı'l-İslâmi*, Dâru's-Şurûk, Kahire 2001.

Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim b. Ebu Bekir Ahmed, *el-Milel ve'n- Nihel*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1404.

Şe'rânî, Abdulvehhab b. Ahmed, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir fî Beyân Akâidi'l-Ekâbir*, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, (b.y) (t.y).

Şevkânî, Muhammad b. Ali b. Muhammad b. Abdullah (ö.1250), *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, Thk: Ahmed Azo İnaye, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, (b.y) 1419.

-----, *Neylû'l-Evtâr*, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1413.

Şeybânî, Muhammad b. Hasan(ö189/), *el-Câmiu's-Sağır ve Şerhuhu'n-Nâfi' el-Kebiri'l-İman Yutâliul Câmiu's-Sağır*, Âlemu'l Kutub, Beyrut 1406.

Şeybânî, Salih b. İmam Ahmad b. Muhammad b. Hanbel, *Sîretu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Dâru'd-Da 've İskenderiyye. (t.y).

Şeybânî, Esîr Mecdudîn Ebu Seâdat el-Mubarek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim, *Câmiu'l Usûl fî Ehâdisi'r- Rasul*, Mektebetu'l-Halavânî/Matba'atu'l Melah/Mektebetu Dari'l Beyân, (b.y) 1389.

Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö. 476), *Şerhu'l-Luma' fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1988.

-----, *et-Tabsir fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk 1403.

-----, *Tabakâtu'l-Fukaha*, Dâru'r-Râidi'l-Arabi, Beyrut 1970.

Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed el-Hatîb (ö.977), *Müğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415.

Şinkîtî, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtar b. Abdülkadir el-Cinkî, *Müzekkire fî Usûli'l-Fıkh*, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 2001.

-----, *Şerhu'l-Merâki's-Suud*, Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslami, Cidde 1426.

Uleyş, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Menhü'l-Celîl Şerh Mühtasari'l-Halîl*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut (t.y).

Useymîn, Muhammad b. Salih b. Muhammad, *Usûl fî't-Tefsîr*, Maktabatu'l-İslâmiyye, (b.y) 1422.

-----, *Şerhu'l-Manzumeti'l-Beykuniyye*, Dâru's-Sureyyâ, (b.y) 2003.

Usmânî, Şibbir Ahmed el-Usmânî—Muhammed Takiuddîn, *Mevsû'atü Fethi'l-Mülhim bi Şerh Sahîhi'l-İmâm Müslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, (b.y) 1426.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415.

Tahâvî, Ahmad b. Muhammad b. Salame (ö.321), *Şerhu'l-Meâni'l-Âsâr*, Âlemu'l-Kutub, (b.y) 1994.

Tahhan, Mahmud, *Teyisîru'l-Mustalahi'l-Hadis*, Merkezu'l-Hudâ Liddirâsâti'l-İskenderiyye, (b.y) 1415.

Tahmânî, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nuaym b. el-Hakem ed-Dabbî, *Ma'rifetü Ulûmu'l-Hadîs*, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1397.

Tahtâvî, Ahmad b. Muhammed b. İsmail, *Haşiyetu't-Tahtâvî alâ Merâki'l-Felah*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lubnân 1418.

Takiyyud Dîn b. Abdil Kâdir et Tamimi, *et-Tabakâtu's-Saniyye fî Teracimi'l-Hanefiyye*, Dâru'r-Rifâî, (b.y) (t.y).

Tehânevî, Zafer b. Ahmed b. Latîf el-Üsmânî, *Kavâ'id fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dârü'l-Kalem, Beyrut, (t.y).

Tîbî, Huseyn b. Muhammed b. Abdullah Şerefuddîn, *el-Hulâsa fî-Ma'rifeti'l-Hadîs*, (b.y) 1430.

Tilmisânî, Muhammed b. Ahmed el-Hasanî Ebu Abdullah, *Miftâhü'l-Vusûl ilâB. âi'l-Furû' ale'l-Usûl ve yelîhi Müsârâtü'l-Ğalat fî'l-Edille*, el-Mektebetü'l-Mekkiyye /Müessesetü'r-Reyyân (b.y)1419.

Tirmizî, es Sulemî, Muhammed b. İsa Ebu İsa (ö. 279), *el-Câmiu's-Sahih Sunenu't-Tirmizî*, Dar'u İhyâ'i-Turâsi'l-Arabi, Beyrut (t.y).

-----, *el-İleli's-Sağir*, Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut (t.y).

Türkî, Abdullah b. Abdülmuhsin b. Abdurrahman, *el-Mezhebü'l-Hanbelî, Dirâse fî Târîhihi ve Semâtihi ve Eşhûri E'lâmihi ve Müellifâtihi*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, (b.y) 1423.

Tûsi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali, *Tehzîbu'l-Ahkâm fî Şerhi'l-Muknie*, Daru't Teâruf li'l-Matbuât, Beyrut 1992.

Venşerîsî, Hamad b. Yahya, *el-Mi'yârü'l-Mü'rab ve'l-Câmi'l-Mağrib an Fetâvâ Ehli'l-İfrîkîyye ve'l-Endülûs ve'l-Mağrib*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye /Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Fas 1401.

Vilâtî, Muhammed Yahya, *Neylu's-Sûl alâ Murtekâ'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Dârü'l-Âlemi'l-Kutub, Riyada 1412.

Yahsubi, el-Kâdî İyad b. Musa, *Tertibu'l-Madârik ve Tekrîbu'l-Mesâlik*, Matba'atu'l-Fudale el-Muhammediyye, Mağrib 1965.

Yusri Muhammad, *Tarîku'l-Hidâye*, (m.y), (b.y) 1427.

Zehebî, Şemşüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (ö.748/), *Menâkibü'l-Îmâm Ebu Hanîfe ve Sâhibeyhi*, Lecnetü İhyâi'l-Me'ârifî'n-Nu'mâniyye, Haydar Âbâd ed-Duken, Hindistan 1408.

-----, *Siyeru'l-A'lem en Nubelâ*, Muessesetu'r-Risâle, (b.y) (t.y).

-----, *el-Keşşâf fî Ma'rifeti men lehü Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*, Dârü'l-Kıble li'l-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Müessese Ulûmi'l-Kurân, Cidde 1413.

-----, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dârü'l-Marife li Tabe'â ve'n-Neşr, Beyrut 1382.

Zehrüddin Abdurrahman, *Mekâsidü's-Şerî'a fî Ahkâmi'l-Buyu'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

Zelemî, Mustafa İbrâhîm, *Esbâb İhtilâfî'l-Fukahâ fî'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, Dârü'l-Vâil li't-Tıbbât ve'n-Naşr ve't-Tevzî', (b.y) 2005.

-----, *Usûlu'l-Fıkıhi'l-İslâmî fî Nesîcihi'l-Cedîd*, Naşru'l-İhsân, (b.y) 1435.

Zerkeşi, Bedruddin Muhammad b. Abdillâh b. BÂhâdır, *el-Bahru'l-Muhit fî Usûli'l-Fıkıh*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421.

-----, *el-Mensûr fî'l-Kavâidi'l-Fıkhîyye*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, Kuveyt 1405.

Zeydân, Abdülkerim, *el-Medhal li'd-Dirâseti's-Şerîati'l-İslamiyye*, Müessesetu'r-Risâle (b.y) 1425.

Zeylaî, Osman b. Ali Fahreddin (ö.743/), *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik ve Hâşiyetu's-Şibli*, el-Matbaatu'l-Kubra el-Emîriyye, Kahire (t.y).

Zeyle'i, Abdullah b. Yusuf Ebu Muhammed (ö.762/), *Nasbü'r-Râya li Ehâdisi'l-Hidâye*, Dârü'l-Hadîs, Mısır 1357.

Zubeydî, Belkâsım b. Zakir b. Muhammed, *el-İctihâd fî Manâti'l-Hükmi's-Şer'i Dirâsâti't-Ta'siliyya Tatbikiyya*, Merkez Tekvin li'd-Dirâsât ve'l-Abhâs, (b.y) 1435.

Zubeydî, Muhammad Murtada el Huseyni, *Bulgatu'l-Erîb fî Mustalahi'l-Âsâri'l-Habîb*, Mektebetu Metbuatu'l-İslâmiyye, Halep 1408.

Zuhaylî, Vehbi b. Mustafa, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk (t.y).

-----, *Fikhü'l-İmâm Saîd*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1412.

-----, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fikhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Hayr li't-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Dimaşk 1427.

-----, *El-Vesît fî Usûli'l-Fikhî'l-İslâmî*, Câmi'a, Dimaşk 1997.

-----, *Usûlu'l-Fikhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1406.

Zuhlî, Yahya b. Muhammed b. Hubeyra eş-Şeybânî, *el-İfsâh an Meânî's-Sihâh*, Dâru'l-Vatan, (b.y) 1417.

Talat Koçyiğit, hadis Usûlü, türkiye diyanet vakfı yayınları Ankara 2007.

Zekiyyüddin Şa'bân, İslam Hukuk İlminin, Esassları türkiye diyanet vakfı yayınları Ankara 2001.

Salahattin Polat, Hâbil Nazlıgöl, Süleyman Doğanay, Hadis araştırma ve tenkit kılavuzu, İstanbul 2011.

İbrahim Kâfi Dönmez, Fıkıh Usûlü incelemeleri, İsam yayınları, İstanbul 2014.

Muhammed Ebu Zehra, (çev. Abdulkadir Şeyner), İslam hukuk metodolojisi, Feer yayınları, Ankara, 2009.

Emniyet Yıldırım, Hadiste metin tenkidi, Rağbet yayınları, İstanbul 2009.

İsmail Lütfi  akan, Hadis edebiyatı, M. . İlahiyat fakültesi vakfı yayınları, İstanbul, 2017.

İsmail Lütfi  akan, hadis Usûlü, Hadis edebiyatı, M. . İlahiyat fakültesi vakfı yayınları, İstanbul, 2014.

Fahrettin Atar, Fıkıh Usûlü, Hadis edebiyatı, M. . İlahiyat fakültesi vakfı yayınları, İstanbul, 2008.

Talip Türcan, İslam Hukuku, Grahiker yayınları, Ankara, 2018.

ÖZGEÇMİŞ

26.02.1983 tarihinde Abidjan/Fildişi Sahili'nde doğdu. İlköğretim ve Liseyi Sabil Necah Lisesi'nde Arapça ve Fransızca tamamladı. Arap Dili ve İslam İlimleri Lisans eğitimini Senegal'de başarıyla tamamladı. Daha sonra Libya'da Kuliya el-Dava Üniversitesi Kur'an ve İlimleri Bilim Dalında tezli yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra 2013 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Ana Bilim Dalında doktora başladı. Ayrıca Fransızca (çok iyi), Arapça (çok iyi) ve Türkçe (iyi) dillerini konuşmaktadır.

